Beknopt Historisch Overzigt

VAN ONZE

NATIONALE SCHOOLWETGEVING,

DOOR

J. TER GOUW,

Lid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam,
van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
van het Historisch Genootschap te Utrecht, en
Hoofdonderwijzer te Amsterdam.

Uitgegeven door het Hoofdbestuur van het Nederl.-Onderwijzers-Genootschap, ten voordeele van het Fonds voor Onderwijzers-Weduwen en Weezen.

AMSTERDAM,
C. L. BRINKMAN.
1862.

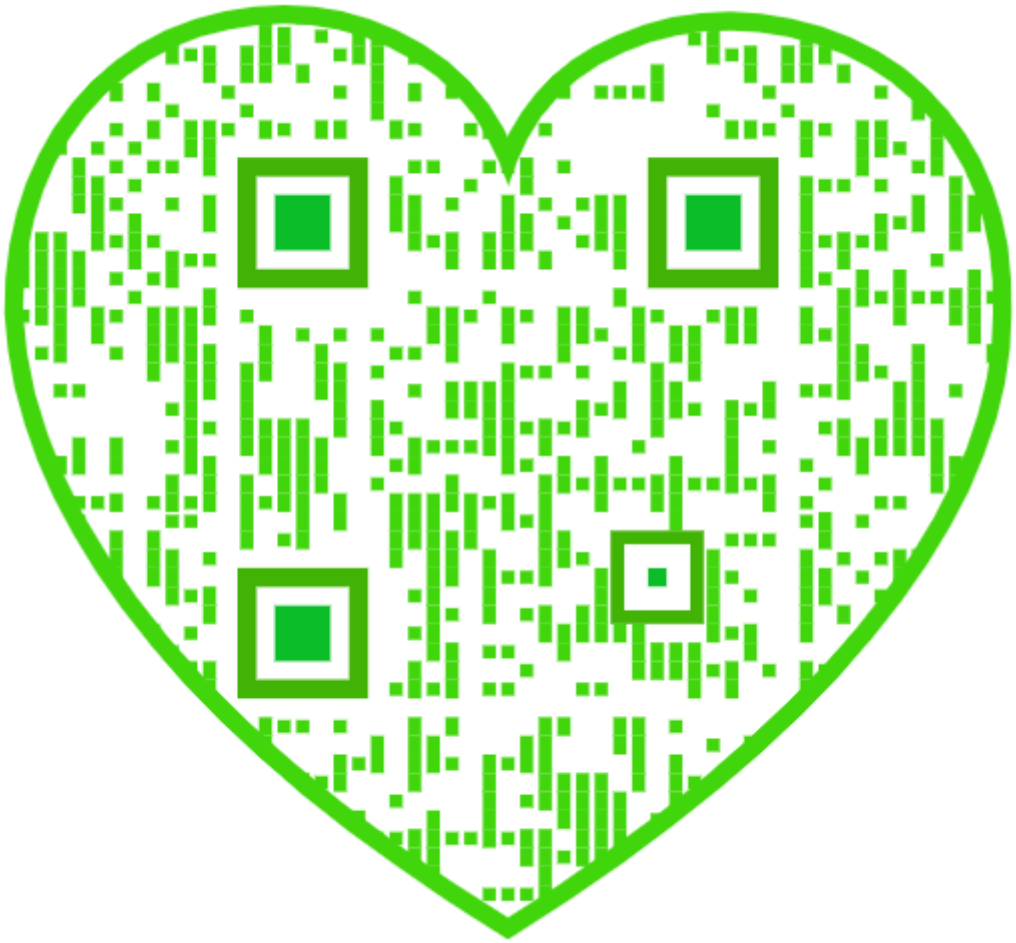

BEKNOPT HISTORISCH OVERZIGT

VAN ONZE

NATIONALE SCHOOLWETGEVING,

DOOR

J. TER GOUW.

Uitgegeven door het Hoofdbestuur van het Nederl.-Onderwijzers-Genootschap, ten voordeele van het Fonds voor Onderwijzers-Weduwen en Weezen.

AMSTERDAM,
C. L. BRINKMAN.
1862.

DEN WEL-EDEL-GESTRENGEN HEEREN:

A. BEELOO,

Inspecteur van het Lager Onderwijs in Noord-Holland;

MR. A. J. B. STOFFELS,

Schoolopziener in het 1e distrikt van Noord-Holland;

DR. H. VAN CAPPELLE,

Schoolopziener in het 2e distrikt van Noord-Holland;

A. J. H. VAN DER TOORN,

Schoolopziener in het 3e distrikt van Noord-Holland;

MR. M. SCHOONEVELD, P.JZ.

Schoolopziener in het 4e distrikt van Noord-Holland;

WORDT DIT WERK,

ALS EEN BLIJK

VAN OPREGTE HULDE EN HOOGACHTING

EERBIEDIG OPGEDRAGEN

DOOR

DEN SCHRIJVER.

Niet ter wille voorzeker van het weldadig doel, waarmede de uitgave van dit werk ondernomen wordt, behoeft het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap de welwillendheid van den lezer in te roepen. Hoe hoog het die welwillendheid op prijs stelle, en ook dit boek toewensche, opdat het eene rijke schatting brenge in den schoot van droeve weduwen, — de inhoud zelf zal, naar de meening des Hoofdbestuurs, de uitgave voldoende regtvaardigen.

Een gedeelte van dit werk werd vroeger geplaatst in het Maandblad des Genootschaps; 't verschijnt thans in zijn geheel, niet enkel voltooid, maar ook herzien en uitgebreid.

Overeenkomstig het doel des Genootschaps moge dit Historisch Overzigt strekken om belangstelling op te wekken voor ons Nationaal Onderwijs, dien hefboom van nationale kracht, — zoo lang hij in de waardering der Natie zijn steunpunt vindt. Moge de geachte Schrij-

ver, die een schijnbaar dor onderwerp tot een aangenaam en belangwekkend tafereel heeft verwerkt, en de vrucht van zijn arbeid en studiën afstond tot ondersteuning van Onderwijzers-weduwen en weezen, door den algemeenen bijval de voldoening smaken, dat hij in zedelijken en in stoffelijken zin een nuttigen arbeid heeft verrigt!

Het Hoofdbestuur van het Nederlandsch-Onderwijzers-Genootschap:

AMSTERDAM,
1 Junij 1862.

A. VAN OTTERLOO, *Voorzitter.*
H. W. BLOEM, *Secretaris.*

EEN PAAR WOORDEN VAN DEN ZETTER.

Op bl. 27 in het opschrift *staat*: hat *in plaats van* het,
en op bl. 152 reg. 5 is het woordje *te* uitgelaten; — terwijl op nog een paar andere bladzijden de drukker een letter of puntje heeft laten uitvallen, 't geen de lezer gelieve te verschoonen.

INHOUD.

blz.

VOORREDE. 1

INLEIDING.

Over onze Schoolverordeningen vóór de groote staatsomwenteling van 1795.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE MIDDELEEUWEN 5

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE BOURGONDISCHE EN SPAANSCHE TIJDEN 10

DERDE HOOFDSTUK.

HET TIJDPERK DER REPUBLIEK 15

EERSTE AFDEELING.

De Schoolwetgeving van 1801.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE REVOLUTIE 23

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET AGENTSCHAP VAN NATIONALE OPVOEDING 27

DERDE HOOFDSTUK.

DE EERSTE SCHOOLWET 33

VIERDE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN DER EERSTE SCHOOLWET 47

blz.

TWEEDE AFDEELING.

De Schoolwetgeving van 1803.

EERSTE HOOFDSTUK.

Donkere wolken 61

TWEEDE HOOFDSTUK.

De tweede schoolwet. 68

DERDE HOOFDSTUK.

De spelling van Siegenbeek en de spraakkunst van Weiland. 78

DERDE AFDEELING.

De Schoolwetgeving van 1806.

EERSTE HOOFDSTUK.

De derde schoolwet 91

TWEEDE HOOFDSTUK.

De invoering der derde schoolwet onder koning Lodewijk. 100

DERDE HOOFDSTUK.

Nadere beschouwing der derde schoolwet. 108

VIERDE HOOFDSTUK.

Vervolg van de nadere beschouwing der derde schoolwet . 122

VIJFDE HOOFDSTUK.

Slot van de nadere beschouwing der derde schoolwet. . . 129

ZESDE HOOFDSTUK.

De keizerlijke universiteit. 144

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Verlossing en herstel 153

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De invoering onzer schoolverordeningen in België 165

NEGENDE HOOFDSTUK.

Het begin van het einde 170

TIENDE HOOFDSTUK.

Besluit. 180

In 't *Verleden*
Ligt het *Heden*,
In het *Nu* wat worden zal.

BILDERDIJK.

Met de invoering eener nieuwe Wet op 't Lager Onderwijs, is ons Vaderlandsch Schoolwezen eene nieuwe toekomst ingetreden. Het tweede tijdvak in de Geschiedenis onzer Schoolwetgeving heeft zich ontsloten, en „WAT WORDEN ZAL" is slechts Hem bekend, in Wiens hand het lot der volken is!

Toch ligt dat „*wat worden zal*," naar het treffend woord des grooten Dichters, „in het NU"; en dit *Nu*, „het *Heden*" treedt wederom uit het *verleden* te voorschijn.

Ziedaar de wonderbare keten, die men DE GESCHIEDENIS noemt, en waarvan de hand der Voorzienigheid zelve de schalmen aaneen voegt.

Ook voor ons Schoolwezen ligt het Heden in 't Verleden. De toestanden, die nu zijn, werden geboren uit vroegere, en dragen, als goede kinderen, den aard en de trekken hunner ouders met zich om.

Daarom willen wij thans, daar wij met de nieuwe Wet eenen nieuwen toestand zijn ingetreden, een historischen blik werpen op de toestanden van voorheen.

't Is echter mijn voornemen niet, eene Geschiedenis van ons Lager Schoolwezen en Onderwijs te schrijven, — ik wensch alleen te geven een *historisch overzigt van onze Nationale Schoolwetgeving*, en dit met de meest mogelijke beknoptheid. Ik bepaal mij dus uitsluitend tot de Wetten en Verordeningen zelve, en tot hare geschiedenis, en spreek van gewigtige staatkundige gebeurtenissen en historische feiten niet verder dan tot opheldering van ons onderwerp noodig is.

Kort en zakelijk willen wij, met de stukken in de hand, nagaan, welke Wetten en Verordeningen in den loop dezer eeuw

voor onze Lagere School van kracht zijn geweest, en die wij gezamentlijk begrijpen onder de benaming van *Nationale Schoolwetgeving*.

Alvorens echter daartoe te kunnen overgaan, moeten wij met onze gedachten een oogenblik verwijlen in een *nog vroeger verleden*, — in het duizendjarig tijdperk, dat daar ligt tusschen de invoering der Christelijke godsdienst hier te lande, en de groote Staatsomwenteling van 1795. Wij zullen daar wel 't een en ander vinden op te merken of te herinneren, dat als *Inleiding* aan ons volgend *Overzigt* moet voorafgaan.

October, 1858.

INLEIDING.

OVER ONZE SCHOOLVERORDENINGEN VÓÓR DE GROOTE STAATS-OMWENTELING VAN 1795.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Middeleeuwen.

Onder zooveel als onze negentiende eeuw bezit, waarop geen harer voorgangsters immer aanspraak mogt maken, behoort ook eene nationale schoolwetgeving. Vóór het eerste jaar dier eeuw heeft er nimmer eene in ons vaderland bestaan.

Wel zijn er in de Nederlandsche gewesten ten allen tijde scholen geweest, en dus ook schoolverordeningen, hoe dan ook — keuren en ordonnantiën van verschillenden aard, en naar den geest des tijds — maar altijd plaatselijk; algemeene verordeningen, eene algemeene wetgeving bestonden er niet.

Reeds vóór de invoering van het Christendom vindt men eenige melding van scholen; maar vooral na dat tijdstip werd de oprigting en de bloei der scholen een voorwerp van bijzondere zorg, zoowel bij de Vorsten als bij de Bisschoppen. Daarvan ontmoet men de blijken reeds onder de Frankische Vorsten van den eersten stam. Koning Chilperik liet, in de zesde eeuw, de steden van zijn rijk aanschrijven, den kinderen eenige nieuwe letters te leeren, welke hij bij de oude gevoegd had. Dit, zegt van Wijn, onderstelt het gebruik van openbare scholen in de landtaal. Of men daarbij echter ook aan ons vaderland te denken heeft, is vrij twijfelachtig. Maar ieder weet, hoe Karel de Groote — de genius zijner eeuw — openbare scholen stichtte, waar de jeugd onderwezen werd in lezen, schrijven en rekenen, in zang- en taalkunde, en hoe hij — die over alles het oog hield — zelf als inspecteur en schoolopziener werkzaam was en de vorderingen der leerlingen gadesloeg en examen hield.

Ware zijne schoone schepping niet zoo spoedig onder de verwarringen in zijn huis, en de vreeselijke slagen der Noormannen ten onder gegaan, welligt ware toen reeds in die vroege eeuw

uit de schoolverordeningen van Karel den Groote eene nationale schoolwetgeving voortgekomen.

Ook in de grafelijke tijden had men scholen in Nederland; ik spreek niet van kloosterscholen, neen stadsscholen voor den burgerstand; — waar steden opkwamen, verrezen ook scholen, onder het gezag der stedelijke overheid. Amsterdam, bij voorbeeld, was naauwelijks eene stad geworden, of het had ook zijne stadsschool. In het handvest door Graaf Willem IV in 1342 verleend, leest men: »Maer sy sullen *behouden* die Schole, dat Schryf-ambocht ende die Costerye binnen hare vrijhede te geven dengenen dies hen genoeght." — Het jeugdige stadje Aemstelredamme had dus reeds vóór dien tijd eene school, en de uitoefening van het schoolregt werd geheel aan de stedelijke regering vrijgelaten.

De stedelijke scholen dagteekenen van den tijd der opkomst der vrije steden, en dus uit de dagen van den Roomsch-Koning Willem en Graaf Floris V; ja ligt reeds uit den aanvang der 13e eeuw. Dat er reeds in het midden der 13e eeuw scholen in Holland bestonden, waar ook de fransche taal onderwezen werd, bewijst het verhaal van Melis Stoke, als hij zegt, dat Vrouwe Aleid den jongen Graaf Floris deed

„ ter Scolen gaen
„ Walsch ende Dietsch leeren wel."

En daarover zal niemand zich verwonderen, die weet, dat het gebruik van de Walsche of Fransche taal in de 13e eeuw aan de hoven der Vorsten en in de Staatsvergaderingen reeds vrij algemeen was doorgedrongen, en zoowel door het studeren der jongelingschap aan de hoogeschool te Parijs, als door den koophandel zeer bevorderd werd; zoodat reeds toen het onderwijs in die taal gerekend kon worden tot eene beschaafde opvoeding te behooren.

Niet alle steden echter hadden, als Amsterdam, het voorregt zelf den schoolmeester te mogen aanstellen. Dordrecht en Delft wel; ook Leiden, ondanks den Burggraaf, die 't betwisten woû; — maar niet Rotterdam, daar deed de Graaf de aanstelling. In een brief van Graaf Willem III van den 8sten April 1327 leest men:

„Wi Willaem, Grave van Heynnegou, van Hollant, enz.
„maken cond allen luden dat wi Pieter Marren, onsen clerc,
„ghegheven hebben, ende gheven onse Scole te Rotterdam, ende
„onse Scryfambocht aldair, te sinen live, omme trouwen dienst,
„die ons Hair Jan Marren sin vader dicke ghedaen hevet en
„onsen ouders. Ende wi bevelen allen onsen goeden luden van
„Rotterdamme voirz. dat si hem vorderlic ende goedertiern sien
„omme onsen wille."

Te Haarlem beschikte de Graaf almede over de school. Graaf Willem VI zegt in een brief van 4 April 1404:

„doen condt allen luden, dat wy om goiden dienst wille, die
„ons Jan Jacobszoen uyt onser taelgeryen en Copheyn onsen
„Camerling ghedaen hebben, hem ghegheven hebben ende gheven
„mit desen brieve onse Scoel van onser Stede van Hairlem mit
„haren toebehoeren ende mit alken nuttscip ende profyt dair off
„te hebben als ander Lude voirtyts dairof gehadt hebben, ende
„ontbieden onsen Scout, Scepenen ende Rade van onser Stede
„van Hairlem voirsz. die nu syn off namels wesen sullen, dat
„zy Jan Jacobszoen en Copheynen onsen Dienaren voirsz. onse
„voirsz. Scoel rustelic ende vredelic mit allen horen vervallen
„onvermindert laten gebruken ende hem die voirt tot horen
„scoonsten verpachten laten, sonder hem luden eenigen hinder,
„stoot of moeynisse dair an te doen, ofte laten gescyen van
„yemenden, dit sal geduuren tot hoirre beyder leven langk in
„sulker maten dat so wie van hem beyden den anderen verleeft
„die salse voirt an alleen houden ende hebben syn leven langk."

Zulke documenten bewijzen niet alleen, dat de overheid te dien tijde al zonderling met de scholen omsprong, door ze weg te schenken en ze te laten verpachten; maar ook dat die scholen nog al aanzienlijke voordeelen moeten hebben opgeleverd, daar ze aan voorname lieden tot belooning voor bewezen diensten gegeven werden.

Te Beverwijk kwam het regt van „die Scolasterye" van ouds toe aan de Ridders van St. Jan te Haarlem, en „Burgemeesteren, Scepenen ende Raede der Stede van Beverwyck" hebben dat regt van die Ridders soms „ghehuurt ende ghepacht" voor de

som van „drie Rynse gulden siaers dat stuck van viertich groet gerekent."

Te 's Gravenhage werd de school door Graaf Albrecht in 1393 geschonken aan het Kapittel van O. L. Vrouwe ten Hove, met al deszelfs toebehooren, en met het regt om den schoolmeester aan te stellen en weder af te zetten, en een ander in zijne plaats te verkiezen, zoo menigmaal het den Deken en het kapittel voor de Buren van den Hage dienstig en oorbaar zou dunken. Diezelfde school was vroeger door dien Graaf ook al aan bijzondere personen geschonken, — eerst aan zekeren Claes Ommeloop, die ze weêr had verkocht aan den kanunnik Dirk Foppenszoon.

De uitdrukking *Buren van den Hage* herinnert u tevens, dat den Haag toen nog geen stad, maar slechts een dorp was. En dat ook ten platten lande al in de 13e eeuw scholen gevonden werden, daarvan wil ik hier nog één voorbeeld bijbrengen.

Van den bekenden Klaas Kieten, den Sparenwouder reus, door Vondels *Gijsbrecht* wijdvermaard, en die in 't laatst der 13e eeuw leefde, leest men, dat de kinderen naar *school* gaande, altijd bevreesd waren voor dien langen boer, en hem wel van achteren, maar nooit van voren durfden aankijken, en Wilhelmus Procurator getuigt, zelf een van die schoolkinderen geweest te zijn. Te Sparenwoude was dus eene school, en of die eene kloosterschool of gemeenteschool geweest zij, doet hier niets ter zake.

Voor al deze scholen bestonden ook schoolverordeningen, maar alleen plaatselijke, geen algemeene, die van de landsregering uitgingen. De gemeenten, voor zooveel zij het schoolregt bezaten, verzorgden het onderwijs; — niet geheel willekeurig, maar overeenkomstig de Grafelijke privilegiën, zoodat al de daarmede strijdige keuren, in naam der Graven, vernietigd werden. Echter bleef het toezigt over en de uitvoering van het schoolregt altijd aan de Stedelijke Overheid.

Het onderwijs was dus een gemeentelijk belang; — zoo was het onder de Graven, en zoo bleef het ook later. En wel is het opmerkelijk, hoe diep dat beginsel: de gemeente verzorgt het onderwijs, — bij ons is ingeworteld; nog in de Wet van 1857 vindt men het terug.

De schoolverordeningen ten tijde der Graven, waren natuurlijk geheel in den geest dier eeuwen. Vrijheid van onderwijs vooral moet men in de middeleeuwen niet zoeken.

Wilt ge een paar proeven uit de schoolverordeningen dier dagen? Ik kies ze uit twee der voornaamste steden van Holland.

Haarlem, 1412: „Gekuert bi Scout, Scepenen en Rade, bi „der rycheit en vroetscap van der Stede, dat niemant scole „houden en moet binnen Hairlem, ende dat nyemant syn kinder, „dat knechten syn, ter scole senden moet noch laten gaen bin„nen Hairlem, anders dan in die grote scoel, op een boete van „drien ponden, also dick als si dair off toegesproken worden."

Delft, in het laatst der 14e eeuw: „Voert en moeten geen „knapelkinderen elwaert ter Scolen gaen dan in der Stede Scole, „ende wiese anders settede of ontfinge die verbuerde drie pont, „een derde den Heer, een derde der Stede, ende een derdenen „diet anbrenget, ten wair by guetduncken van der Stede Scoel„meesteren."

't Verdient opmerking, dat er in deze en andere bepalingen uit dien tijd en ook nog van later eeuw alleen van knapen gesproken wordt; men schijnt het onderwijs der meisjes van te weinig belang gerekend te hebben, om er zich van overheidswege mede te bemoeijen, en liet het over aan de geestelijke zusters.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Bourgondische en Spaansche Tijden.

Schoon men de regering der Bourgondische Vorsten als een overgangsperiode kan beschouwen van de oudere tot de nieuwere staatsvormen — toch bleef in hunnen tijd, ten aanzien van het schoolwezen, het oude onveranderd. Hoewel zij ook de meeste, ja bijna alle Nederlandsche gewesten onder hun gezag vereenigden, toch nog geene algemeene schoolverordeningen van wege de hooge Landsregering. „De wethouders der steden ende plaet„sen, daer men scholen houdt", oefenden 't schoolregt als voorheen, en regelden het schoolwezen bij plaatselijke verordeningen.

Op één punt echter bespeuren we, met den aanvang der 16e eeuw, eenige verandering, en wel ten aanzien van het toelaten van bijzondere scholen. Terwijl men in de 14e en 15e eeuw het bijzonder onderwijs bepaald weerde, en naast de stedelijke school of „die grote scoel" geen particuliere scholen duldde, — begon men met de 16e eeuw aan 't bijzonder onderwijs eenige ruimte te gunnen, waarschijnlijk omdat men 't, bij de toenemende bevolking en welvaart onmogelijk langer weren kon. Particuliere scholen of privaatscholen, in Holland meestal *bijscholen*, elders ook *winkelscholen* genoemd, werden in onderscheidene steden toegelaten onder de bepaling, dat zij van 't getal en de namen hunner leerlingen opgave moesten doen aan den Stads-schoolmeester, en aan dezen voor elken leerling een bepaalde som uitkeeren.

Doch we willen de schoolverordeningen van dien tijd liefst door een voorbeeld doen kennen. Eenige artikelen uit het reglement voor de openbare school te 's Gravenhage, vastgesteld in 1536, kunnen daartoe dienen.

Niemand mogt bijschool houden, „dan mits betalende den

„ schoolmeester van der grooten schoolen voor elck kint twee ca-
„ rolusguldens 'sjaers, alle vierendeeljaers tien stuyvers."

Om de geregelde uitvoering daarvan te verzekeren, werd bepaald, „ dat diegeene die byschoelen sullen willen houden, ge-
„ constringeert sullen wesen den schoolmeester te leveren in 't
„ beginsel de naemen en toenaemen van heur schoel-kinderen,
„ en ook soo wanneer sy eenich kint of kinderen meer aanne-
„ men, binnen drie dagen daer nae die naem ofte naemen den
„ voorsz. schoolmeester te leveren, en insgelyx verclaringe te
„ doen op wat dach elck kint van daer scheyt, ten eynde die
„ schoolmeester hem daer nae mach weten te reguleren om nae
„ advenant van den tyt te eysschen sijn rechte."

De schoolmeester hier bedoeld, was de hoofdonderwijzer der openbare of groote school, „ ten gouvernemente van den schoelen
„ gecommitteert," en voerde den titel van Rector; hij was „ ex-
„ celent van eruditie ende pryselyck van conversatie." Onder hem stonden nog „ drie andere schoolmeesters, een soo geleert
„ ende bequaem die tot allen tyde syn plaetse mach bewaeren." De beide andere waren bestemd om „ mitte kleynste jongens en
„ mitten sanck en choor becommert" te wezen.

Deze vier onderwijzers waren gehouden „ alle heur lessen te
„ doen *binnen der gemeen schoolen*, opdat alle verstandekens daer
„ vrucht uyt mogen raepen en geen in 't privé, ten ware of hem
„ geliefde yet te doen extraordinaris."

De jaarwedden waren aldus bepaald: de Rector honderd carolusguldens, de tweede schoolmeester vijftig, de beide andere ieder vijf en twintig carolusguldens. En dit was zeker geen slechte bezoldiging te noemen in dien' tijd.

Om die kosten van „ jaerlycx twee hondert carolusguldens" te vinden, zouden vooreerst „ daertoe geemployeert worden die twee
„ caroliguldens van de by-schoelen boven geroert." En ten anderen moest „ elck kint geven voor schoolgelt elck vierendeel jaers vyf stuyvers." — Wat er na dit alles nog mogt te kort komen, zou door de gemeente worden bijgepast.

Zeker maakt ge hierbij de opmerking, dat het onderwijs op de openbare school veel goedkooper moet geweest zijn, dan op de bijscholen, daar deze laatste alleen als belasting van elken leerling het dubbel moesten opbrengen van 'tgeen het schoolgeld

op de openbare school bedroeg. 't Is te verwonderen, dat zij bij zulk een drukkende last, en zulk eene concurrentie, nog konden bestaan.

Ook in 't onderwijs der armen was voorzien.

„Opdat die schoelmeesters gehouden sullen wesen soe wel sorge „te dragen om de arme kinderkens wel te leeren, *daer somtyts „de beste verstanden onder syn*, soo sal uytter aelmoesen van „den H. Geest voor elck arm kint, wiens ouders niet machtich „en sullen wesen schoolgelt te betalen, den schoelmeesteren be„taelt worden alle vierendeel jaers twee stuyvers: des en sullen „onder d'arme niet gerekent worden, dan diegeene die de H. Geest„meesters voor regt arm sullen kennen, den welcken sy ook be„hulpich sullen wesen by advyse van den Rector in heure boux„kens te coopen." Uit dit laatste blijkt, dat de schoolbehoeften niet onder het schoolgeld begrepen waren.

Ten einde 't schoolgaan te bevorderen, werden de geestelijken uitgenoodigd, om van de predikstoel een ieder te vermanen „om heur kinderkens ter schoole te stellen," en den armen voor te houden, dat zij 't niet behoefden te laten om 't schoolgeld, „gemerckt daerinne voorsien is."

Eindelijk wordt opgemerkt, dat met deze schoolinrigting „die „gemeen kinderkens van den Hage seer behulpen sullen syn. „En dat te hoopen staet, dat, mits hebbende goede school„meesters, ook eenige kinderen van buyten hier gesonden sullen „worden, om geleert te worden, daer deur den Hage proffyt „sal consequeren."

Toen nu in het midden der 16e eeuw de magtige keizer, in wiens rijk de zon nooit onderging, werkelijk alle Nederlanden onder zijnen schepter had vereenigd, en te gelijk de hervormingsgezinde gevoelens bij het Nederlandsche volk ingang en weêrklank vonden, toen scheen het noodig te worden door algemeene Verordeningen van Staatswege ook voor de scholen te zorgen, — minder echter in het belang der scholen zelven dan wel als policie-maatregel ter handhaving van het Staatsgezag en vooral om den voortgang der Hervorming te stuiten. — „Die oude re„ligie in hoeren wesen ende die policie in goeder ordene te hou„den en te conserveren;" te verhoeden, dat geene onderwijzers

werden toegelaten, die „suspect van heresie" waren; dit was het voorname doel der besluiten door Karel V en Filips II genomen, en waaraan allen, Gemeenten en Heeren, zich in de uitoefening van het schoolregt te houden hadden. Men ziet terstond, dat zulk eene reeks van besluiten en instructiën wel geene schoolwetgeving, allerminst eene *Nationale* schoolwetgeving vormden.

Ik wil als proeve, een en ander uit die Schoolverordeningen van Karel V en Filips II afschrijven, en kies daartoe liefst zulke bepalingen, die onderwerpen raken, welke nog tegenwoordig belang inboezemen.

1°. Toelating van Onderwijzers.

KAREL V: „Voorts, om te versiene, dat voort-aen die jonghe „kinderen in heure eerste joncheyt niet qualicken en worden „geleert en geïnstrueert, 'twelk eene seer periculeuse saecke „is. Soo ordonneren wy, dat voort-aen niemant van wat state „of conditie hy sy, en sal mogen openbare schoole houden, om „de jonghe kinderen, knechtgens of meyskens, te leeren *lesen*, „*schrijven*, *spreken*, in wat *tale* dat sy, ten sy dat hy eerst „en al vooren geadmitteert ende geapprobeert sy, by den prin„cipalen Officier van der Plecken, ende van den Prochiaen van „de Prochie Kercke onder welcke hy sal willen resideren, ofte „van den Capittelen of Scholastren die daerop van oudsaen schouw „ende superintendentie gehad hebben."

FILIPS II: „Dat geen School-meesteren der Jonckheyt noch „int openbaer noch int heymelic, en sullen mogen leeren, nochte „Schoole houden, ten sy dat se eerst en al vooren by den „Scholaster ende twee van der Weth *van haer gelove* ondervraeght „ende geexamineert sullen wesen, ende eerst met Eede solem„nelijck belooft sullen hebben, anders geen boecken noch lee„ringen te leeren, dan de Catholycke Kercke voor goet geoor„deelt heeft. Die jegenwoordigh school houden sullen hen binnen „thien dagen nae de publicatie hier naer moeten reguleren."

2°. Zorg der overheid voor voldoend onderwijs.

FILIPS II gelast in 1563 den Stadhouder van Holland, Zeeland enz.:

„Ende want voor al van nooden is te voorsien, dat de kin„deren wel geinstitueert ende geleert worden in de vreese Gods.

„ *Wij bevelen, dat terstont en sonder vertreck goede scholen* opge-
„ stelt worden, — — soo 't by den Aertz-Bisschop van Utrecht
„ ende den Bisschop van Haerlem mitsgaders by u geadviseert
„ zal worden, die hierop met de voorschreven Prelaten ende
„ daer 't behooren sal, sult communiceren."

Gij dacht zeker niet, dat Filips II zulk een voorstander van 't verbeterd onderwijs was — *terstond*, op 't woord van commando af, moeten de *goede scholen* uit den grond verrijzen.

3°. Schoolbezoek.

FILIPS II gelast in 1559 den Stadhouder van Holland, Zeeland enz.:

„ Ende want van noode is goet toesicht te nemen in de steden
„ ende plaetsen daer men scholen houdt, daervan 't gouvernement
„ ende administratie toebehoort den gouverneurs ende wethouders
„ der voorsz. steden ende plaetsen, sult ghy den wethouders last
„ hebbende van de voorsz. scholen, van onsentwege ordonneren
„ de voorsz. scholen dikmael te visiteren ende neerstich toesicht
„ te nemen, etc."

4°. Schoolboeken.

KAREL V: „ Dat die ghene die alsoe sullen geadmitteert ende
„ geapprobeert wesen schole te houdene, nadien sy den kindre
„ hun *Alphabet*, *Paternoster*, *Ave Maria*, ende hun *ghelove*,
„ *Confiteor* ende *seven salme* geleert sulle hebbe, nyet en sulle
„ in die particuliere schole moege lesen oft leeren andere bouc-
„ ken dan die hier na volgen, etc."

5°. Schoolpligtigheid.

FILIPS II: „ Ordonneren insgelycx, dat de ouders haere kin-
„ deren, synde van bequamen ouderdom, schuldigh sullen we-
„ sen, ter schole en ter kercken te schicken."

DERDE HOOFDSTUK.

Het Tijdperk der Republiek.

Ook na de afschudding van het Spaansche juk bleef het onderwijs een voorwerp van de zorg der gemeente. In de Republiek der Vereenigde Nederlanden bestonden geenerlei algemeene Schoolverordeningen; en zij konden er ook niet zijn, omdat dit belang vooreerst behoorde onder de voorziening van elk Gewest in 't bijzonder, en de gewestelijke regering het overliet aan de Steden, Gemeenten en Heeren. Wel deden de Hervormde Synoden, in het laatst der 16e eeuw, pogingen om het gezag over het schoolwezen in handen te krijgen, doch 's Lands Staten verijdelden die pogingen, soms door aan de besluiten der Synoden hunne bekrachtiging geheel te weigeren, soms door die goed te keuren, behoudens de regten der Staten, Edelen en Magistraten betrekkelijk de Schoolvervullingen. En de Synode van 1618 en 1619 bepaalde zich alleen tot de regeling van het Katechetisch onderwijs, zoodat men die Synodale besluiten niet kan aanmerken als de Grondwet van het Schoolwezen der 17e en 18e eeuwen, ten ware men alle scholen van dien tijd voor katechisatiën wilde houden.

Volgens de Schoolreglementen der 17e eeuw was het verboden school te houden, zonder na behoorlijk afgelegd *examen*, eene *acte van bekwaamheid* verkregen te hebben. En de vereischten daartoe waren doorgaans: 1°. voldoende bekwaamheid in de vakken, die op de school moesten onderwezen worden, en die zich bepaalden, behalve 't godsdienstig onderwijs, tot lezen, schrijven, rekenen, zingen, en het leeren van „Françoys ofte „eenige andere spraecken"; — 2°. zedelijkheid en godsdienstigheid, en 3°. „eene goede methode om de jeucht ten spoedich„sten met eene getrouwe neerstigheyt te konnen leeren." — 't Was op geldboete verboden onderwijs te geven buiten de grenzen zijner acte.

In sommige steden bestond ook een schoolmeestersgild, en daar mogt niemand school houden zonder door den „Deken en „Beleeders van 't Gild" geëxamineerd en geadmitteerd te zijn.

De openbare onderwijzers genoten eene vaste jaarwedde doorgaans met eene vrije woning, en bovendien een maandelijksch schoolgeld van ieder kind. Wij vinden in die reglementen reeds sporen van klassikaal onderwijs; wij vinden er reeds schoolarchen, die de scholen en bijscholen „dickwijls besoecken" moeten; wij vinden er halfjarige examens en prijsuitdeelingen. [1])

Wij weten dan ook, dat in het midden der 17e eeuw het schoolwezen en onderwijs bij gewestelijke en plaatselijke verordeningen al tamelijk wel geregeld was, en dat die verordeningen vele goede en heilzame bepalingen bevatten. Maar evenzeer weten we, dat honderd jaren later alles in treurig verval was; — dat door veroudering en verslapping, door het gebrekkig en op vele plaatsen allengskens geheel weggevallen toezigt, de Lagere Scholen, over 't geheel genomen en met enkele loffelijke uitzonderingen, toen „in een staat van diepe vernedering gezonken" waren.

Van die zeventiende-eeuwsche Schoolverordeningen mogen hier een paar proeven volgen.

Den 3den Mei 1655 arresteerden de Staten Generaal, ten behoeve der zoogenoemde Generaliteitslanden, eene „Algemeene „ordre der Duytse Scholen zoo in de Steden als ten platten lande;" daar lezen wij in het tweede capittel:

Art. 3. De schoolmeesters zullen ook de kinderen, van jongs af, elk na zijn begrip en jaren, met den eersten neffens 't lezen doen leeren 't Vader Ons, de 12 articulen des Geloofs, de Tien Geboden, 't Morgen en Avondgebed, mitsgaders 't gebed voor en na den eten.

Art. 4. Ondertusschen zullen zij ook de kinderen, als sij ter redelijkheyt kunnen lesen, dagelijks met alle neerstigheyt fundamentelijk leeren schrijven, alle veertien dagen oft alle maanden,

---

1) Omtrent hetgeen hier slechts ter loops is aangestipt, kan men meer bijzonderheden vinden in: *De Tentoonstelling voor Onderwijs te Amsterdam in* 1860, door H. W. Bloem en J. ter Gouw, uitgegeven bij C. L. Brinkman te Amsterdam 1861, — en wel bepaaldelijk in de *Eerste Afdeeling, Oudheden.*

naar de veelheyt der schoolkinderen een stichtelijk voorschrift geven, ende alle maanden door een prys tot neerstigheyt opwekken.

Art. 6. Ook zullen zy gehouden zyn de bequaamste van de Scholieren, *zynde van de Gereformeerde religie*, te doen leeren de vragen in de Catechismus.

(Derhalve: die *niet* van de Gereformeerde religie waren, werden ook niet gedwongen den Catechismus op te zeggen.)

In eene Utrechtsche provinciale Verordening van 't zelfde jaar: „Ordre waernae alle Schoolmeesters ende Costers ten platten „lande in den Gestichte van Utrecht haer sullen hebben te regu- „leren," lezen wij:

Art. 14. Sullen voornamelyck leeren d'eerste Fundamenten der Christelyke Religie; de kleyne en de groote Catechismus, het Vrage-boecxken van Aldegonde, de Sondaeghsche Evangeliën, het gecorrigeerde Tytelboecxken, de Sendbrieven [te weten: niet de Zendbrieven der Apostelen, maar voorbeelden „om Brieven te leeren dichten,"] de Historiën van David, de Spiegel der Jeucht, de Letterkonst ende voorts geschreven stichtelyke brieven. *Mits dat eenige derselver eerst worden gecorrigeert in soodanige plaatsen, die nae het Pausdom smaecken.*" — En deze bijvoeging is zeer opmerkelijk, daar zij bewijst, dat er toen nog boeken in gebruik waren, die nog van vóór de Kerkhervorming dagteekenden.

Ten aanzien der schoolstraffen lezen wij in een schoolreglement van 1655 door den Prins van Oranje vastgesteld voor zijne heerlijkheden in Staats-Brabant:

„De straffe moet niet te sacht noch te wreet wesen, maer met „een oogmerck van verbeteringe, en discretie, naer den aert, „teerheyt ende humeuren der kinderen gemodereert, ende dat „alleenlyck volgens de ordinaire schooldiscipline met Roede en „Placke."

Voelt ge niet eene kleine rilling over 't lijf gaan, bij die oud-vaderlijke *Roede en Placke?* Doet het uw teêrgevoelend hart niet aan, dat zulke instrumenten toen *de ordinaire schooldiscipline* uitmaakten? — Herinner u dan, dat ge alle dingen

moet beoordeelen naar de begrippen van den tijd, waarin zij te huis behooren. Onze voorvaderen hadden hun stelsel van opvoeding en tucht, zoowel als wij het onze, — maar hunne ideën op dat punt verschilden nog al merkelijk van de onze. Zij zouden zich geen school hebben kunnen voorstellen zonder plak; — de plak was op de Latijnsche school evenzeer te huis als op de kinderschool. De plak was het oud en eerwaardig symbool der schooltucht, — en plak en roede waren niet enkel *in* de school te vinden, zij pronkten ook, in volle deftigheid, als 't blazoen der school, van steen gehouwen, in den gevel.

En mogt u daarbij nu ook het woordje: *barbaarsch!* op de lippen zweven, — die blazoenering van den schoolgevel zelf bewijst, dat men er destijds geen barbaarschheid, maar een zeer gepast sieraad in zag. En wilt ge het artikel van 's Prinsen schoolreglement nog eens overlezen, — ge vindt er wel, dat de straf *niet te sacht*, maar toch ook *niet te wreet* mogt wezen, — dat zij met verstand en gematigdheid moest worden toegepast, en *verbetering* ten doel moest hebben. Dat klinkt toch zoo heel barbaarsch niet in 1655. — En al veel vroeger reeds vinden wij op dat punt al vrij milde begrippen. Meester Valcooch, een Noord-Hollandsch onderwijzer der 16e eeuw, sprak reeds van „sachte hantplacxkens", en verklaarde:

Matich te straffen geve ick den prijs.

't Ging waarlijk in dien ouden tijd niet altijd en overal zoo hard en vinnig toe, als wij veeltijds meenen [1]).

Ook het huisonderwijs werd niet toegelaten zonder acte. In eene Haagsche keur van 5 September 1622, wordt verboden dat „nyemant bynnen 's Gravenhage Duytsche, Fransche oft andere „Schoole sal mogen houden *oft ook de goede luyden haren kin-*

1) Zie, behalve de reeds aangehaalde *Oudheden* in *de Tentoonstelling voor Onderwijs*, ook mijn opstel over *de Strafmiddelen der Oude School*, geplaatst in den *Geïllustreerde Almanak* voor 1862, uitgegeven te Leiden bij A. W. Sijthoff

„*deren bij de huysen gaen leren* voor en aleer sy haer burger-
„schap alhyer gewonnen, *by de Scholasters geëxamineert* en *acte*
„*van permissie* van de Magistraet vercregen sullen hebben." Terwijl alle bestaande School- en Huisonderwijzers verpligt werden zich binnen veertien dagen daartoe aan te geven, op straffe van geldboete „en interdictie van hare Schoolhoudinge."

Eindelijk ligt ik nog een paar artikelen uit het reglement eener Amsterdamsche Weeshuisschool in het midden der 17e eeuw.

„Art 11. Behalven dat de schoolmeester alle vlyt ende naar-
„stigheyd sal aenwenden, om de kinderen in het lesen ende
„schryven en wat dies meer is, naer syn uyterste vermogen,
„*voor te trecken*, dat hy deselve van jongs aen, de gronden
„ende eerste beginselen van de Christelyke Religie soecke in te
„scherpen, ende tot dien eynde leeren: 1.) Het Gebedt Christi
„ofte Vader Onse, 2.) De twaelf articulen des Geloofs, 3.) De
„tien Geboden, 4.) Ordinaire gebeden, het morgen- en avond-
„gebed en de gebeden voor en naer den eten, 5.) De instellinge van
„de bedieninge des Heyligen Doops ende des Heyligen Avond-
„maels, 6.) Eenige korte vraegstucken uyt het eene oft andere
„vraeg-boeckjen, ofte de korte ondersoeckinge voor de jonge
„kinders, ofte den Heydelbergsen Cathechismus voor die wat
„ouder syn, ende wat verder syn gekomen, daerin hy byson-
„derlyck des Woensdags ende Saturdags alle de kinderen sal
„ondersoecken, ende hare vraghen doen opseggen."

„Art. 14. Men sal tweemael des jaers een ondersoeckinge doen
„over den voortgang der kinderen, so in 't lesen, schryven,
„als in het stuk van de Religie: tot dien eynde eenige prysen
„uytdeelen, 'twelcke sal geschieden tegens omtrent half Febru-
„arii en tegens de Jaermarckt [kermis]."

Men meene niet, dat dit reglement welligt eene specialiteit is: verordeningen als de bovenstaande waren vrij algemeen. Honderd jaren later vindt men ze op de Amsterdamsche Stadsscholen al evenzoo terug. Men leze slechts bij Wagenaar:

„Op ieder Schoole, is een Schoolmeester en Schoolmeesteres,
„zijnde egteluiden.... Op *sommige* Schoolen is ook een On-
„dermeester."

[Dus toen ook al schaarschheid van hulp-onderwijzers: — wanneer zullen wij eenmaal iets nieuws onder de zon hebben?]

„Zij onderwijzen de kinderen in 't spellen en lezen. De „Meester en Ondermeester leeren hen daarenboven schrijven en „rekenen, en de Meesteres onderwijst de meisjes in 't breijen of „eenig ander nuttig handwerk. Voorts worden de kinderen.... „onderwezen in de beginsels van den Christelijken Godsdienst: „waartoe de Woensdag namiddag, en de Saturdag voormiddag „geschikt is. Men leert hen in 't bijzonder 't Gebed des Heeren, „de twaalf artikelen des Geloofs, de tien Geboden, de morgen- „en avondgebeden en de gebeden voor en na den maaltijd; het „kort begrip van den Christelijken godsdienst, welk agter de „Psalmboeken gedrukt is; eenige voorname Schriftuurplaatsen, „en eindelijk den Heidelbergschen Catechismus, over welken zij „ook door den Meester gecatechiseerd of ondervraagd worden, „enz. — — Tweemaal 's jaars, in Junij en December, worden „door de Regenten en Bestierders, aan de bekwaamste Leerlin- „gen zes prijsjes uitgedeeld, enz."

Men ziet dat hier al vrij wat overeenkomst is op te merken; deze regeling was dan ook op de welingerigte scholen van die tijden vrij algemeen. Algemeene Schoolverordeningen echter bestonden er niet, — eene *Nationale Schoolwetgeving* kende men zelfs niet bij naam. En er moest eerst eene algeheele omkeering in de denkbeelden en de instellingen plaats grijpen, eer het zoo ver kwam, dat de zaak van het Onderwijs als eene *Nationale* zaak werd beschouwd en behandeld.

EERSTE AFDEELING.

DE SCHOOLWETGEVING VAN 1801.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE REVOLUTIE.

> Dans les fièvres terribles, qu'on appelle révolutions, on frappe tout de prime-sault, sauf à relever après.
>
> PAUTET DU PAROIS.

De eerste kiem der Nationale schoolwetgeving ontsproot op den bodem der revolutie van 1795. „Een droevige grondslag," zegt ge, en ik zeg het met u. Maar men moet de waarheid aannemen, gelijk men ze vindt; — hoe vaak ontluikt eene geurige bloem op een misthoop, en even vaak valt hier of daar een vruchtbare zaadkorrel in de goede aarde, te midden van revolutie en geweld. „Want," zegt vader Vondel,

> Want d' Opperste beleit zijn zaecken wonderbaer.

Vergunt mij dus eenige oogenblikken uwe aandacht bij die revolutie te bepalen.

Weinige jaren onzer geschiedenis — en gelukkig dat het er weinige zijn! — staan met zulk een zwarte kool geteekend als 1795. Aanschouw die doodbaar, waarop een eerbiedwaardig lijk ligt uitgestrekt, en zie dat dwaze, uitgelaten volk, dat er om heen danst, zingende en tierende! Dat lijk, dat daar neêrligt, is de oude beroemde Republiek der zeven Vereenigde Nederlanden, een naam, die elke vaderlandsche borst door honderd groote her-

inneringen hooger doet kloppen! — En dat volk..... het Nederlandsche?.... neen, dien naam keurde het zich zelf niet meer waardig — 't is het Bataafsche volk: het zijn de vrijgemaakte Bataven, broeders der Carmagnolen en Sans-culottes, dansende om een' vrijheidsboom, terwijl de Franschman hunne schatkisten ledigt. Wat al dwaasheden, wat al rampen heeft dat jaar 1795 over ons arm vaderland uitgestort, en de deur geopend voor achttien jaren van ellende, verdrukking en vernedering! En toch, ook dat rampzalige jaar 1795 — men moet het erkennen — het had zijne roeping te vervullen, zijne taak te volbrengen. Die taak was — te verbreken, te vernielen, neêr te slaan en omver te rukken al wat verouderd en onnut geworden was, opdat eenmaal, als het gunstig oogenblik gekomen zou zijn, een nieuw gebouw prachtig en heerlijk zou verrijzen. En het heeft geslagen en verbroken, krachtig en geweldig; het heeft scheidsmuren omver gerukt, eeuwen-oude slagboomen vernield; en het nieuwe *is* verrezen; en wij — wij aanbidden de wonderbare wegen der Voorzienigheid, die niet alleen de harten der koningen leidt, maar ook de dwaasheden der volken weet dienstbaar te maken aan Hare verhevene oogmerken!

Hoor die brommende en snoevende redevoeringen der opgewonden vrijheidsmannen.... en walg er van! Zie hen daar in de Oude Danszaal van 't Stadhouderlijk Hof in den Haag, met hunne driekleurige sjerpen en hunne portefeuilles met driekleurige strikken.... en spot er meê! Zie morgen diezelfde mannen wegleiden tusschen de bajonetten van Joubert en Daendels, en anderen in hunne plaats komen juichen en jubelen voor Vaderland en vrijheid.... en erger u! Maar bij dat alles, zie het goede niet voorbij, dat onder die dwaasheid verborgen ligt.

Tusschen al het zonderlinge onkruid, dat dien akker overdekt, komt ook al menig goed gewas uitspruiten, waarvan wij tegenwoordig de vruchten oogsten. Want in het hart van die mannen met hunne driekleurige sjerpen — zij dan ook hun hoofd verward en bedwelmd door den roes der eeuw — in hun hart ligt een goed beginsel, en dat goede beginsel bezielt en verwarmt hen, en zij beginnen het reeds uit te spreken, en zij willen het verwezentlijken ook. Dat goede beginsel is — ik wil het met hunne eigene woorden zeggen: „de verlichting en beschaving

van *alle* leden der maatschappij." — Daarom moest de oligarchie vernietigd, de aristocratie van alle voorregten beroofd, adelbrief en wapenbord verscheurd en vertrapt worden; daarom die schijnbare gelijkheid doorgedreven tot in het belagchelijke toe, waarbij heer en knecht elkander *burger* noemden; — noem dat alles dwaasheid of geweld, het is zoo; maar werp het goud niet weg, omdat gij het vindt als bellen aan een zotskap!

En hier is goud, meer dan goud; — wat die mannen wilden, was — *volksgeluk* door *volksverlichting*, want „ware volksverlichting is de rijke bron van de weldadigste uitvloeiselen voor eene maatschappij van zedelijke wezens." En moge nu ook de man, die deze woorden uitspreekt, daar staan in de Oude Danszaal, met den driekleurigen sjerp over den schouder — wij gunnen hem dien tooi, maar beminnen zijn edel hart. Volksgeluk door volksverlichting! en die verlichting wilden zij aanvangen van onder af aan bij de kinderen des volks. Daarom hadden zij een denkbeeld in 't hoofd, dat alle vroegere eeuwen niet hadden kunnen begrijpen, — *dat het lager onderwijs een nationaal belang is;* en dat denkbeeld rijpt bij hen werkelijk tot een plan van *Nationale Schootwetgeving*. Waarlijk, al ware er aan de mannen der Bataafsche Republiek ook geene enkele goede zijde te ontdekken, dan alleen deze — nog zouden zij aanspraak hebben op de erkentelijkheid der nakomelingschap.

„Maar," zegt iemand welligt, „ook zonder de revolutie van 1795 zou het onderwijs verbeterd zijn, want, reeds sedert 30 jaren daarvoor, had het belang van de opvoeding en het onderwijs der jeugd en de verbetering der scholen de aandacht van brave en edeldenkende mannen tot zich getrokken, en Maatschappijen hadden er reeds prijsvragen over uitgeschreven en geschriften in het licht gezonden, en reeds vóór 1795 vond men scholen, waar verbeterd onderwijs gegeven werd."

Dat alles is waar. Men vond lang vóór 1795, scholen, in verschillende gewesten, die door de kunde en bekwaamheid haarer onderwijzers, uitmuntten; maar het waren uitzonderingen: — men vond vóór 1795 reeds scholen, waar, naar een nieuw ontworpen plaatselijk reglement, en met behulp van een nieuw ingerigt schoolopzigt, ook een verbeterd onderwijs werd gegeven; en zulks ten gevolge van de belangstelling in de zaak der opvoeding en

der schoolverbetering, die vooral in de laatste dertig jaren der 18e eeuw meer en meer was opgewekt, ook door prijsvragen van Maatschappijen, en niet het minst sedert 1784 door die Maatschappij, welke zich het „nut van het algemeen" ten doel stelde. Dit alles valt niet te ontkennen, en evenzeer is het waar, dat reeds verscheidene onderwijzers zelven de hand aan 't werk hadden geslagen om school en onderwijs te verbeteren. En toch, — zonder de omwenteling van 1795 zou het niet tot eene radicale schoolhervorming gekomen zijn. Wel zou men verbeterde scholen hebben verkregen, maar plaatselijk, sporadisch, en slechts door lang tijdsverloop zou hier en daar iets goeds tot stand gekomen zijn. Geene algemeene hervorming echter, geene nationale schoolwetgeving, en daaruit geboren nationaal lager schoolwezen. Want, om dit doel te bereiken, moest eerst een eeuwen-oude slagboom, en die velen in den Lande heilig en eerwaardig was, worden opgeheven — *de scheiding van Kerk en Staat* moest worden uitgesproken, en dit kon alleen de omwenteling van 1795. Eerst na die scheiding — men betreure die, zoo men wil, doch weigere niet er de goede vruchten van aan te nemen, — eerst na die scheiding, werd eene nationale schoolwetgeving, werd een nationaal schoolwezen mogelijk.

„Dat is de schoone, de heilzame plant, die uit den akker der omwenteling is opgeschoten, en die krachtiger voortbloeit dan het onkruid, dat er nog de verwelking is blijven trotseren."

TWEEDE HOOFDSTUK.

HAT AGENTSCHAP VAN NATIONALE OPVOEDING.

Waar ik de oogen wende, ik ontdek niet
dan zwarigheden.

VAN DER PALM.

De eerste Nationale Vergadering was in Maart 1796 naauwelijks in den Haag bijeengekomen, of er werden reeds plannen ingezonden en voorstellen gedaan ter invoering van een Nationaal Onderwijs; — er werden Commissiën benoemd, en rapporten uitgebragt; — er werd in correspondentie getreden met het Hoofdbestuur der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen; — vraagstukken gesteld en beantwoord; — „algemeene denkbeelden" ten papiere gebragt en voor de Leden gedrukt; — maar de eerste Nationale Vergadering maakte plaats voor eene tweede, en deze weder raakte uit een, en werd opgevolgd door een Vertegenwoordigend Ligchaam, en onder dit alles bleef het vrije Bataafsche volk steeds zonder Constitutie, en tevens alle werkzaamheid ten behoeve van 't Nationaal Onderwijs zonder gevolg. Zoolang er geene Constitutie bestond, viel er aan geene Schoolwet te denken, en 't liep reeds in „het vierde jaar der Bataafsche Vrijheid."

Eindelijk, op den 23 April 1798, kwam de eerste Staatsregeling tot stand, en deze bevatte in haar 92e artikel de voor onze Nationale Schoolwetgeving zoo gewigtige instelling van een *Agentschap van Nationale Opvoeding*, „eene betrekking, de eer-

„ste en de laatste van dien aard in ons Vaderland, de eenige „en voorbeeldelooze, althans tot dien tijd toe, in geheel het be„schaafd Europa."

Maar was de instelling zelve de verwezentlijking van een gelukkig denkbeeld onzer Bewindsmannen in dien fel bewogen tijd; niet minder gelukkig was de keuze van den man, die aan het hoofd van dit agentschap geroepen werd. Het was de beroemde Leidsche Hoogleeraar J. H. van der Palm, een man van zeldzame bekwaamheden, buitengemeenen ijver, en meer dan iemand geschikt voor de teedere en moeitevolle taak, welke hem werd opgelegd. Bovendien, *eens Onderwijzers Zoon*, van jongs af opgekweekt in belangstelling voor alles, wat Volksopvoeding en Schoolverbetering betrof, en van harte begaan „met het lot van „mannen, die door verwaarloozing van de zijde des Burgerlijken „Bestuurs, beneden hunnen eerwaardigen stand gezonken wa„ren." — In Mei 1799 aanvaardde hij zijne hooge roeping, nadat een vroeger benoemd Agent, Theodoor van Kooten, tot andere werkzaamheid geroepen was.

De instructie van den Agent was gearresteerd bij Decreet van het Vertegenwoordigend Ligchaam den 21 Dec. 1798, en is een zeer belangwekkend stuk. Wie deze instructie doorziet, zal gereedelijk erkennen, dat de post, dien van der Palm zich zag opgedragen, zwaar en zorgvol, het standpunt, waarop deze hem plaatste, hoogstgewigtig was. Zij omvat, behalve de zaken van 't Hooger en Lager Onderwijs, nog onderscheidene andere belangen, wier behartiging en bestuur tot het Agentschap van Nationale Opvoeding gebragt waren, — de geneeskundige Staatsregeling, de bevordering van Kunsten en Wetenschappen, de vorming der Nationale Zeden; — de instructie handelt dus zoowel over schouwburgen en reizende troepen als over Scholen en Onderwijzers; zoowel over Schilderkunst, Beeldhouwkunst en Burgerlijke Bouwkunst, als over de *Pharmacopea Batava;* zoowel over de Drukpers en Schoone Letteren als over den aard en de hoedanigheid van spijzen en dranken; zoowel over het vieren van Nationale feesten als over *grasseerende epidemiën.* Wij hebben echter alleen te letten op de artikelen, welke het Lager Onderwijs betreffen. Zij bevatten reeds in hoofdtrekken dezelfde beginselen, die men later in de Schoolwetten op bree-

der schaal heeft uitgewerkt, en, zoolang er nog geene Schoolwet bestond, strekten deze artikelen voorloopig om in dat gemis eenigermate te voorzien, en reeds bij voorraad omtrent de gewigtigste punten eenige regeling in te voeren.

De Agent „zal moeten bedacht zijn, dat de eerbiedige erken„tenis van een alles besturend Opperwezen de banden der Maat„schappij versterkt, en daarom op alle mogelijke wijzen in de „harten der Vaderlandsche Jeugd behoort te worden ingedrukt." (Art. 1.) Ziedaar het godsdienstig beginsel aan het hoofd der Instructie. En men beoordeele dit niet in het licht van *onzen* tijd, maar naar den geest van het revolutionaire tijdperk op 't einde der 18e eeuw, — en vooral in verband tot het werktuigelijk vragen opzeggen en psalmen zingen, dat vroeger voor godsdienstig onderwijs gelden moest, schoon 't meer geschikt was om alle godsdienstig gevoel te verstompen, en allerminst om eerbied in te boezemen. In het voorschrift der Instructie ligt ten minste een waar godsdienstig element: *eerbied voor het Opperwezen*, en dit *in de harten;* en daaraan wordt het hoogste gewigt gehecht, want men wil die *op alle mogelijke wijzen* hebben ingeprent. Ééne wijze echter wordt niet meer toegelaten: alle leerstellig onderwijs moet van de publieke scholen geweerd worden (Art. 6).

Na het godsdienstig beginsel volgt nog in hetzelfde 1e art. de bevordering van verlichting en beschaving, en het eindigt met de opwekking van vaderlandsliefde.

De Agent moest zich bekend maken met de gebreken der Scholen, en zijn onderzoek ook uitstrekken tot de Scholen in de Godshuizen, en tot de Fransche Scholen (art. 3 en 16.) en daarna een plan inleveren, „hoe de leerwijze op dezelven op eenen beteren voet kan worden ingericht," bij welke uitdrukking *leerwijze op dezelven*, men niet zoo zeer aan eene bijzondere methode, als wel aan de inrigting van het onderwijs in zijn geheelen omvang te denken heeft. Want dit plan moest tevens kunnen dienen tot een Handboek voor de Onderwijzers.

Voor de aanstelling der Onderwijzers vindt men hier reeds de noodige voorschriften (art. 10, 11 en 12). De aanstelling zou geschieden door 't Gemeentebestuur, maar niemand zou kunnen worden aangesteld, dan die in 't bezit was van een bewijs van bekwaamheid, verkregen door een examen, en van een getuig-

schrift van goed zedelijk gedrag. Daarbij moest al aanstonds gezorgd worden voor de invoering eener betere schooltucht (art. 14), en zoo spoedig mogelijk eene Boekenlijst worden vervaardigd, die 't Uitvoerend Bewind door de gantsche Republiek wilde invoeren (art. 4).

Bovendien moest de Agent plannen indienen, wegens de inrigting en aanstelling van Departementale en Plaatselijke Schoolbesturen (art. 8); tot de oprigting van Kweekscholen, ééne of meer, voor Onderwijzers (art. 9); tot regeling van 't Onderwijs der Armen, en hunne *verpligting* er gebruik van te maken (art. 13); en tot invoering eener eenparige spelling onzer Moedertaal (art. 15).

En is veel van dit alles ook eerst later trapswijze tot stand gekomen, het is opmerkelijk, dat de grondslagen reeds gevonden worden in deze Instructie, die als een voorlooper aan de rij onzer Schoolwetten is voorafgegaan.

Nog meer. Aan het 21e art. dezer Instructie hebben wij ook de nog heden alom bekende *Bijdragen* te danken: bij advertentie van 5 Aug. 1800 maakte de Agent bekend, dat het eerste stuk van dat tijdschrift in het licht verschenen was, en sedert is het, in 1800 en 1801 om de drie maanden, van 1802 af maandelijks vervolgd.

Eindelijk nog een blik op het 28e art. Daar leest men: „Hij „neemt kennis van de manier van onderwijs — — in andere lan„den — — om daarvan in ons land het beste gebruik te ma„ken." Dit werd geschreven in 1798. Edel, loffelijk, zult gij zeggen, en wie zou 't betwijfelen? 't Is wijze staatkunde, zich het goede voorbeeld van den nabuur ten nutte te maken. Maar vergun mij bij dit artikel, een oogenblik de menschelijke wijsheid voorbij te zien, om den blik te rigten op hooger leiding. 't Is welligt een weinig vreemd en ongewoon, om bij het bespreken van reglementaire voorschriften en instructiën, die toch het werk van menschen zijn, het Godsbestuur en de leiding der Voorzienigheid daar tusschen te voeren, en toch dit artikel brengt er ons toe.

Want, wat hier het Vertegenwoordigend Ligchaam in 1798 vaststelde als *te zullen moeten geschieden*, dat was — onder hoogere besturing dan die onzer Staatslieden — *dat was reeds geschied*,

lang te voren, te midden der oorlogen en geruchten van oorlogen, die den winter van 1794 op 1795 kenmerkten.

Tenzelfden tijde toen van der Palm als Agent van Nationale Opvoeding optrad, woonde te Delft een jeugdig Evangeliedienaar, (hij was toen dertig jaren oud) die, om redenen van gezondheid, zijn heilig dienstwerk had moeten staken. Hij bewees den Agent toen reeds eenige dienst met het examineren van sollicitanten naar schoolonderwijzersplaatsen in zijne nabuurschap. Vroeger was hij predikant te Roosendael op de Veluwe geweest, en had den winter van 1794 op 1795 op Duitschen bodem doorgebragt. Want bij de aannadering der fransche legers had de Heer van Roosendael het niet geraden gevonden, die gasten op zijn slot af te wachten, en vertrok, van zijnen predikant vergezeld, naar zijne heerlijkheid *Petkum* in Oostfriesland, dat toen onder Pruisen behoorde. Dáár werd de predikant bekend met de in Duitschland aangevangen bemoeijingen tot verbetering van het onderwijs op de volksscholen, en was in de gelegenheid die *van nabij* gade te slaan. Alle werken en geschriften, die hierover werden uitgegeven, kocht hij aan; — eigentlijk met het doel, om, bij terugkomst in het vaderland, de school te Roosendael te hervormen, en er een verbeterd onderwijs in te voeren. Dit echter mogt hem, uit hoofde van de volslagen ongeschiktheid en onbekwaamheid van den dorpsschoolmeester, niet gelukken. Maar, wat die predikant zelf *toen* nog niet vermoedde — mogt hij hier *zijn* beoogde doel missen — de Voorzienigheid miste *haar* doel niet. Die kennismaking met de schoolhervorming, die voor Roosendael onvruchtbaar bleef, moest vruchten dragen voor het geheele vaderland. Het mogt een toeval schijnen, dat den predikant van Roosendael een uitstapje naar Duitschland deed maken; Gods vaderlijke leiding had hier den man aangewezen, die op geheel het Lager Onderwijs van ons vaderland den gewigtigsten en heilzaamsten invloed moest uitoefenen! Want, waartoe langer zijn' naam verzwegen? een naam, dien ieder Nederlandsch onderwijzer, dien ieder voorstander van volksbeschaving met achting en dankbaarheid noemt — Adriaan van den Ende!

In Augustus 1797 als predikant te Voorschoten bevestigd, noodzaakten borstkwaal en bloedspuwing hem, in den aanvang van 1798, de predikdienst vaarwel te zeggen, en in stille afzon-

dering, bij eenen wijzen leefregel, onder Gods zegen, herstel van gezondheid te zoeken. En zoo leefde van den Ende van Maart 1798 tot October 1800 geheel buiten betrekking, en had het voorregt zijne kwaal geweken, en zijne krachten teruggekeerd te zien.

Toen vestigde hij zijne woonplaats te Haarlem, en werd den 1 October 1800, ten gevolge der gunstige gevoelens van van der Palm ten zijnen opzigte, in algemeene betrekking ter zake van het Lager Schoolwezen aan diens Agentschap verbonden. Bij die resolutie werd van den Ende „ verzocht en gequalificeerd „ zich ten behoeve van het Agentschap bezig te houden, met „ het onderzoek en de nasporing van alles, wat tot de verbete- „ ring van het schoolwezen betrekking heeft." In deze betrekking schreef hij ook het „ *Handboek voor de Onderwijzers op de openbare lagere scholen binnen het Bataafsche Gemeenebest, vervaardigd op last van den Agent van Nationale Opvoeding. Eerste Deel. Te Amsterdam bij Pieter den Hengst*, 1803." Het bevat 488 bladzijden in gr. 8°, en is geene vertaling, zoo als wij er, helaas! zoo vele hebben, maar een oorspronkelijk Nederlandsch geschrift, en, hoewel het bij het eerste deel is gebleven, echter geen onvolledig werk.

In het jaar na zijne vestiging te Haarlem, werd van den Ende lid van het collegie van Curatoren van de Latijnsche Scholen aldaar, van oudsher ook belast met de zorg en het opzigt over de lagere scholen, wier onderwijzers een gild uitmaakten, waarvan de Rector Deken was, en zoo kwam hij ook in naauwe aanraking met geheel het schoolwezen dier stad.

Met de Schoolwetgeving evenwel kwam van den Ende vooralsnog niet in aanraking; tot in 1803 bleven de bemoeijingen daaromtrent hem ten eenenmale vreemd. Doch den 13 Sept. van dat jaar, toen reeds het Agentschap van Nationale Opvoeding was overgegaan in een Raad van Binnenlandsche Zaken (tot één van welks drie leden van der Palm benoemd was, en bij welken Raad ook van den Ende in gelijke betrekking was gecontinueerd) werd hem aangeschreven de jaarlijksche vergadering van afgevaardigden uit de Departementale schoolbesturen als Amanuensis ter dienste te staan. En eerst hierdoor kwam hij, hoezeer dan ook nog maar zijdelings, met de Schoolwetgeving in aanraking.

DERDE HOOFDSTUK.

DE EERSTE SCHOOLWET.

> Opvoeding is het al. 't Is rigten, wijzen, leiden,
> Naar eigen aard en kracht ontwikklen, voorbereiden,
> Verbinden waar men kan, en scheiden waar men 't moet.
> Geen broeibak, en nog minder stookkas, is hier goed,
> Waar 't langzaam rijpt en zwelt; maar stadig aan en zeker.
>
> Mr. J. KINKER.

Heeft men immer bij de hervorming en verbetering van ons Lager Schoolwezen en Onderwijs deze wijze les van den geleerden dichter voor oogen gehad? — Wij antwoorden niet; — de geschiedenis eener halve eeuw ligt voor ons, en hare uitspraken zijn duidelijk en verstaanbaar voor ieder. — Maar dit meenen wij te mogen beweren, dat, hoeveel verkeerds en gebrekkigs men ook in de geschiedenis van ons verbeterd onderwijs moge opmerken en aanwijzen, de schuld daarvan veelmeer geweten moet worden aan de uitvoering en toepassing, dan wel aan de Wetgeving; — en zonder blozen mag zelfs de eerste Schoolwet met dit motto aan 't hoofd te voorschijn treden!

De eerste Schoolwet in Nederland! Hoe kortstondig haar bestaan ook geweest zij, altijd blijft die Wet een merkwaardig historisch gedenkstuk als de eerste hoeksteen van het gebouw, waarop Nederland nog roem draagt!

De eerste Schoolwet in Nederland, geboren in het eerste jaar der negentiende eeuw! En kon die eeuw bij hare intrede het krachtiger en welsprekender verkondigen, dat zij *de eeuw van*

vooruitgang zijn wilde en zijn moest, dan juist hierdoor, dat zij het Vaderland de eerste Schoolwet schonk, en daarbij luide verkondigde, dat de verlichting en beschaving onder alle leden der maatschappij zouden bevorderd worden, en het onderwijs in de Lagere scholen de eerste bron was, waaruit die beschaving en verlichting moesten voortvloeijen?

IJverig werkte de Agent van Nationale Opvoeding in de beide laatste jaren der 18e eeuw, om te voldoen aan de hooge roeping, die hij vol moeds en uit edele beginselen had aanvaard, en weldra voldeed hij aan den last, hem bij zijne instructie opgedragen. Op den 9 Junij 1800 diende hij eene breede Memorie in bij het Uitvoerend Bewind, betreffende de toekomstige inrigting en noodzakelijke verbetering van het Schoolwezen. Dit Bewind verklaarde „zich met deze Memorie allezins te conformeren," en zond die den 22 Julij aan het Vertegenwoordigend Ligchaam, dat uit twee Kamers bestond. De Eerste Kamer, de Memorie ontvangen hebbende, stelde die in handen eener Commissie, en deze bragt op den 19 November haar eerste rapport uit. Op den 24 Februarij 1801 volgde een nader rapport, en daarbij tevens de voordragt van een Concept-Schoolwet. Die Wet was door de Commissie ontworpen in overleg met den Agent van Nationale Opvoeding, en eigentlijk het uitvloeisel van de door hem ingediende Memorie. Overeenkomstig dit Rapport nu nam de Eerste Kamer op den 6 Maart haar besluit, en zond den 12 Maart de voordragt in bij de Tweede Kamer. Deze hoorde door haar medelid J. Lublink de Jonge deswege een allergunstigst verslag uitbrengen; waarop zij den 6 Junij de Voordragt gaaf bekrachtigde. En alzoo werd vervolgens op den 15 Junij 1801 de eerste Schoolwet door het Uitvoerend Bewind gearresteerd en gepubliceerd.

De Wet van 1801 betrof zoowel het Bijzonder als het Openbaar onderwijs — voornamelijk echter het laatste. Voor de Bijzondere scholen had die Wet slechts een drietal artikelen, en dit nog slechts alleen voor die soort van Bijzondere scholen, welke later als „der tweede klasse" zijn bekend geweest. De Bijzondere scholen voor kinderen van behoeftigen of minvermo-

genden, ten laste van armenkassen of ten koste van bijzondere kerkgenootschappen, waren in deze Wet niet betrokken. Het onderwijs in deze Scholen kon „op den tot nu toe gebruikelijken voet worden gecontinueerd, tot tijd en wijle hetzelve zou worden vervangen door Nationale inrichtingen."

Twee gewigtige grondslagen zet de Wet in hare beide eerste artikelen voorop: 1°. dat in alle gemeenten gezorgd moest worden, dat er *genoegzame Scholen* aanwezig waren, om allen ingezetenen de gelegenheid te verschaffen, hunnen kinderen behoorlijk onderwijs in de noodzakelijkste kundigheden te doen erlangen; 2°. dat op alle plaatsen moest worden zorg gedragen den Onderwijzer „*een ordentelijk bestaan* te verzorgen." — Waarlijk, onze Nationale Schoolwetgeving heeft zich goed ingesteld! Het eerste woord, dat zij spreekt, gaat regt op het doel af, — waren slechts de middelen ter verwezentlijking even goed voorhanden geweest, als de blik des Wetgevers helder en praktisch was! Maar.... „de staat van 's Lands kas, die door de herhaaldelijk onder„nomen herschepping onzer *Marine*, door eene verbazend kost„bare *Landmagt*, en door de ver boven ons vermogen geklom„men nationale *schuld* was uitgeput!!" En later alweêr: „de druk der tijden," en *bekrompenheid* en *bezuinigingszucht!!* Zoo is de helft eener eeuw voorbijgegaan, en heeft niet vervuld, wat men bij zulk een aanhef billijk had mogen verwachten. Moge dan de tweede helft der 19e eeuw vergoeden, wat de eerste helft te lang heeft verzuimd!

Want de Wetgeving heeft hare beginselen niet losgelaten; in de Wet van 1803 vindt men ze al evenzoo terug (Art. 8 en 9), — daar echter reeds met de bijvoeging „zorg te dragen, dat „door eene onbepaalde toelating van Scholen, vooral ten platten „lande, derzelver aantal niet te zeer vermeerdere": dus toen reeds eene zekere beperking van het getal der Scholen. Ook de Wet van 1806 zet in haar 2 en 3 Art. dezelfde beginselen op den voorgrond: „alomme, zooveel mogelijk, gelegenheid om de „jeugd behoorlijk onderwijs te doen erlangen; maar dat echter „door eene onbepaalde toelating van Scholen of onderwijzers, „vooral ten platten lande, derzelver aantal niet te zeer vermeerdere." En voorts het voorschrift om „het bestaan en het lot der schoolonderwijzers te verbeteren en te verzekeren." En

de Wet van 1857 wijkt in dit opzigt niet van hare voorgangsters af; hare voorschriften zijn zelfs nog meer bepaald. In elke gemeente moet het getal Scholen voldoende zijn voor de bevolking en de behoefte (Art. 16), en voor de bezoldiging der onderwijzers stelt zij een minimum vast (Art. 19), om ten minste een nog lagere bezoldiging onmogelijk te maken; — bovendien onderwerpt zij het besluit van den gemeenteraad aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten, hetgeen zeker niet noodig ware geweest, indien de bedoeling des Wetgevers was, zich tevreden te houden met de toekenning van dat minimum.

Doch keeren wij tot de eerste Schoolwet terug. In het derde Art. verdeelt zij de Onderwijzers in *Openbare* en *Bijzondere*, en van de 28 artikelen, die daarna volgen, regelen Art. 4—17 het Openbaar Onderwijs, Art. 18—20 het Bijzonder Onderwijs, Art. 21—27 handelen over het Schoolfonds, en de overblijvende behelzen eenige algemeene bepalingen.

Bij elk der genoemde afdeelingen willen wij een oogenblik stilstaan.

Al dadelijk valt het in het oog, dat de Wetgever van 1801 zijne zorg bij voorkeur, ja bijna uitsluitend tot de Openbare Scholen bepaald heeft: voor het toezigt over deze worden de Departementale Schoolbesturen ingesteld en de Schoolopzieners benoemd door het Uitvoerend Bewind; terwijl voor het toezigt over de Bijzondere Scholen plaatselijke Schoolbesturen werden benoemd door ieder gemeentebestuur; — van deze plaatselijke Schoolbesturen ontving de Distrikts-Schoolopziener tweemaal 's jaars „een beknopt verslag van den staat van het Bijzonder Onderwijs," ten einde dit in te dienen bij den Agent van Nationale Opvoeding. En 't was met wijsheid dat de Wetgever van 1801 dien weg bewandelde. Alles op eens te doen was toch onmogelijk. Zou het Lager Onderwijs „op een geregelden voet gebragt, verbeterd, en van meer wezenlijke of uitgebreide nuttigheid worden," dan moest men met de Openbare Scholen beginnen; daar kon het toezigt den meesten invloed oefenen, en het spoedigst eene heilzame verandering uitwerken. Bovendien waren de Bijzondere Scholen in 1801 naauwelijks de aandacht des Wetgevers waardig; de volkomen *vrijheid*, waarin zij geleefd hadden, had

hen in den ellendigsten toestand gebragt: deze soort van scholen waren toen, zegt de Hoofd-Inspecteur van den Ende, „veelal „de laatste toevlugt voor onderwijzers, wien het niet had mogen „gelukken bij eenige Openbare school geplaatst te worden."

Het Openbaar Onderwijs dan bepaalde zich, volgens Art. 4 der Wet „tot het Lezen, Schrijven, en de eerste beginselen der „Rekenkunde" en zoo mogelijk ook eenige nuttige arbeid, vooral ten behoeve van minvermogenden. De vakken van het Lager onderwijs waren dus wel tot het minst mogelijke bepaald. Eene vergelijking echter van dit Art. met Art. 25 der Instructie voor Schoolopzieners leert ons, dat de Wet slechts bedoelde een *minimum* vast te stellen. Lezen, Schrijven en Rekenen moest ten minste in elke Openbare School onderwezen worden, dit waren „de noodzakelijkste takken van onderwijs," maar een uitgebreider onderwijs was daardoor geenszins verboden. Integendeel, het werd aan elk Schoolopziener aanbevolen „zich te beijveren, „dat in de Scholen van zijn Distrikt *ook andere nuttige kundig-* „*heden*, naar gelang van de behoefte en omstandigheden der „jeugd, en van de vatbaarheid der onderwijzers, werden geleerd, „en inzonderheid zijne oplettendheid te wijden aan de verbete- „ring van het *Nationaal en godsdienstig gezang*."

De zedelijke en godsdienstige strekking van het Onderwijs wordt in hetzelfde vierde Art. aldus omschreven: „Zullende het- „zelve zoodanig worden ingericht, dat het, door ontwikkeling „van de verstandelijke vermogens der kinderen, geschikt zij, „om hen tot redelijke wezens te vormen; en wijders om in hunne „harten in te prenten de kennis en het gevoel van dat alles, „wat zij aan het Opperwezen, aan de Maatschappij, aan hunne „Ouderen, aan zich zelve, en aan hunne Medemenschen verschul- „digd zijn. In de Schoolboeken en Leer-methode zal, met de „meeste zorg, moeten worden vermijd al hetgeen zoude strekken „tot ondermijning eener goede Zedekunde, en van den eerbied „voor het Opperwezen; doch tevens worden daargelaten al het „leerstellige, dat door de onderscheidene Kerkgenootschappen „verschillend begrepen wordt."

Zekerlijk woorden genoeg. De Wet van 1803 zegt (Art. 4) hetzelfde, bijna met dezelfde woorden. In 1806 luidt het anders (Art. 22, Regl. A): „Alle Schoolonderwijs zal zoodanig moeten

„ worden ingerigt, dat onder het aanleeren van gepaste en nut-
„ tige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen
„ ontwikkeld, en zij zelven opgeleid worden tot alle Maatschap-
„ pelijke en Christelijke deugden." En (Art. 23): „ Terwijl vast-
„ gesteld wordt het nemen van maatregelen, om de Schoolkin-
„ deren van het onderwijs in het Leerstellige van het Kerkge-
„ nootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen
„ blijven, zal het geven van dit Onderwijs niet geschieden door
„ den Schoolmeester." — Men weet, dat dit Art. 22, Regl. A ten naaste bij woordelijk is overgegaan in de Wet van 1857, waar het 't 1e lid van Art. 23 uitmaakt; doch terwijl 1806 het woord Christelijke *achter* Maatschappelijke liet volgen, keert 1857 die orde om, en doet het woord Christelijke *voor*gaan.

Vergelijkt men nu deze voorschriften van 1801, 1803, 1806 en 1857 onderling, dan zullen velen van oordeel zijn, dat, mogen de woorden verschillen, de zin en beteekenis niet veel verschillen, en het in de toepassing bij alle vier zoo tamelijk op hetzelfde neêrkomt; terwijl vele anderen in de voorschriften van 1806 en 1857 een hemelsbreed verschil zullen ontdekken met die van 1801 en 1803; — en ieder herinnert zich daarbij den strijd der laatste jaren over „ het Christelijke beginsel" — een strijd, die levendig genoeg geweest is, om geene herinnering te behoeven.

Doch letten wij nog een oogenblik op het onderwijs in het Leerstellige. In 1801 is het alleen, dat moet „ worden *daarge-*
„ *laten* al het leerstellige." In 1803 wordt verboden, „ *in de ge-*
„ *wone schooltijden* eenig godsdienstig onderricht te geven in het
„ leerstellige." In 1806 stelt men vast „ *het nemen van maatre-*
„ *gelen*, om de schoolkinderen van het onderwijs in het leerstel-
„ lige geenszins verstoken te doen blijven." In 1857 wordt „ het
„ geven van onderwijs in de godsdienst overgelaten aan de Kerk-
„ genootschappen," die daarvoor de schoollocalen zullen kunnen gebruiken *buiten de schooluren*. Terwijl nu elke wetgeving in dit opzigt verschillend is van de andere, valt het in het oog, dat 1801 alleen spreekt van *daar te laten*, en zoo rijst de vraag, of men dan bij de eerste schoolwetgeving volstrekt geen onderwijs in het leerstellige der godsdienst noodig achtte? Zoo schijnt het inderdaad, en echter was dit zoo niet. Art. 2 van het Re-

glement van Orde voor de openbare scholen leert het ons. Op twee dagen in elke week mogt slechts den halven dag school gehouden worden, „ten einde den Leerlingen gelegenheid te ge„ven, om *buiten den gewonen schooltijd*, onderwijs te ontvangen „in de godsdienstige leerstellingen van het kerkgenootschap waartoe „zij behooren." Men ziet dus, dat men het in 1801 met het leerstellige volstrekt zoo kwaad niet meende, en wel even goed als in onzen tijd. Men liet het toen ook over *aan de kerkgenootschappen, buiten de schooluren.*

De *benoeming* der Openbare Onderwijzers was opgedragen aan de gemeente-besturen, doch deze deden zulks niet dan in overleg met den distrikts-schoolopziener (Art. 10 en 13). En niemand kon tot openbaar onderwijzer worden aangesteld dan die door het Departementaal Schoolbestuur geëxamineerd en bekwaam verklaard was, en bovendien voorzien, zoowel van een voldoend getuigschrift van goed zedelijk gedrag, als van eene Acte van Burgerschap (Art. 12).

De openbare onderwijzer ontving dus zijne aanstelling van het gemeente-bestuur; — maar kon nu ook dezelfde autoriteit, des verkiezende of daartoe termen vindende, hem weder ontslaan? — Neen; de Wet van 1801 bevat in haar 17 Art. daartegen een voorschrift, dat men in de latere Wetten niet meer zóó terugvindt: „Geen openbaar schoolonderwijzer zal van zijnen post kunnen „ontzet worden, dan alleen wegens pligtverzuim, burgerlijk of „zedelijk wangedrag; in welk geval de aanklagte bij het Depar„tementaal Schoolbestuur zal moeten geschieden, hetwelk dezelve „zal brengen ter kennisse van den Agent, *zullende de finale „afzetting alleen geschieden door het Uitvoerend Bewind.*" —

Krachtiger waarborg kon den Onderwijzer, bij getrouwe pligtbetrachting wel niet gegeven worden tegen allen mogelijken willekeur of miskenning. En de nuttigheid van dien waarborg te dien tijde laat zich eenigzins begrijpen, wanneer men in 1802 den Raad van Binnenlandsche Zaken zelf hoort zeggen, dat de gemeente-besturen (immers ten platten lande) „dikwerf waren samen„gesteld uit dweepzieke, onkundige en onbarmhartige wezens," en dat sedert het jaar 1795 „het Dorpsbestuur in handen van „menschen was gekomen, die, nimmer geleerd hebbende, wat „beleid, wat rechten van den Burgerstaat zijn, zich al wat hun

„ goeddunkt meenen te kunnen veroorloven." Zeker niet zeer vleijend, maar toch rondborstig; — en tevens een klein staaltje van de aangename vruchten der vrijheid, gelijkheid en broederschap!!

Belangrijk is inzonderheid ook het 16 Art. Het bevat het gewigtig voorschrift der jaarlijksche Algemeene Schoolvergadering in den Haag.

„ Ieder der Departementale Schoolbesturen zendt jaarlijks één „ zijner leden naar den Haag, om met den Agent der Nationale „ opvoeding te raadplegen en te overleggen alle poincten, welke „ betrekking hebben tot het onderwijs der jeugd en het belang „ der scholen, in deszelfs geheelen omvang."

In 1803 vindt men hetzelfde voorschrift terug met eenigzins andere bewoordingen; en ook wederom in 1806, doch dáár in het Reglement A, en met de bijvoeging, dat de Vergadering zou beschreven worden „ door den Secretaris van Staat voor de „ Binnenlandsche Zaken *dit noodig oordeelende.*" Deze *restrictie* heeft haar achterblijven mogelijk gemaakt. Zesmalen is die algemeene schoolvergadering gehouden, in 1801, 1802, 1803, 1804, 1805 en 1814. De laatste behandelde, doch zonder gevolg, de gewigtige zaak der algemeene schoolfondsen. Met leedwezen zagen achtenswaardige voorstanders van het onderwijs die algemeene schoolvergadering achterblijven, en poogden „ door herhaalde „ mondelinge en schriftelijke aanzoeken bij de hoofden van het „ Departement van Binnenlandsche Zaken" die weder in het leven te roepen. Vergeefs. „ Het herstellen," zoo schreef een dier achtenswaardigen, die bijna eene halve eeuw schoolopziener was geweest, „ het herstellen van de, door de ondervinding van zes „ jaren zoo nuttig gebleken, Algemeene Vergadering wordt alzoo „ afgewacht van een gunstiger oordeel over haar *noodig* zijn." — En dat *afwachten* is niet vruchteloos geweest. Aan den Wetgever van 1857 komt de eer toe die Vergadering te hebben hersteld. „ De inspecteurs worden eenmaal 's jaars door Onzen Minis- „ ter van Binnenlandsche Zaken bijeengeroepen, ten einde onder „ zijne leiding de algemeene belangen van het lager onderwijs „ te overwegen en te bevorderen." (Art. 59). Had de vroegere ondervinding geleerd, hoe het voorschrift ten eenemale buiten werking kon geraken, thans is het in de Wet zelve opgenomen,

en daardoor de toepassing er van verzekerd. Die bijeenkomst van inspecteurs vormt nu een raad van onderwijs, waarin zich, als in een brandpunt, alle lichtstralen moeten vereenigen, en van waar de voorstellen tot algemeene maatregelen omtrent de verdere ontwikkeling van het Schoolwezen hun' oorsprong zullen kunnen nemen.

Wij gaan thans over tot het drietal artikelen, dat de Bijzondere Scholen betreft, en herinneren de reeds vroeger gemaakte opmerking, dat men hier alleen denken moet aan die Bijzondere Scholen, welke later zijn genoemd „der tweede klasse."

Art. 18 zegt: „Ieder Burger zal een bijzonder School kunnen „oprichten....." Wel! roept ge met eenige verwondering, is dat niet de *Vrijheid van Onderwijs?* — Indien 't eens zoo ware, dan zou 't juist zoo groot een wonder niet zijn in een Wet, gegeven in „het zevende jaar der Bataafsche Vrijheid," en onder het klinkende devies: „Gelijkheid, Vrijheid, Broeder- „schap!" — Maar laten wij eens verder lezen:

„om in hetzelve onderwijs te geven, even als in de openbare „Scholen geschiedt, doch daartoe alvorens admissie van het Ge- „meente-Bestuur moeten verkrijgen, en even als de openbare „onderwijzers worden geëxamineerd." Terwijl we in Art. 20 nog eens kunnen lezen, dat de „Plaatselijke School-Bestuurders zul- „len zorg dragen, dat, binnen derzelver gemeente, geene bij- „zondere scholen worden opgericht, dan *op bekomen admissie* der „Gemeente-Besturen." — Derhalve: *geene* bijzondere scholen *zonder admissie*, en deze *na een examen;* en dan nog het onderwijs te geven *even als* in de Openbare Scholen, en dus ook geen leerstellig godsdienstig onderwijs in de Bijzondere School. Wat dunkt u nu, is dat nog de Vrijheid van Onderwijs? — Neen, de Bataafsche Maagd mogt daar staan met de roode vrijheidsmuts op hare goudgele Bataafsche lokken, en de driekleurige banier met antieke losheid over den eenen schouder geworpen, met luider stemme den volke verkondigende, dat het nu het zoo-en-zooveelste jaar der Bataafsche Vrijheid was, — van de Vrijheid van Onderwijs wilde zij niets weten.

En de Hoofden en Voorstanders der Bataafsche Vrijheid hadden met de Vrijheid van Onderwijs zoo weinig op, dat zij alle Gemeente-besturen en allen, die in eenige betrekking stonden tot

het openbaar of bijzonder onderwijs, „serieuselijk vermaanden, „om de gemaakte bepalingen met allen ijver na te komen en „te doen nakomen," en verder opwekten tot „weêrstandbieding „aan de dwalingen der onkundigen, aan de vooroordeelen der „ligtgeloovigen, en aan de tegenkanting der onwilligen," met de belofte „dat derzelver gezach met ernst zal worden gehand- „haafd."

Zoo was 't in 1801. Is nu op dit terrein onze eeuw vóór- of achteruitgegaan? vraagt menigeen met levendige belangstelling. De toekomst zal 't leeren; beweging is er geweest, veel beweging zelfs; maar of die was in vóór- of achterwaartsche rigting, dit zal men over 25 of 50 jaren beter kunnen zeggen dan nu.

Wij hebben nog 2 Artt. voor het Bijzonder Onderwijs, en deze regelen het toezigt. Art. 19 beveelt de benoeming van een Plaatselijk School-Bestuur (in later tijd zei men Plaatselijke School-Commissie) door ieder Gemeente-Bestuur, terwijl de Agent van Nationale Opvoeding dat Plaatselijk Schoolbestuur zou „quali- „ficeren tot het afnemen der Examens van de bijzondere School- „meesters en Schoolhouderessen." Dit is de eenigste keer in de Wet van 1801, dat de *Onderwijzeressen* worden genoemd; het schijnt dus, dat zij overal schuilen onder de benamingen van *Schoolmeesters* en *Onderwijzers*, hoewel het nergens bepaald gezegd wordt; en dat men zelfs in Art. 18 onder de woorden „Ieder Burger" ook eene *burgeres* verstaan moet.

De werkkring der Plaatselijke Schoolbesturen omvatte, volgens Art. 20, 1°. het toezigt, dat niemand school hield *zonder admissie;* 2°. de verbetering van het bijzonder onderwijs; 3°. het weren van schadelijke of verboden schoolboeken, kaarten en prenten; 4°. het toezigt op het gedrag der bijzondere onderwijzers „ten einde, bijaldien zij, door kwade voorbeelden, der jeugd „slechte indrukken geven, *hunne acte van admissie worde inge- „trokken;*" 5°. het zenden van een verslag van 't bijzonder onderwijs, tweemaal 's jaars, aan den Schoolopziener van het distrikt; waarbij nog 6°. het reeds in 't vorig Art. genoemde „afnemen der examens."

Boven de 7 volgende artikelen kunnen we ten opschrift stellen: *Het Schoolfonds.* Een uitlokkend woord, waaraan zich nog

al wat herinneringen vastknoopen. Jammer slechts dat het geen blijder herinneringen zijn; want de geschiedenis van *het schoolfonds*, later *de schoolfondsen*, is de geschiedenis van voorstellen en ontwerpen op 't papier, van mooije ideën zonder verwezentlijking, van opgewekte hoop en neergeslagen teleurstelling.

De Wetgever van 1801 had de zaak goed begonnen; hij liet *het schoolfonds* niet aan een Reglement over, maar gaf het zijne plaats *in de Wet*, meenende gewis, dat daarmede de uitvoering wel verzekerd was, en toch — het was een doodgeboren kind. — Evenwel 't ontwerp was merkwaardig genoeg om er hier een schets van te leveren.

Er zou (Art. 22) eene afzonderlijke kas zijn, onder beheer van het Uitvoerend Bewind, die den naam van *Schoolfonds* zou dragen. Wanneer nu een onderwijzer zich door bijzondere verdiensten had waardig gemaakt, blijken van goedkeuring van het Gouvernement te bekomen, zou hij uit dat Schoolfonds eene buitengewone belooning ontvangen (Art 23). Wanneer ergens de gemeente den onderwijzer geen behoorlijk bestaan kon verschaffen, zou eene toelage uit het Schoolfonds daarin te hulp komen (Art. 24). Wanneer de penningen van het Schoolfonds toereikend waren, zou er een kweekschool voor onderwijzers (hier „een Institut" genoemd) uit worden opgerigt (Art. 25). De kosten van het schooltoezigt „Tractementen en Defroyementen" zouden mede uit het Schoolfonds betaald worden (Art. 26 en 27). —

Maar, vraagt men nu, van waar zou het geld in die kas vloeijen? Dit leert de Wet ons ook, en de wijze waarop dat fonds tot stand moest komen, is nog al opmerkelijk en geheel in den geest van den tijd. Met den tijd van acht maanden na de publicatie der Wet, dat is, acht maanden na 15 Junij 1801, zouden alle betalingen moeten ophouden, die uit 's lands kas, uit geestelijke kantoren, uit gewestelijke of kwartiers-kassen, uit domeinen, die den verdreven Erfstadhouder toebehoord hadden, of uit eenige landskantoren, hoe ook genaamd, plagten te geschieden aan de schoolmeesters, hetzij in hun qualiteit als onderwijzer, hetzij wegens kerkelijke bedieningen, die zij tevens bekleedden, — en al die gelden, die te voren gestrekt hadden ter bezoldiging van schoolmeesters, kosters en voorzangers, zouden op dat tijdstip, al te zamen gestort worden in de afzonderlijke kas, die *het schoolfonds* zou heeten.

En nu verwondert het u zeker niet, dat de zaak geen gevolg heeft gehad? Die algemeene overstorting van zoo veel kassen te gelijk, wilde niet vlotten; 't zou anders eene schoone Niagara geweest zijn, zoo veel blinkende geldstroomen zich te zien nederstorten in het eene algemeene bed van het schoolfonds! Den 15 Februarij 1802 zou dit treffende feit moeten hebben plaats gevonden, maar den 17 Maart 1802 vindt men een ander feit vermeld: „alles, wat tot de oprigting van zeker Schoolfonds be„trekking heeft, is vervallen." 't Was de Raad van Binnenlandsche Zaken die dit schreef aan het Staatsbewind. Spoediger kon 't wel niet uitgemaakt worden, dat de zaak totaal verongelukt was. Dit is de weinig bemoedigende aanvang van de geschiedenis der Schoolfondsen, welke wij hier niet vervolgen willen. Al de pogingen, die in vervolg van tijd zijn aangewend om een Schoolfonds of om Schoolfondsen tot stand te brengen, heeft men voornamelijk te danken gehad aan de ijverige bemoeijingen van den Hoofd-Inspecteur van den Ende. Zijne werkzaamheid bleef echter vruchteloos, en hij moest aan den avond zijns levens verklaren, dat hij met klimmende treurigheid terug zag op het herhaaldelijk te niet loopen zijner ontwerpen en maatregelen. „Niet alleen" schrijft hij op eene andere plaats, „waren het de onderwijzers, welke „hierdoor leden; deze ontwerpen omvatteden tevens maatregelen „ter krachtdadige bevordering van het schoolwezen zelf in ver„schillende, ja in alle opzigten. Te verdienstelijker en te lof„waardiger maakten zich bij deze herhaalde en voortdurende „teleurstelling, de onderwijzers, door te volharden in zich zel„ven, hun onderwijs en hunne scholen al meer en meer te vor„men en te verbeteren." — Zoo sprak de 77jarige grijsaard, die 26 jaren lang aan het hoofd van 't Nederlandsch Schoolwezen gestaan had, en met onbezweken trouw en volharding zich aan dat gewigtig Staatsbelang had toegewijd.

De beide laatste artikelen der Wet betreffen het onderwijs der armen — *om niet* te geven. Wij zien daaruit, dat er een plan bestond om van wege den Staat Nationale Armen-Scholen op te rigten. Zoo lang die niet bestonden — en ze zijn niet tot stand gekomen — moest al het bestaande „op den tot nu toe gebrui„kelijken voet worden gecontinueerd." En daarna lezen wij in

een krachtige toespraak aan het slot der Wet, dat alle gemeentebesturen en die verder in eenige betrekking staan tot het onderwijs „serieuselijk vermaant worden, aan de verbetering van het „onderwijs in de scholen, met aanwending van al het hun toe„vertrouwd gezach werkzaam te zijn, het lot van de onderwij„zers der jeugd, zooveel in hun vermogen is, te verbeteren, „en derzelver eerwaardigen stand naar verdienste te verheffen."

Ziedaar onze eerste Schoolwet, — die men beoordeelen moet van het standpunt, waarop de Wetgever in 1801 stond. Het was geen Wet voor een welgeordend eu bloeijend Schoolwezen, — het was een Wet, die bestemd was om eerst den *grondslag* te leggen van een Schoolwezen, dat nog in het geheel niet bestond; om eenige orde te scheppen in een chaos, waar niet slechts hier en daar iets te regt te brengen viel, maar waar „alles, het een „melaatscher dan het andere, te herstellen en te herscheppen" was; terwijl de scholen zelve, waaruit dat Schoolwezen moest worden zamengesteld, voor een aanmerkelijk gedeelte verkeerden in een staat van diep verval en ellendige verwaarloozing. Voeg hierbij, dat de Wet geschreven is in een tijd van „bur„gerlijke en godsdienstige partijschap, en daaruit geboren ver„wijdering der harten," in een tijd van „bijkans algemeen mis„noegen, uit den rampspoed der tijden nog meer dan uit de ge„breken van den regeringsvorm gesproten." Dit alles in aanmerking genomen, en zonder te veel aan enkele bijzonderheden te hechten, die wij welligt thans niet meer in staat zijn uit het regte oogpunt te beschouwen, zal men moeten erkennen, dat de Wet van 1801 een fikschen stap voorwaarts deed op den goeden weg, en zal men hulde moeten doen aan de juiste inzigten en loffelijke bedoelingen des Wetgevers. Schoon de Wet ook gebouwd was op 'tgeen men zou kunnen noemen de beginselen van 1795, 't was geen afbreken noch omverwerpen wat zij bedoelde, maar opbouwen en verbeteren; het goede, dat nog bestond, behouden en verder ontwikkelen, om een beter toekomst voor te bereiden; — wat de Wet van 1801 bedoelde, was inderdaad

„rigten, wijzen, leiden,
„Naar eigen aard en kracht ontwikklen, voorbereiden."

Hare bepalingen ademen een geest van bedaarden maar zekeren vooruitgang, en ook hierin is zij in overeenstemming met de woorden des dichters:

„Geen broeibak, en nog minder stookkas, is hier goed,
„Waar 't *langzaam* rijpt en zwelt; maar *stadig* aan en *zeker*."

Zoo kan dan, tijden en omstandigheden in aanmerking genomen, het oordeel over onze eerste Schoolwet wel niet anders dan zeer gunstig zijn. Ongelukkig echter waren de tijdsomstandigheden voor die Wet juist hoogst ongunstig. Kort na hare invoering viel er eene Staatsomwenteling voor, waardoor zij al aanstonds weder op losse schroeven gezet werd, want zij paste niet meer in dien nieuwen regeringsvorm. Het vooruitzigt was dus geboren, dat zij spoedig door eene andere zou vervangen moeten worden. En toch waren de aanvankelijke uitkomsten binnen het zoo kort en zoo moeijelijk tijdsbestek zóó in het oog vallende, dat er met lof van gewaagd wordt in een Staatstuk van 17 Maart 1802; terwijl ook de *Bijdragen* van 1801 en 1802 menig bewijs opleveren van de heilzame werking en den weldadigen invloed der eerste Schoolwet.

VIERDE HOOFDSTUK.

GEVOLGEN DER EERSTE SCHOOLWET.

> De inrichtingen van ons Schoolwezen behooren onder de weinige goede vruchten eener Revolutie, die, tegen haar oogmerk en bedoelingen, maar al te vruchtbaar in rampen is geweest.
>
> *Het Staatsbewind der Bataafsche Republiek.*

Op den 15 Junij 1801 was de eerste Schoolwet afgekondigd, en al terstond werden maatregelen genomen, om tot eene geregelde uitvoering over te gaan. Daartoe moest een begin gemaakt worden met Art. 8, hetwelk de aanstelling van Schoolopzieners voorschreef. Op de voordragt van den Agent van Nationale Opvoeding, benoemde het Uitvoerend Bewind aanvankelijk slechts één' Schoolopziener voor elk Departement. Daar de Republiek destijds in 8 Departementen verdeeld was, had men dus 8 Schoolopzieners. Deze kwamen den 16 Julij te 's Gravenhage bijeen, om, onder voorzitting van den Agent, gezamentlijk te overwegen, wat er verder moest gedaan worden, om tot eene goede uitvoering der Wet en de meest gewenschte schoolverbetering te geraken.

En ziedaar reeds de eerste Schoolvergadering, volgens Art. 16 der Wet.

Zij werd gehouden ten huize van den Agent, die haar opende met eene aanspraak, welke nog altijd merkwaardig genoemd mag worden, en steeds hoogst belangrijk zal blijven voor de geschiedenis van het Lager Onderwijs. „Met ware, schoon don-

kere verwen" schetste hij eerst den treurigen toestand van de Scholen, de Leerwijze en het grootste deel der Onderwijzers. „In het onderwijs der Scholen," zeide hij — en wie was destijds meer dan hij bevoegd daarover een oordeel uit te spreken? — „is het eene melaatscher dan het andere. De onderwijzers zijn, „door het gemis van eenigerhande aanmoediging, door het uit- „blusschen van allen naijver, door gebrek aan noodige opleiding, „en nog meer dan dit alles, door kommer en behoefte in een' „staat van diepe vernedering gezonken. De leerwijs der Scho- „len is slaafsch en werktuigelijk, geschikt om den lust der kin- „deren, in plaats van op te wekken, uit te doven, ja van den „beginne af te versmoren; om hunne verstandsvermogens, in „plaats van die te ontwikkelen, voor hun gansche leven te ver- „stompen. De leerboeken zijn nutteloos voor het oogmerk, zon- „der belang en vervelend. Bij de ouders ontmoet men de verst- „gaande onverschilligheid; bij Gemeente-besturen tegenkanting; — „bij de Kerkelijken kleinmoedigheid of dweepzucht." En dan bij dat alles nog de heerschende partijschap, en de slechte staat der geldmiddelen; wel mogt van der Palm daarbij uitroepen: „Wat Hercules zal den stroom leiden om deze stallen van Augias „te zuiveren!?" En niettegenstaande al deze hinderpalen vond hij moed om de nieuwe loopbaan volvaardig op te treden. Hij betoogde de noodzakelijkheid der tusschenkomst van het Landsbestuur en van een welgeregeld Schooltoezigt; stelde naast de ontmoedigende ook de aanmoedigende zijde der taak van dat Schooltoezigt in het licht, en eindigde met den vergaderden Schoolopzieners eenige nuttige wenken te geven nopens de beste wijze om dat toezigt wel te doen slagen en vruchtbaar te maken.

Uit deze Vergadering, die eenige dagen duurde, kwamen 4 Reglementen voort, die aan het Uitvoerend Bewind werden voorgedragen, en den 22 Aug. 1801 door dit Bewind werden gearresteerd; namelijk:

1. De Instructie voor de Schoolopzieners.
2. Het Reglement voor de Departementale Schoolbesturen.
3. De algemeene Verordeningen omtrent het afnemen der examens bij de Departementale Schoolbesturen.
4. Het Reglement van Orde voor de Openbare Scholen binnen de Bataafsche Republiek.

Bij hetzelfde besluit van 22 Augustus 1801 verscheen ook de verdeeling der Departementen in Schooldistricten, en de aanstelling van het volle getal Schoolopzieners. Bij de 8 eerstbenoemde werden nog 27 nieuwe benoemd, — te zamen dus 35 Schoolopzieners. Uit deze Schoolopzieners werden de Departementale Schoolbesturen zamengesteld, en deze hielden, elk in de hoofdplaats van zijn Departement, hunne eerste vergadering op den 16 September 1801.

Men ziet dat er met ijver gewerkt was. Den 15 Junij was de eerste Schoolwet gearresteerd; ééne maand daarna kon reeds de eerste Schoolvergadering gehouden worden. Nog eene maand later, en men had reeds de distrikten afgebakend, en van Schoolopzieners voorzien, en tevens alle Reglementen, die tot de uitvoering der Wet vereischt werden, gereed. En wederom eene maand, en de nieuw gevormde Departementale Schoolbesturen hadden hunne eerste vergadering gehouden.

Toen was de eerste Schoolwetgeving in alle opzigten volledig, en aanvankelijk in werking gebragt.

In de toenmalige verdeeling der Schooldistrikten zal tegenwoordig wel niemand meer belang stellen; bovendien waren de grenzen en de namen der Departementen zoo geheel veranderd, dat men er onze provinciën naauwelijks in herkennen kan; zoodat wij ook zelfs de bloote optelling veilig achterwege kunnen laten. Maar met te meer belangstelling rust ons oog op de benoeming der 35 Schoolopzieners. Eene lijst van achtenswaardige namen! En gaarne zeggen wij het den Agent van Nationale opvoeding na, dat wij ons „geene te waardige denkbeelden kunnen vormen „van de vaderlands- en menschenliefde dergenen, die zich voor „het welzijn der jeugd, en tot uitbreiding van ware verlichting, „deugd en wetenschap dezen moeijelijken post wilden laten wel„gevallen." — Ook al vond men geen' enkelen bekenden naam op die lijst, nog zou men niet dan met een gevoel van eerbied en bewondering die breede rij overzien van mannen, die de zware taak der eerste Schoolverbetering vrijwillig op zich namen. Maar wie zou hier geene bekenden vinden? En wilt ge er eenige genoemd? Daar vinden wij: „de burger J. H. Nieuwold te Warrega,

de burger H. Wester in de Oude Pekel-A, de burger C. Wertz te Amsterdam, de burger J. Teissedre l'Ange te Haarlem."

Doch begeven wij ons tot de beschouwing der Reglementen, die uit de eerste Schoolvergadering waren voortgekomen, en strekken moesten om de Wet van 1801 eene welgeregelde uitvoering te verzekeren. Wij moeten daarbij echter ons herinneren, dat deze Reglementen alleen de Openbare Scholen betroffen, want voor het toezigt over deze waren de Departementale Schoolbesturen ingesteld en Schoolopzieners benoemd (Art. 7 en 8 der Wet). Het toezigt over de Bijzondere Scholen was opgedragen aan de Plaatselijke Schoolbesturen, die tweemaal 's jaars een Verslag aan den Schoolopziener hadden in te zenden nopens den staat van 't bijzonder onderwijs (Art 19 en 20 der Wet). Evenzoo met het afnemen der examens. Om tot openbaar onderwijzer te kunnen worden aangesteld, moest men door het Departementaal Schoolbestuur zijn geëxamineerd (Art. 12 der Wet); bijzondere onderwijzers en schoolhouderessen werden door de Plaatselijke Schoolbesturen geëxamineerd (Art. 19 der Wet).

De Instructie voor de Schoolopzieners is een stuk dat nog allezins der lezing waardig is, en menig wenk of voorschrift bevat, die ook nog in onzen tijd nut zouden kunnen doen. Den geest, waarin deze Instructie gesteld is, zult ge uit een paar trekken reeds genoegzaam leeren kennen.

„Art. 7. Hij [de Schoolopziener] zal hunne [der onderwijzers] „klagten en bezwaren, zoo omtrent hetgeen de waarneming van „hun Ampt, als hetgeen hunne bezoldiging betreft, *geduldig* „*aanhooren*, en zijne beste diensten aanwenden, ten einde de„zelve zooveel mogelijk *worden opgeheven*."

Het eerste gedeelte van dit voorschrift had zeker weinig bezwaar in, maar — dat laatste gedeelte? vooral als 't de bezoldiging betrof!!

„Art. 8. Hij zal aan elk derzelve, die *raad en onderrichting* „omtrent zijnen post begeert, vrijheid vergunnen, om zich in „persoon of geschrifte tot dat einde bij hem te vervoegen."

En in Art. 23 leest men: „Na het afloopen van het bezoek „in de school zal hij den onderwijzer *in persoon en afzonderlijk*

„onderhouden over alles wat door hem in hetzelve is opge-
„merkt."

Merkwaardig is ook Art. 24 betrekkelijk de vervulling eener onderwijzersplaats. Het Gemeentebestuur gaf van de vacature kennis aan den Schoolopziener, en voorzag met zijne bewilliging in de tijdelijke waarneming. Het Gemeentebestuur kondigde de vacature en de voorwaarden aan in de Nieuwsbladen, en riep de sollicitanten op. Daarna deed het Gemeentebestuur de benoeming in overleg met den Schoolopziener. Het Gemeentebestuur gaf namelijk van de sollicitanten, die zich hadden aangemeld, kennis aan den Schoolopziener, met overzending van hunne *bewijzen van bekwaamheid*, getuigschriften van goed zedelijk gedrag en acten van burgerschap, en vroeg zijne consideratiën omtrent de benoeming. Na ingekomen antwoord van den Schoolopziener, deed het Gemeentebestuur uit de sollicitanten, die de volledige bevoegdheid hadden, eene *vrije keuze*, en die beroeping was aan „*geene verdere approbatie* noch aan *eenige tegenspraak* onderworpen;" alleen moest daarvan dadelijk aan den Schoolopziener kennis gegeven worden. Van *vergelijkend examen* geen woord; doch hierop komen wij straks terug. Door den Schoolopziener geschiedde eene opgave van vacatures en vervullingen in *de Bijdragen* (Art. 28).

Het Reglement voor de Departementale Schoolbesturen bevat slechts 15 Artikelen, waarin zoowel de tijd hunner vergaderingen als hunne werkzaamheden geregeld worden. Onder die werkzaamheden bekleedt het examineren der „personen, welke, ten „einde tot openbare Onderwijzers der Jeugd benoembaar te zijn, „de vereischte proeven hunner bekwaamheid tot dien post be-„geeren af te leggen," eene voorname plaats. Volgens Art. 12 werden aan hen, die in deze examens voldoende bewijzen van bekwaamheid hadden afgelegd, *volledige getuigschriften* afgegeven, waardoor zij, alom in de Bataafsche Republiek, tot openbare onderwijzers benoembaar waren.

Zulk een volledig getuigschrift was van den volgenden inhoud:

„Het Departementaal Schoolbestuur van..... geëxa-
„mineerd hebbende den Burger..... heeft denzelven
„in alles, wat, overeenkomstig Art. 4 der Publicatie van den

„ 15en Junij 1801, tot den post van Openbaar Schoolonderwijzer „ behoort, genoegzaam bekwaam geoordeeld, en bovendien den- „ zelven bevonden alle verdere vereischten te bezitten, bij het „ 12e artikel der opgemelde Publicatie uitgedrukt. Weshalven „ het voornoemde Schoolbestuur geene zwarigheid maakt den ge- „ melden Burger, door dit *Volledig Getuigschrift*, tot den post „ van Onderwijzer der Jeugd in de Openbare Scholen bevoegd „ te verklaren.

„ Gegeven in onze Vergadering, gehouden te .....den..... „ met het Zegel derzelve, en met onze gewone handteekening „ bekrachtigd."

Voor dit Volledig Getuigschrift betaalde de geëxamineerde Burger *zeven* gulden, of in geval eener buitengewone Vergadering *een en twintig* gulden. Uit deze gelden werden, voor zoo ver mogelijk, goedgemaakt „de reis- en andere onkosten der School- „ opzieners."

De verordeningen omtrent het afnemen der Examens zijn belangrijk voor de kennis van de toenmalige hoogte, waarop het onderwijs stond. Rangen kent men er nog niet; evenmin een onderscheid tusschen het hoofd- en hulponderwijzers-examen. Maar zeer te regt wordt er onderscheid gemaakt tusschen *bekwaamheid* en *geschiktheid.*

Voor dat het eigentlijk examen aangevangen werd, moest het Schoolbestuur met den Candidaat in een gemeenzaam gesprek treden, zoowel om te kunnen oordeelen over den omvang van zijne wetenschappelijke bekwaamheden, als over zijne geschiktheid om met kinderen om te gaan.

Het examen, dat inderdaad niet te veel vorderde, splitste zich in twee deelen:

Het eerste deel, of het onderzoek naar de bekwaamheid, bestond in:

1. Lezen.
2. Een foutief opstel verbeteren.
3. Taalkundig ontleden.
4. Schrijven en pennen vermaken.
5. Rekenen, en theorie der rekenkunst, vooral over de gewone en decimale breuken.

Het tweede deel, of het onderzoek naar de geschiktheid, behelsde:

1. Vragen over de onderwijskunde.
2. Eene proeve van onderwijs aan kinderen, ter plaatse aanwezig.
3. Vragen over de zedelijke opvoeding.

Wie dit examen met gunstig gevolg had doorgestaan, ontving het *Volledig Getuigschrift van bekwaamheid*, waarbij hij bevoegd verklaard werd „om *zonder eenig nader examen*, als openbaar Onderwijzer der Jeugd te worden aangesteld." (art. 9). Hij echter, aan wien geen Volledig getuigschrift kon worden gegeven, en die toch „bij gebreke van bevoegde Sollicitanten" ergens tot onderwijzer moest worden benoemd, ontving „eenig ander Getuig-„schrift" dat hem provisioneel tot de waarneming der Schooldienst bevoegd verklaarde, doch onder verpligting tot een nader examen binnen eenen bepaalden tijd. (art. 10).

De woorden in Art. 9: *zonder eenig nader examen* doen ons natuurlijk denken aan het *Vergelijkend examen*. Wij weten toch, dat het vergelijkend examen, reeds vroeger, in ons land geenszins vreemd was. En evenwel, de Wet van 1801 schreef het niet voor, niet alleen, maar scheen het zelfs bepaald uit te sluiten. De wetgever van 1803 drukt dit nog sterker uit, wanneer hij zegt, dat ieder die het volledig getuigschrift verkregen heeft, zich alom in de Republiek als onderwijzer kan nederzetten, „mits zich onderwerpende aan de Plaatselijke Wetten, „doch *zonder eenigzins tot het afleggen van een nader examen te kunnen worden verpligt of geconstringeerd.*" Derhalve geen vergelijkend examen. 't Is duidelijk, dat de Wetten van 1801 en 1803 het examineren der openbare onderwijzers eenig en alleen aan de Departementale Besturen wilden opgedragen hebben, en de kracht van het afgegeven volledig getuigschrift wilden handhaven door alle nader examen onnoodig te verklaren.

Anders is het in 1806. „Zij, die de *Algemeene Toelating*" — en dit woord duidt al terstond iets anders aan dan het *Volledig Getuigschrift* van 1801 en 1803; 't is slechts eene *algemeene* toelating, waarop nog een *speciale* zal moeten volgen, en tot welker verkrijging alzoo ook een herhaald examen zal moeten

worden toegestaan; — „zij, die de Algemeene Toelating als „onderwijzer verkregen hebben, blijven desniettemin, *zoo dik-* „*werf dit gevorderd wordt*, onderworpen aan het ondergaan van „een *nader of tweede examen*, bij het staan naar eene Speciale „beroeping, aanstelling of admissie" enz.

Dit *tweede examen* kon, waren er termen toe, een *Vergelijkend examen* zijn; *facultatief* ten aanzien van hen, die het regt van beroeping, aanstelling of admissie bezaten, *obligatoir* ten aanzien der onderwijzers. Alle nadere bepalingen moesten worden geregeld in het Huishoudelijk Schoolreglement, door elk Departement afzonderlijk te ontwerpen volgens Art. 17 der Wet.

En nu was in die Huishoudelijke Schoolreglementen de stand van zaken, ten aanzien van het vergelijkend examen, deze:

Voor de Openbare Scholen: obligatoir in 7 departementen, facultatief in 2 departementen.

Voor de Bijzondere Scholen der eerste klasse: obligatoir in 1 departement, alle andere facultatief.

Voor de Bijzondere Scholen der tweede klasse: in alle departementen facultatief.

Er was dus geene eenparigheid in dit opzigt. Maar die eenparigheid werd ingevoerd tijdens onze inlijving in het Fransche Keizerrijk; toen werd het vergelijkend examen *obligatoir* bij *alle* lagere scholen, en het tevens tot eene verpligting gemaakt om *alle* opkomende wettige sollicitanten daarbij toe te laten, hetgeen tot dus verre niet geschiedde. Van nu af aan was er overal en in alles een gelijke gang.

Die gang van zaken werd behouden en op nieuw voorgeschreven in het Souverein Besluit van 20 Maart 1814, Art. 2: „Ter „vervulling der openvallende plaatsen van Schoolonderwijzers, „zullen, *op den tot hiertoe gebruikelijken voet*, de opgeroepen „wettige Sollicitanten aan een *vergelijkend examen* worden on„derworpen" enz. Geen Schoolvervulling dus, welke ook, zonder vergelijkend examen; ten ware zich slechts één sollicitant opdeed, in welk geval natuurlijk het *vergelijkend* examen wegviel.

Zoo bleef het tot 1830. Toen werd bij Koninklijk Besluit van 27 Mei 1830, nader toegelicht bij Koninklijk Besluit van 13 Aug. 1831, de *dispensatie* ingevoerd voor die „omstandigheden, waarin het „houden van een vergelijkend examen *niet doeltreffend* en alzoo

„aan bedenkingen onderhevig mogt geacht worden." Verwondert ge u welligt, dat een *vergelijkend* examen, wel ingerigt, somtijds *niet doeltreffend* kon zijn? Tot opheldering diene hetgeen het Koninklijk Besluit van 27 Mei 1830 met zoovele woorden zegt, dat de „wijziging der bestaande verordeningen" geschiedde om „aan de beginselen van *vrijheid* nopens het onderwijs *meer-* „*dere ruimte* te verleenen." Dit is ten minste duidelijk genoeg: 't was niet, omdat men werkelijk het vergelijkend examen voor *ondoeltreffend* hield; maar 't was, omdat men aan de partij, die om *vrijheid van onderwijs* schreeuwde, iets wilde toegeven!

Eindelijk bij het Koninklijk Besluit van 2 Januarij 1842 werd een nieuw element bij de Schoolvervulling ingevoerd, — een element geheel vreemd aan onze nationale Schoolwetgeving — „*de godsdienstige gezindte*" van den Candidaat! — Volgens Art. 7 van dat Besluit moest, „na gehouden vergelijkend exa- „men, *bij nagenoeg gelijke bekwaamheid*, billijk acht geslagen „worden op *de godsdienstige gezindte!!*" Hoe waren de inzigten veranderd sedert den aanvang der regering van Willem I! Toen schreef de Minister dat het „*alleen de meeste verdiensten* en de „*meeste bekwaamheid* waren, welke beslisten, aan wien de open- „staande plaats zoude worden toegewezen;" thans, in 1842, zou men zich met *nagenoeg* gelijke bekwaamheid te vrede stellen, mits slechts *de godsdienstige gezindte* naar genoegen ware. Zóó ver hadden de woelingen der partijen het nu gebragt!

Wij danken het der Wet van 1857, dat ook deze besluiten zijn afgeschaft, en dat zij in haar 22 art. het Vergelijkend examen *obligatoir* heeft gemaakt, ten minste voor de aanstelling van hoofdonderwijzers bij Openbare Scholen, en wel zonder dat daarvan meer, zoo als vroeger, dispensatie kan worden verleend.

De Schoolorde of het Reglement van Orde voor de Openbare Scholen is zeer uitvoerig, en daalt tot in de kleinste bijzonderheden af. Wij vinden daarin veel meer — en ook minder — voorgeschreven dan men tegenwoordig in zulk een stuk zou noodig achten. Zoo leest men er b. v. hoe de kinderen moeten zitten bij het schrijven, hoe het lezen moet geschieden, zelfs het wegbergen der boeken en het *pennen-vermaken* door den onderwijzer is niet vergeten!!

De beperktheid der leervakken in dien tijd liet het dan ook toe, *alles* te omschrijven, en de weinige ervarenheid der meeste onderwijzers maakte het ook noodig. Wat thans een' glimlach zou afdwingen, was toen nuttig en heilzaam. En wilt ge nog een paar bepalingen vernemen? Er werd ook voor het gemak van den onderwijzer gezorgd; hij behoefde zich niet te vermoeijen: „De Zitplaats of Lessenaar van den onderwijzer (zegt Art. 8) „zal zoo geplaatst zijn, dat hij op de *gemakkelijkste* wijze de „geheele school kan overzien." En die *Lessenaar* kon tevens dienen tot magazijn van 't geen hij te koop had voor de jeugd!! Schoolboekies niet alleen, maar ook pennen, potloodjes, griftjes, velletjes papier, en wat er al meer onder den naam van schrijfbehoeften kan doorgaan; want Art. 13 der Schoolorde schonk den Meester het monopolie in die artikelen en dat wel *tegen vastgestelde prijzen*!!

Armzalig middel, om eenige verbetering aan te brengen in „de soberheid van het bestaan der schoolonderwijzers;" de Raad van Binnenlandsche Zaken moest het zelf erkennen: in sommige streken was dit bestaan „inderdaad kommerlijk en armoedig."

Eindelijk aan het slot vindt men de *Schoolwetten*, die op bordpapier geplakt in de school moesten voorhangen, en door den Meester van tijd tot tijd aan de kinderen worden voorgelezen en uitgelegd. 't Was echter niet de wet van 1801, die hier bedoeld wordt, maar het waren eenige geboden en voorschriften, die de kinderen hadden in acht te nemen. Zij zijn elf in getal, en daar is geen enkel onder, dat niet nog heden door iederen onderwijzer zijnen leerlingen wordt ingeprent. En het levende woord des onderwijzers doet zeker tegenwoordig geen minder nut dan het op bordpapier geplakte van die dagen!

Zoo was dan hiermede de eerste Schoolwetgeving volledig, en waren al hare bepalingen aanvankelijk in werking gebragt. En dat die werking al spoedig bleek eene nuttige te zijn, daarvan leveren de eerste Jaargangen der Bijdragen (die van 1801 en 1802) menig bewijs op. De meeste Schoolopzieners waren ijverig werkzaam en oefenden eenen heilzamen invloed. De onderwijzers werkten mede, veel meer dan men van velen verwacht had. Ook van Stads- en Dorpsbesturen ondervond men ondersteuning, mede-

werking en aanmoediging zelfs. In menige Gemeente werd, ten koste der Gemeente-kas, reeds openbaar examen met prijsuitdeeling gehouden; een maatregel, die, vooral in den aanvang der Schoolverbetering, zeer goed werkte, en leven en veerkracht, belangstelling en opbeuring wekte. Reeds werden hier en daar schoollokalen verbeterd, en menig onderwijzer voerde op zijne school eene betere leerwijze in. Zelfs ontstonden er reeds Onderwijzers-gezelschappen, en het waren onderwijzers te Amsterdam, Leeuwarden, Winschoten en Hoorn, die daarvan de eerste voorbeelden gaven.

Wij hebben straks gezien, dat de nieuw zamengestelde Departementale Schoolbesturen op den 16 September 1801 hunne eerste vergadering hadden gehouden; de tweede hielden zij in December 1801. Op deze Vergadering kon reeds aan 13 geëxamineerden het Volledig Getuigschrift worden uitgereikt; in het volgende jaar nog aan 61, dus te zamen 74 binnen anderhalf jaar na de eerste Wetgeving.

Het is niet onbelangrijk eens na te gaan, hoe deze 74 Volledige Getuigschriften over het Land waren verdeeld.

Een derde deel daarvan kwam in het Departement van den Eems; dat is: Groningen met het grootste deel van Friesland.

Ruim een derde deel in de Departementen van Texel, den Amstel en den Delf; dat is: Noord-Holland, een deel van Utrecht en Zuid-Holland benoorden Maas en Lek.

Het ander derde deel in de Departementen van den Rijn, den Dommel, en de Schelde en Maas; dat is: Zeeland en Noord-Brabant geheel, Zuid-Holland bezuiden Maas en Lek, het grootste deel van Utrecht, en Gelderland met afsnijding van de noordelijke helft der Veluwe.

Geen één dier Volledige Getuigschriften kwam in het Departement van den Ouden-IJssel; dat is: Overijssel en Drenthe, benevens den zuid-oostelijken hoek van Friesland en de noordelijke helft der Veluwe.

De voordeelige verhouding in het Departement van den Eems was voornamelijk te danken aan den werkzamen invloed van den Onderwijzer en Schoolopziener Hendrik Wester, die door voorbeeld en onderwijs aankomende onderwijzers vormde, al dadelijk tot het Volledig Getuigschrift geregtigd. Terwijl de zeer ongunstige

verhouding in het Departement van den Ouden-IJssel voornamelijk zal zijn toe te schrijven geweest „ aan de meerdere gestrengheid, „ die men aldaar meende bij deze examens te moeten in acht nemen."

En hooren wij nu, bij al deze sprekende getuigen, ten slotte nog wat de Raad van Binnenlandsche Zaken den 17 Maart 1802 aan het Staatsbewind onder anderen schreef:

„ Uit onderscheiden Oorden der Republiek hebben wij berich- „ ten ontvangen, dat de menigte van kundige en waardige on- „ derwijzers de verwachting der Schoolopzieners en Schoolbesturen „ verre overtrof. Dit getal is in de laatste jaren aanmerkelijk „ vermeerderd.

„ Overal, waar aan den post van onderwijzer een genoegzaam „ inkomen voor een ordentelijk Burger-huisgezin ten platten lande „ is vastgemaakt, kan men bekwame onderwijzers vinden, die „ hun beroep met ijver en met eere waarnemen. Verbetering van „ de inkomsten der schoolmeesteren is dus een onfeilbaar middel „ tot herstel van het Schoolwezen, een middel, 'tgeen wel aan „ zwarigheden, maar echter niet aan zoo groote zwarigheden „ onderhevig is, als men zich meestal verbeeldt.

„ Nergens heeft men de verbetering gewild, en dadelijk be- „ gonnen, of zij is met een gelukkigen uitslag bekroond, en de „ onderwijzers zelve, voor zoo verre zij slechts eenige geschikt- „ heid voor hunnen post bezaten, hebben aan dezelve het getui- „ genis van uitvoerlijkheid en voortreffelijkheid gegeven."

TWEEDE AFDEELING.

DE SCHOOLWETGEVING VAN 1803.

EERSTE HOOFDSTUK.

DONKERE WOLKEN.

Het licht, dat gister was, is van ons wechgenomen.
CATS.

Niets heeft de vestiging van een goed Nationaal Schoolwezen, in den aanvang dezer eeuw, meer nadeel toegebragt, dan de onzekere politieke toestand van de Bataafsche republiek. Telkens nieuwe Staatsregelingen, telkens andere beginselen, en wat gisteren met moeite en zorg was opgebouwd, werd morgen weder omvergeworpen, om nog eens van voren af aan te beginnen.

Zes en een half jaar had men, na de groote omkeering van 1795, moeten wachten, eer men voor 't eerst eene Schoolwet had kunnen bekomen, en toen die Wet eindelijk bestond, was 't voor een oogenblik.

Slaan we 't oog nog eens over die verloopen zes en een half jaar, dan ontwaren we niets dan politiek gehaspel, en het noodige moest wachten. Anderhalf jaar had het Bataafsche volk zich reeds zitten koesteren in de gulden stralen der nieuwe vrijheid, en zich moêgedanst om den vrijheidsboom, — anderhalf jaar had het reeds *de regten van den mensch* hooren verkondigen, en hooren uitbazuinen, dat verlichting en beschaving van nu af aan het deel van *allen* zouden zijn, — eer het nog iets vernam, dat aan een begin van uitvoering kon doen denken. Eindelijk.... daar klinkt in de oude danszaal in den Haag de stem van den burger Kantelaar, die met warmen patriotschen ijver verkondigt, dat „dwingelanden de fakkel uitdooven, maar menschenvrienden

volksgeluk doen bloeijen," en dat *hoe eer hoe beter* moest worden beraamd een ontwerp van Nationaal Onderwijs! Gewis, hij meende 't goed, die burger-representant: er was toch reeds anderhalf jaar nutteloos verhaspeld, en dus nu — *hoe eer hoe beter*. En van den dag af aan dat de burger Kantelaar die woorden uitsprak, verliepen nog *vijf volle jaren* eer de eerste Schoolwet werd afgekondigd.

Zoo had de Bataafsche natie reeds het zevende jaar harer vrijheid begroet, eer zij de Wet ontving, die alom „eene ge„noegzame gelegenheid" zou doen openen om „behoorlijk on„derwijs in de noodzakelijkste kundigheden" te erlangen. En naauwelijks was nu, na zoo langdurige verwachting, die lichtstraal voor de Bataafsche natie opgegaan, of donkere wolken bedekten al aanstonds weder den gezigteinder.

Uit *Parijs* klonk de gebiedende stem des eersten Consuls, — en de Bataafsche Republiek was verpligt eene nieuwe Constitutie te ontvangen! Deze kwam den 17 October 1801 tot stand, en dus slechts *vier maanden* na de afkondiging onzer eerste Schoolwet, die nu weder moest worden afgeschaft, want zij paste in den nieuwen Staatsvorm niet.

Zoo spoedig verdween het schoon verschiet, dat aan 't slot van 't voorgaande hoofdstuk zich voor ons opende. En 't eenigst, dat er op 't oogenblik overbleef, was zich te verheugen, dat toch nu met der daad was gebleken „dat het Lager Schoolwezen voor „eene wezenlijke verbetering vatbaar was, en deze niet langer „nder de hersenschimmige ontwerpen moest gesteld worden," — en daarbij te hopen, dat het nieuwe Gouvernement „door eene „verstandige, maar nadrukkelijke medewerking" die verbetering zou voortzetten.

Overigens was de toestand op het einde van 1801 nog allertreurigst. Belangrijk is 't dien toestand naauwkeurig te kennen, — belangrijk vooral, omdat we daarvan eene teekening naar 't leven vinden in een officieel stuk, — belangrijk ook, omdat toch altijd uit de geschiedenis van 't verleden, nog wel stilzwijgend een en ander te leeren valt voor het tegenwoordige.

't Stuk, door mij bedoeld, is een Verslag, dat de Raad van Binnenlandsche Zaken indiende aan het Staatsbewind in 't begin van 1802. De Raad had bij 't opmaken daarvan de rapporten

der Schoolopzieners voor zich; doch het Verslag betrof alleen de Scholen ten platte lande, omdat ten aanzien der Stedelijke Scholen nog de noodige bescheiden ontbraken.

Hooren wij dan vooreerst hoe er in die dagen met het Schoolonderwijs werd omgesprongen. De Raad van B. Z. spreekt:

„In een zeer groot aantal Scholen in deze Republiek staat „gedurende het aanmerkelijkst gedeelte van het jaar het onderwijs „*ganschelijk stil*, en wordt slechts gegeven in de wintermaanden, „wanneer uit hoofde van de kortheid der dagen, en onbruikbaar„heid der wegen, de kinderen uit afgelegen woningen van het„zelve *geen gebruik kunnen maken*. Het middel, 't welk men in „sommige streken hiertegen in 't werk stelt, is misschien niet „minder erg dan de kwaal zelve. Een boerenknaap uit de na„bijheid, die een weinig slecht lezen en schrijven kan, *wordt* „*tot onderwijzer verheven*, krijgt voor het gansche saizoen *tien* „*à twaalf guldens*, of iets meer, voor zijne belooning, en heeft „*beurtelings* bij de ingezetenen van het gehucht *kost en inwoning*."

Hoe moet bij zulk een toestand van 't Onderwijs wel het lot der gevestigde onderwijzers geweest zijn? De Raad van B. Z. zegt het onbewimpeld:

„Groot en rechtmatig zijn alom de klagten over de soberheid „van het bestaan der onderwijzers, 't welk bijkans nergens ge„evenredigd is aan den arbeid, nergens geschikt om bekwame „jonge lieden tot dezen belangrijken post aan te moedigen. „Maar in sommige streken is dit bestaan inderdaad kommerlijk „en armoedig; vele huisgezinnen van schoolonderwijzers *lijden* „*in deze dure tijden gebrek;* andere ziet men *daghuurders werk* „*verrigten*, enz.

„Vele hebben de *verzwaring* van deze rampen te danken aan „hen, bij wie zij *bescherming moesten vinden*, — aan de ge„meentebesturen hunner plaatsen, dikwijls zamengesteld uit „*dweepzieke, onkundige en onbarmhartige wezens.* En hier moeten „wij opentlijk klagten inbrengen, inzonderheid tegen die van „Bataafsch Braband [Noord-Brabant] en die gedeelten van het „Departement van de Dommel welke tot Gelderland behooren.

„Wij zwijgen van de willekeurige remotiën, waardoor zoo vele „eerlijke en afgeleefde onderwijzers *aan den dijk gejaagd en tot „den bedelstaf gebragt zijn*, terwijl men derzelver plaatsen met „opgeraapte wezens en vreemdelingen heeft vervuld; — maar „wij spreken thans alleen van de onregtvaardige *besnoeijingen*, „*die men aan de inkomsten van anderen heeft toegebragt*, door „het ontnemen van woningen en vruchtgebruiken onder allerlei „voorwendsels, en vooral, door de zoogenoemde *Corporeele dien-„sten*, een gedeelte uitmakende van het bestaan, waarop zij be-„roepen waren, aan meer begunstigde voorwerpen te geven, enz."

Dat de schoolvertrekken doorgaans ellendig waren, acht de Raad van B. Z. algemeen bekend, maar het geen de Raad vervolgens als minder bekend mededeelt is bijna ongeloofelijk.

„Minder bekend is het, dat in sommige, binnen eene ruimte „van *tien* of *twaalf vierkante voeten* bij eene lage verdieping, „*zeventig*, *tachtig en meer kinderen* zich onderling door hunnen „adem verpesten. Opdat wij thans zwijgen van de onreinheid, „die in deze bedompte verblijven heerscht; van het gebrek, „niet aan geriefelijkheden slechts, maar aan *eerste noodwendig-„heden*, waarvan wij proeven zouden kunnen bijbrengen, die „*schaamte ons doet verzwijgen.*"

Zou men niet meenen, hier eene episode te vinden uit de 11e of 12e eeuw? Waren er dan in 't begin der 19e eeuw geen Gemeentebesturen? Waren er geene welwillende ingezetenen? De Raad van B. Z. oordeelde, dat door medewerking van die zijde, vele gebreken waren te overwinnen geweest; doch verklaarde ronduit, dat juist bij hen de oorzaak te vinden was.

„Vele dezer gebreken zouden, door welwillende medewerking „van de zijde der ingezetenen of Gemeentebesturen te overwin-„nen zijn, maar vinden *juist daar de oorzaak* van derzelver be-„staan of voortduring. Deze menschen, daar zij zelve geen an-„der dan slecht onderwijs immer hebben genoten, daar zij, bij „eene verwaarloosde opvoeding, geleerd hebben, *op den school-„meester met verachting neder te zien*, begeeren niet, dat hunne

„kinderen beter zouden leeren, en *dommen godsdienstijver* pa-
„rende bij eene *domme zucht voor het oude*, beijveren zij zich
„slechts, om aan alle verbetering onoverkomelijke hinderpalen
„in den weg te stellen.

Maar, hoor ik u vragen, hoe dan op plaatsen waar men bekwame onderwijzers en welingerigte scholen had? Ook daar wisten de dompers wel middel, om de zaken in de war te sturen. De Raad van B. Z. zal 't ons verhalen.

„Men zoekt alsdan een persoon op, *door dweepzucht en on-
„verstand bekend;* het Gemeente-bestuur *duldt* dat hij een zoo-
„genoemde *Bijschool* oprigt, en de ouders zenden gretiglijk hunne
„kinderen, waar zij voor *domheid en partijzucht* worden opge-
„kweekt, terwijl de brave openbare onderwijzer *zich van zijn
„wettig bestaan ziet beroofd.* Dit kwaad kende men bijkans niet
„vóór 1795; het is daaruit oorspronkelijk, dat het Dorpsbestuur,
„zonder hooger toezigt, in handen van menschen is gekomen,
„die, nimmer geleerd hebbende, wat beleid, wat regten van den
„Burgerstaat zijn, zich al wat hun goeddunkt meenen te kunnen
„veroorloven."

Is het mogelijk zich jammerlijker toestand voor te stellen? En deze treurige schilderij is niet de vrucht eener overspannen verbeelding, — 't is het officieel rapport van de bevoegde autoriteit. En het leert ons bovendien — wat mogelijk menigeen nog een weinig verwonderen zal — dat de toestand van het schoolwezen in sommige opzigten na 1795 veel slechter was dan vóór dien tijd.

Maar — zegt ge welligt — dit is dan de slechte zijde van 't schoolwezen ten platten lande; doch hoe was 't in de steden, waar 't verslag van zwijgt? Hoe was 't daar op scholen aan wier hoofd zeer bekwame onderwijzers stonden? Op scholen waar men de verbeterde leerwijze had ingevoerd? Welken invloed hadden daar de Wet en het schooltoezigt reeds uitgeoefend?

Op de stedelijke scholen was 't zeker in 't algemeen *niet zoo slecht gesteld* als op de dorpsscholen, maar toch was op velen de verbetering nog ver te zoeken; en dáár waar men zeer be-

kwame onderwijzers vond, of waar de verbeterde leerwijze was ingevoerd, was de verbetering doorgaans eenzijdig, oppervlakkig en dikwijls alleen in 't uitwendige der schoolinrigting te zoeken, — en dit vooral minder door de schuld der onderwijzers als wel door de schuld van het schooltoezigt, dat dikwijls te zeer of te uitsluitend op eenig bijzonder gedeelte aandrong.

Doch we willen 't antwoord op deze vragen liever niet zelf geven, maar 't alweder van eene bevoegde autoriteit vernemen, en wel van den Voorzitter der Algemeene Schoolvergadering van der Palm. Hij spreekt van *klippen*, die bij de verbetering van het onderwijs te vermijden zijn, en zegt:

„dat men op sommige scholen, aan wier hoofd zeer bekwame „onderwijzers zijn gesteld, zich *te veel* bevlijtigt om de leerlin„gen in hooger wetenschappen, als aardrijkskunde, wiskunde, „of verhevener rekenkunst bekwaam te maken, en zich *te weinig* „toelegt, om hun goede, juiste en duidelijke begrippen van „noodzakelijke en algemeen nuttige kundigheden mede te „deelen.

„Waaraan is het toe te schrijven, dat vele der tegenwoordige „onderwijzers al het bijzondere der verbeterde leerwijze enkel „stellen in eene meerdere kennis van de gronden der Neder„duitsche taal? Waaraan anders, dan dat veelligt sommige „schoolopzieners of schoolverzorgers *te zeer of te uitsluitend op* „*dit bijzonder gedeelte*, met terzijdestelling van het meer nood„zaaklijke, het verbannen namelijk van het slaafsch-werktuige„lijke, het geestuitdoovende in den ouden leertrant, hebben „aangedrongen?

„Waaraan is het toe te schrijven, dat vele welwillende, niet „geheel onbekwame leeraars der jeugd nog geene meerdere vor„deringen in verstandelijke oefening hebben gemaakt? Is het „niet misschien daaraan, dat men hen op het uiterlijke en werk„tuigelijke, op de schikking van tafels en banken, op het ten „toon stellen van leerborden, zonder het regt gebruik derzelve te „kennen, of op andere uitwendigheden te veel prijs heeft leeren „stellen?"

Doch genoeg om een denkbeeld te vormen, van den werkelijken toestand ten tijde der eerste schoolwet. Hier nog ver-

warring en diep verval; daar wel verbetering, maar eenzijdig of in 't uiterlijke alleen. Genoeg om overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid, dat het Lager Schoolwezen een voorwerp van de zorg der Landsregering bleef. En toch — de Schoolwet van 1801, die zoo lang met verlangen was te gemoet gezien, die nu eenmaal zoo goed was begonnen, en van welker rigtige tenuitvoerlegging men voor 't vervolg de beste verwachting mogt koesteren, — die Schoolwet stond nu weder weg te vallen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE TWEEDE SCHOOLWET.

Bataven!.... ach!.... 't Bataafsche volk is stom!
J. ZEELANDUS BELLAMY.

Kunt gij nog twijfelen, Bataven!
Uw roem, uw voorspoed ligt begraven
Bij de eedle stichters van uw land.
J. KANTELAAR.

De tweede Schoolwet kwam onder een ongunstig gesternte ter wereld, en hare geschiedenis draagt het merk des tijds, dien zij beleefde.

De ijlende koorts der Revolutie had juist uitgewoed. Zwak en magteloos lag de arme Bataafsche natie aan de voeten van haren gebieder — Frankrijks Eersten Consul. — De regering der Bataafsche Republiek erkende 't zelf opentlijk, dat „*de revolutie maar al te vruchtbaar in rampen was geweest*," en zwakker en nietiger heeft ons volk zich nimmer vertoond dan in den aanvang der negentiende eeuw.

Toen Frankrijk was ontwaakt uit zijnen omwentelingsdroom, verrees het fier en krachtig, moedig als het oude Rome om de wereld te onderwerpen, en trotsch op zijnen Caesar, die 't ter overwinning geleidde. *Ons* ontwaken was dat van den uitgeputten kranke, wiens laatste ure nadert! Zóó ver hadden 't nu de helden der volkssouvereiniteit gebragt; zoo lang had men nu gebataafd en geburgerd, dat men weldra stond verfranscht en vernietigd te worden. Dat waren de rampzalige vruchten van een

armzalig patriotisme, dat begonnen was met zich aan Frankrijk te verkoopen, en zelf nog den koopprijs betaald had, en nu eindigen moest met in het stof te kruipen voor Napoleon Bonaparte!

Door zijnen wil ontving de Bataafsche Republiek in het laatst van 1801 eene nieuwe Staatsregeling, en nu mogt men op hoogen toon verkondigen, dat de revolutie geëindigd was, en de braven uit alle partijen zich moesten vereenigen; en menig goedhartig aanhanger van het Huis van Oranje mogt reeds droomen van eene terugroeping van den Prins, — geheel anders waren de bedoelingen van Bonaparte, geheel anders was de lotsbestemming der Bataafsche Republiek, — geen herstel, maar slooping was hare toekomst. Wel kon de nieuwe Staatsregeling aan de provinciën hare oude namen, maar niet haren ouden luister en welvaart teruggeven; — wel kon zij nieuwe besturen en staatscollegiën, maar geen nieuwe veerkracht scheppen bij regering of natie.

In de dagen der revolutionaire opgewondenheid was er ten minste nog iets geweest, dat naar veerkracht geleek; toen heerschten er, bij alle dwaasheid, ten minste opgewektheid en ijver, en velen, die van harte 't goede wilden, zochten het met kracht door te drijven. Thans was met de overspanning ook alle kracht vervlogen; de revolutiekoorts had de laatste krachten der natie verteerd; en wat er overschoot, was flaauwheid en bekrompenheid bij de bestuurders, onverschilligheid en lusteloosheid bij de bestuurden. En toch was er zoo veel te doen; na zoo veel omwentelingen en tegenomwentelingen riepen al de belangen des lands om behartiging en voorziening, — en daar onder niet het minst *het Nationaal Schoolwezen.*

De Staatsregeling van 17 October 1801 had het foederalisme ten deele hersteld, en onder anderen werd aan de Gewesten hun eigen beheer teruggegeven. Het Uitvoerend Bewind werd vervangen door een Staatsbewind van twaalf leden; het Vertegenwoordigend Ligchaam door een Wetgevend Ligchaam; en de Agenten door Raden van Oorlog, van Marine en van Binnenlandsche Zaken. In dezen nieuwen Staatsvorm nu paste de Schoolwet van 1801 niet meer, en hoe kort zij nog slechts bestaan, en hoe goed zij ook in het korte tijdsbestek reeds gewerkt had,

zij mogt de Constitutie, waaraan zij haar bestaan verschuldigd was, niet overleven, — een tweede Schoolwet, op den leest der nieuwe Staatsregeling geschoeid, moest haar vervangen.

Art. 45 der nieuwe Constitutie luidde:

„Het Staatsbewind zorgt, door eene daartoe geschikte inrig„ting, voor de bevordering van Kunsten, Wetenschappen, *Op„voeding*, Koophandel, Landbouw en Fabrieken."

Daarom benoemde het Staatsbewind eenen Raad van Binnenlandsche Zaken, waarin het voormalig Agentschap van Nationale Opvoeding werd opgenomen, en de Agent van der Palm benoemd tot een der drie leden van dezen Raad. Hij bleef in die betrekking voortdurend met de zaken van het Schoolwezen belast. Ook de Amanuensis van den Ende, werd bij besluit van 31 December 1802 in zijne betrekking op denzelfden voet gecontinueerd, en werd nu, als Amanuensis bij den Binnenlandschen Raad voor de zaken van de Nationale Opvoeding en het Lager Onderwijs, aanhoudend met een aantal werkzaamheden belast.

Door van der Palm, altijd ijverig, ook waar hij niets dan flaauwheid om zich zag, werden de schetsen ontworpen der Verordeningen, die de nieuwe Algemeene Schoolwetgeving moesten uitmaken. Zij waren reeds gereed, toen de tweede Algemeene Schoolvergadering den 15 Julij 1802 bij een kwam. Die vergadering werd wederom in den Haag onder zijne voorzitting gehonden, en hij bragt er de ontworpen schetsen ter tafel. Naar deze schetsen werden drie Concepten vastgesteld: een *Reglement* voor het Openbaar Lager Schoolwezen, *Verordeningen* op het afnemen en afleggen der examens, en eene *Instructie* voor de Schoolopzieners en Schoolbesturen, — en deze Concepten werden den 12 Augustus door den Raad aan het Staatsbewind aangeboden, met voorstel, om ze, na onderzoek, in te zenden bij het Wetgevend Ligchaam ter approbatie en sanctie. Bovendien werd voorgesteld te besluiten, dat in ieder Departement zou worden ontworpen een Huishoudelijk Reglement, hetwelk al die verordeningen zou moeten bevatten, welke niet onder het Algemeen Schoolreglement begrepen waren.

Den 6 Mei 1803 — en dus wel na lange deliberatie, en na

verscheidene veranderingen vooral in het Concept-Reglement — werden twee van de drie Concepten, en wel het *Reglement* en de *Verordeningen*, ter goedkeuring aan het Wetgevend Ligchaam aangeboden. De *Instructie* werd vooreerst nog aangehouden. Op de beide aangeboden stukken werd door Commissiën geadviseerd en gerapporteerd, en eindelijk werden zij, op den 29 Julij 1803 gearresteerd en gepubliceerd.

En alzoo had het Vaderland een tweede Schoolwet verkregen.

Het derde Concept, dat nog bij het Staatsbewind aanhangig was gebleven, de *Instructie* voor Schoolopzieners en Schoolbesturen, werd drie maanden later (28 October 1803) mede gearresteerd, nadat intusschen, op den 22 September en de volgende dagen, de derde Algemeene Schoolvergadering in den Haag was bij een gekomen, andermaal onder het voorzitterschap van van der Palm. Aan deze Vergadering nam nu ook, op aanschrijving van het Staatsbewind van 13 September, de Amanuensis deel, en hiermede namen zijne zoo belangrijke bemoeijingen met de Schoolwetgeving eenen aanvang.

Deze Vergadering hield zich bezig met het overwegen van de nieuwe Schoolwet, en het overleggen wat tot de geregelde uitvoering van die Wet behoorde gedaan te worden.

Na onze uitvoerige beschouwing van de Wet van 1801 mag het minder noodig schijnen bij die van 1803 met gelijke uitvoerigheid stil te staan. Wij bepalen ons dus thans tot eene algemeene beschouwing van het karakter der nieuwe Schoolwetgeving, en trekken die te zamen in een drietal opmerkingen.

Vooreerst dan erkennen wij gaarne, dat de ontwerper der Wet van 1803 grooten lof verdient, omdat hij uit de schipbreuk, waarin de Wet van 1801 moest ondergaan, heeft getracht te redden, wat hij kon, en te behouden, wat houdbaar was, zoodat nog veel van het goede uit de eerste Wet in de tweede is overgegaan.

Maar in de tweede plaats kan het niet anders dan onze bevreemding wekken, wanneer wij opmerken, „dat er geen on„derscheid hoegenaamd tusschen Scholen en Scholen gemaakt „werd, maar alle, welke ook, begrepen en omvat waren onder „de algemeene benaming van Openbare Lagere Scholen." In dit

opzigt staat de Wet van 1803 geheel alleen, en onderscheidt zich van al de andere Schoolwetten. En te sterker moet die bevreemding zijn, daar Art. 1. werkelijk de driederlei soort van Scholen, welke de Wet van 1806 later door de namen: *Openbare Scholen*, *Bijzondere Scholen der eerste klasse* en *Bijzondere Scholen der tweede klasse* heeft onderscheiden, met duidelijke omschrijving opnoemt en aanwijst, en toch zegt: „*om het even*, „of de Onderwijzers ten laste van Plaatselijke of Lands Cassen „en Comptoiren eenige Tractementen of Emolumenten genieten, „dan wel uit Kerkelijke, Particuliere of andere Fondsen, toe„lagen ontvangen, of, eindelijk, enkel op bekomen Admissiën, „zonder eenigen publieken onderstand, alleen tegen genot van „het provenu der Schoolgelden, Onderwijs geven," *om het even*, zegt de Wet, het zijn allen *Openbare Lagere Scholen.*

Wel mogt de derde Algemeene Schoolvergadering nu eens onderzoeken, wat men dan al zoo onder Openbare Lagere Scholen te verstaan zou hebben, en er werd verklaard, dat daartoe behoorden:

1°. Alle Scholen en Instituten, waar in het lezen, schrijven en rekenen, of in één dezer vakken onderwijs gegeven werd, onverschillig of er ook nog ander of hooger onderrigt gegeven werd;
2°. alle Scholen, waar niet dan vreemde talen, namelijk hedendaagsche, onderwezen werden;
3°. de Diakoniescholen;
4°. de Scholen, gesticht en onderhouden uit private kerkelijke fondsen;
5°. de Vrouwen- of Meisjesscholen.

Waarlijk, niemand zal meenen, dat men in 1803 het Openbaar onderwijs tusschen te enge perken sloot!!

Doch waartoe die buitengewone ijver om het Openbaar Onderwijs zóó uit te breiden?

De voorzitter der derde Algemeene Schoolvergadering geeft ons het antwoord: „ten einde onder het voorwendsel van bijzon„dere inrichtingen de algemeene wet niet krachteloos te doen maken." Inderdaad dan was het middel erger dan de kwaal, en niets was zeker meer geschikt, om de Wet krachteloos te maken dan juist zulk eene regeling. Het zou ons grootelijks

verwonderen, zoo van der Palm het niet zelf voorzien hadde; — in de woorden, die hij terstond laat volgen, ligt dan ook reeds eene profetie opgesloten van „*verwarringen en ongelegenheden uit het eerste* [artikel] *ontstaande*," en in zijne bezorgdheid daarover, wijst hij tevens in Art. 17 een middel aan, om wat te plooijen en door de vingers te zien. 't Zelfde moest met het afnemen der examens geschieden. „Bij Art. 8, 9 en 10 der Ver„ordeningen wordt een zoo veel omvattend onderzoek voorge„schreven, dat geene andere, dan zeer bekwame onderwijzers „hetzelve met roem kunnen doorstaan;" maar „bij het 11e Art. „der zelfde Verordeningen wordt aan de Schoolbesturen de vrij„heid gelaten, om ook op een *min voldoend examen* bepaalde „getuigschriften van bekwaamheid af te geven." — Bij dit alles, zegt de Voorzitter, is gerekend op de gematigdheid en het oordeelkundig beleid der Schoolopzieners, die „*het onmogelijke mogelijk*" zouden maken. Maar waartoe dan nog een Wet gemaakt, die slechts een schaduw behoefde te zijn, en ook inderdaad niet anders geweest is?

In zonderling contrast met dit vertrouwen des Voorzitters op het beleid der Schoolopzieners, waardoor *het onmogelijke mogelijk* gemaakt zou worden, verschijnt nog geen jaar daarna een circulaire, door denzelfden Voorzitter onderteekend, en gerigt aan dezelfde Schoolopzieners, omdat eenigen *in hunnen ijver aanmerkelijk waren verflaauwd*, terwijl anderen *alle werkzaamheid hadden gestaakt.* — Zeker lag de oorzaak dier verflaauwing en nalatigheid niet alleen in Art. 1. der Wet; er waren nog oorzaken van anderen aard; doch de bepaling in dit Art. vervat, was op zich zelf reeds meer dan voldoende, om velerlei verwarring en onaangenaamheid, tegenstand en lusteloosheid te verwekken, — en het *mogelijk* maken van 't *onmogelijke* bleef, als gewoonlijk, achter.

Met wijsheid had de Wetgever van 1801 een streng onderscheid in acht genomen, tusschen de bestaande Openbare scholen, Bijzondere scholen en scholen voor kinderen van behoeftigen ten koste van bijzondere kerkgenootschappen. Met wijsheid had die Wetgever de voorschriften der Wet voornamelijk toepasselijk gemaakt op de Openbare scholen, en deze meer bepaald aan het toezigt der Departementale Schoolbesturen en

Schoolopzieners onderworpen; terwijl hij voor de Bijzondere scholen van die dagen slechts eenige noodzakelijke voorschriften had gegeven, waardoor eene gewenschte verbetering ook daar kon worden voorbereid. De Wetgever van 1801 had begrepen, dat alles op eens te doen onmogelijk was, en dat men, om het Lager Onderwijs wezentlijk op een goeden voet te brengen, met de Openbare scholen beginnen moest.

En het is inderdaad vreemd te zien, hoe men dit in 1803 niet meer begreep, maar plotseling eenen anderen weg insloeg; — hoe men als met een tooverslag *alle* scholen in openbare veranderde; maar dan ook, door alles op eens te willen, niets verkreeg dan teleurstelling.

Eindelijk, onze derde opmerking. De tweede Schoolwetgeving onderscheidde zich ook daarin van de eerste, dat zij uitging, niet van het Algemeen Landsbestuur alleen, maar tevens van de Departementale Besturen, zoodat deze Wetgeving alzoo *onvolledig* moest blijven, zoolang door die Departementale Besturen niet verrigt en vastgesteld was, hetgeen bij Art. 7 en 14 aan hen was opgedragen.

En hierin juist bleven de Departementale Besturen achterlijk, zoodat de tweede Schoolwetgeving nooit volledig is geworden.

Ten tijde der vierde Algemeene Schoolvergadering (13 Julij 1804, en dus een jaar na de afkondiging der Wet) hadden drie der acht Departementen 1) *aangevangen*, twee andere *gaven uitzigt* dat zij *weldra zouden aanvangen*, de drie overige hadden *niets gedaan*. — En in het voorjaar van 1805 hadden eindelijk vier Departementen de Huishoudelijke Schoolreglementen vastgesteld, en verder verrigt hetgeen gevorderd werd, om de Wet van 1803 in vollen gang te zetten. Van de vier overige had één Departement daartoe wel *iets*, de drie andere echter nog *niets* verrigt.

En 't zou nu ook weldra niet meer noodig zijn; want de maand April 1805 verschafte aan de Bataafsche Republiek alweder eenen nieuwen Staatsvorm, waaruit alligt ook weder eene nieuwe Schoolwet zou voortspruiten.

1) Vóór 1806 was het Landschap Drenthe voor het Schoolwezen met Overijssel vereenigd.

De Staatsregeling van 17 October 1801 had eigentlijk aan niemand behaagd. Botsingen tusschen de verschillende Besturen, bekrompenheid en flaauwheid was al wat men daarvan ondervonden had. Er was geen veerkracht bij de Regering, die zoo veelhoofdig was, dat zij metterdaad zonder hoofd was. Daarom had reeds in 1802 een aanzienlijke partij in het Land zich tot Schimmelpenninck gewend, met een voorstel, om hem aan het hoofd van het Bestuur te plaatsen; maar deze had zijne eerzucht opgeofferd aan zijne vaderlandsliefde, omdat hij meende dat eene nieuwe omwenteling wel eens het eerste bedrijf zou kunnen wezen van een Treurspel, dat eindigen zou met de geheele slooping van ons volksbestaan.

Wat men echter in 1802 niet door eigen begeerte had kunnen verkrijgen, verkreeg men in 1805 door den wil van Napoleon.

Toen deze in 1804 den franschen Keizerstroon beklommen had, gaf hij al spoedig zijnen wil te kennen, om ook hier te Lande een ander, en wel een meer eenhoofdig Bestuur te zien, dat aan de eene zijde krachtiger tegen over het volk zou zijn, aan de andere zijde vaardiger, om naar zijne voorschriften te handelen. Hij ontbood Schimmelpenninck, gaf hem te kennen, dat hij op de Hollanders ontevreden was, en een andere Constitutie begeerde met Schimmelpenninck aan het hoofd. En daar deze hiertegen bedenkingen inbragt, gaf Napoleon hem de keus, om of het bestuur te aanvaarden, of te zien dat Holland bij Frankrijk werd ingelijfd. 't Was toen September 1804, en de onderhandelingen duurden nog den geheelen winter. Eindelijk in het voorjaar van 1805 kreeg de zaak haar beslag. In Februarij kwam Schimmelpenninck in den Haag aan, het Staatsbewind ontwierp eene nieuwe Staatsregeling in den geest zoo als de Keizer die begeerde, het volk werd nu voor de laatste maal in de grondvergaderingen opgeroepen, en nam op den 2 April 1805 den nieuwen Staatsvorm aan.

Ieder was verheugd en tevreden. Het Staatsbewind had getoond, hoe gaarne het 't roer van staat aan Schimmelpenninck wilde overgeven, door zelf bij hem aan te dringen, om aan den wensch des Keizers te voldoen. Het volk toonde zijne ingenomenheid met den bekwamen Staatsman door met bijna algemeene

stemmen de nieuwe Staatsregeling goed te keuren; de Beurs gaf hare vreugde te kennen door eene rijzing der schuldbrieven; de Dichters door hunne lierzangen, als:

Wie is die Held, die moed en krachten,
Bataven! aan uw redding waagt?
Wie durft er nog genezing wachten,
Waar reeds 't verderf 't gebeente knaagt?

Zoo er nog herstel van 't vervallen Vaderland mogelijk was, verwachtte men dit van niemand dan van Rutger Jan Schimmelpenninck! Werkelijk heeft zijn bestuur luisterrijk afgestoken bij dat zijner voorgangers, en wat men reeds in 1801 had uitgebazuind, dat de braven uit alle partijen zich zouden vereenigen, werd eerst onder hem vervuld. Van zijne vijf Secretarissen van Staat waren drie Republikeinen en twee Oranjegezinden; in zijnen Staatsraad en in de vergadering van *Hun Hoog Mogenden* zaten de oude Aristocraten naast de mannen van 95. En toch was de opmerking niet ongegrond, dat al de luchtkasteelen van volkssouvereiniteit, die men in 1795 had opgebouwd, tot niets anders geleid hadden, dan om nu een eenhoofdig gezag te vestigen, veel onbeperkter dan ooit Graaf of Stadhouder bezeten had. Doch niets minder was er thans noodig, om de hoop op eene betere toekomst te doen herleven — ook voor het Onderwijs.

Want deerlijk verachterd en onvolledig was de toestand, waarin de Raadpensionaris en zijn Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, Hendrik van Stralen, het Schoolwezen en de Schoolwetgeving vonden. Voorziening was dringend noodig, en het gevolg daarvan was het ontwerpen van eene derde Schoolwet, — eene Schoolwet, die niet, als hare beide voorgangsters, bestemd zou zijn, om op te komen en te verdwijnen, maar om eene halve eeuw lang de grondzuil te zijn van het Nederlandsch Schoolgebouw.

Wij kunnen dit Hoofdstuk niet besluiten, zonder eerst met een enkel woord hulde te brengen aan de edele mannen, die zich ten aanzien der beide eerste Schoolwetgevingen zoo hoog verdienstelijk hebben gemaakt.

Den Agent van Nationale Opvoeding, later lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken, den beroemden van der Palm, mo-

gen wij met het volste regt den stichter en grondlegger onzer Nationale Schoolwetgeving noemen. Onder de leden der Wetgevende Magt waren er velen, die door hunne verlichte adviesen en gunstige rapporten krachtig ter bevordering der goede zaak hadden medegewerkt, en onder deze komt de grootste lof toe aan den ook van elders met roem bekenden J. Lublink de Jonge. Een stil, maar groot en verdienstelijk aandeel aan de werkzaamheden der Schoolwetgeving had mede de Secretaris Generaal C. J. Wenckebach.

Zeer vele en gewigtige diensten hadden Schoolwezen en Onderwijs ook nu reeds te danken aan den ijverigen en bekwamen Amanuensis A. van den Ende, die echter tot op dit tijdstip nog minder regtstreeks met de Wetgeving was in aanraking geweest, maar die thans, van alle zijden voorbereid, en welligt meer dan iemand berekend voor de hoogst gewigtige taak, die hem wachtte, bij de derde Schoolwetgeving geheel op den voorgrond stond te treden, niet slechts om daarop grooten invloed te oefenen, maar om die zelf te ontwerpen, en met het toezigt over de uitvoering belast te worden.

DERDE HOOFDSTUK.

DE SPELLING VAN SIEGENBEEK EN DE SPRAAKKUNST VAN WEILAND.

De taal is ten allen tijde het wezenlijkste kenmerk eens volks geweest.

A. YPEY.

Onder het gebied der tweede Schoolwet vond ook de invoering plaats eener eenparige spelling onzer moedertaal.

Aan hoevelerlei gisping en berisping, aan wat al veroordeeling, meer soms dan beoordeeling, die maatregel is blootgesteld geweest; — hoeveel kwinkslagen er gerigt zijn tegen het Staatsbewind, dat „'s Lands regering in de war stuurde, maar knutselde aan de taal; — wat al pijlen er zijn afgeschoten op den „Taalprofessor van het Koningrijk der Nederlanden"! en op de „Kinderkoningen, wien het genoeg is om hun: *hij zegt het!* uit te spreken"; — dat alles, en welligt nog veel meer, is U, o Lezer, te wel bekend, en ik ontsla mij met blijdschap van de moeite 't U te herinneren.

't Is hier de plaats niet, om te treden in een beoordeeling van de ingevoerde spelling en spraakkunst. Dat zij hare gebreken hadden, ontkent niemand; — de Hoogleeraar Siegenbeek is zelf de eerste geweest om 't te erkennen. „Ik ben verre af (zegt hij) van aan mijnen arbeid eene volkomenheid toe te kennen,

„welke alle verbetering zou buiten sluiten." En de geleerde Ypey merkt aan: „Worden er, naar het gevoelen van schrandere taal-„kenners, misstellingen in gevonden, dezen geven wij te bedenken, of, wanneer *hun* eens het werk ware toevertrouwd geweest, „zij, naar het gevoelen van anderen, ook geene gebreken zouden „hebben doen overblijven?"

Evenmin oordeelen wij thans over 't al of niet gepaste, over het nut of onnut van den maatregel. Echter kunnen wij zeer goed begrijpen, dat men zich in 1798 en 1804 van het nut volkomen overtuigd kon houden; en men behoeft slechts eenige schrijvers der 18e eeuw op te slaan, en op hun spelling te letten, om te ontwaren dat de maatregel aan velen nuttig en noodig moest schijnen.

Wij beschouwen de invoering der spelling van Siegenbeek en der spraakkunst van Weiland alleen als een feit in de geschiedenis. 't Is geschied, — en hoe 't geschied is, en wat daaruit gevolgd is ten aanzien onzer schoolverordeningen, willen wij kortelijk nagaan.

„Alle hoogschatters onzer rijke en schoone moedertaal wenschten sedert lang, dat hare spelling, omtrent welke zoo vele onderscheidene stelsels plaats hadden en gevolgd werden, eens tot „eenparigheid mogt gebragt worden, en waren zelfs niet onbereid „tot dit einde iets van hunne bijzondere gevoelens op te offeren." 1)

„Al lang had men geklaagd over eene willekeurigheid in de „spelling onzer tale, een gebrek, dat, na de vijftiende eeuw vooral, „hand over hand was toegenomen. De Kamer *In liefde bloeijende* „had reeds haar best gedaan, om dit gebrek te verhelpen, maar „was daar niet in geslaagd." 2) En de Hoogleeraar Kluit schreef: „Alles is thans zoodanig in de war gebragt, dat men „vrij mag wanhopen, dat het ooit te regt geraken zal."

Men wanhoopte echter niet; maar was vrij algemeen van gevoelen, dat, zou er immer eene eenparige spelling worden tot stand gebragt, dit van 't hooge landsbestuur moest uitgaan.

De Instructie voor den Agent van Nationale Opvoeding gaf

1) Siegenbeek. 2) Ypey.

eindelijk in October 1798 hoop op vervulling van dien wensch, daar het 15de artikel dus luidde:

„Hij zal alle mogelijke middelen beraamen, om de Neder-„duitsche taal te zuiveren, te beschaven en derzelver spelling „op een gelijken voet in te rigten."

En niemand zeker was ook meer geschikt om ter bereiking van dat doel alles in het werk te stellen, dan de man, die dezen last ontving — de beroemde van der Palm. „Bij deszelfs „doorkneede kunde der Oostersche talen bezat hij eenen uitge-„zochten rijkdom van kennis ook in onze Nederlandsche taal. Zijne „schranderheid van geest daarenboven, gepaard aan kieschen „smaak, was er de beste waarborg voor, dat de zorg, hem aan-„bevolen, de uitnemendste gevolgen hebben zoude."

Er heerschte destijds ook veel opgewektheid voor de zaak. Van der Palm zelf had reeds verscheidene jaren vroeger met Siegenbeek er over gesproken. Bilderdijk werkte al sedert jaren aan eene „volledige Nederduitsche spraakkunst." Ook de Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* had reeds een en ander gedaan tot het ontwerpen eener eenparige spelling. Doch toen nu ook de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde was opgerigt, en deze zich mede bezig hield met het overwegen van 'tgeen zij zoude kunnen doen ter bevordering der eenparige spelling, besloot de Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* van die taak af te zien, en haar over te dragen aan de Bataafsche Maatschappij. Deze aanvaardde die bereidwillig, en bood den Agent hare diensten aan.

Op den 3 October 1801 ontving van der Palm een zestal gemagtigden der Bataafsche Maatschappij ten zijnen huize, en in deze bijeenkomst werd besloten, om het vervaardigen van eene Spraakkunst op te dragen aan den Rotterdamschen Predikant P. Weiland, en het opstellen eener Verhandeling over de Spelling aan den Leidschen Hoogleeraar M. Siegenbeek. Beiden ontvingen bovendien hiertoe eenen bijzonderen last van den Agent, en hielden zich van toen af ijverig bezig met de volbrenging van de hun opgelegde taak.

De Verhandeling over de Spelling was in het voorjaar van 1804 voltooid, en werd door de Bataafsche Maatschappij onderzocht, goedgekeurd en voor een werk der Maatschappij erkend.

Ook de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Leiden*, die juist te dien tijde met verjongde kracht was herrezen, onderzocht de Verhandeling, en hechtte er, op het rapport van twee, bij uitstek voor dat werk berekende geleerden, de Hoogleeraren Tijdeman en Kluit, hare goedkeuring aan.

Hierop deed van der Palm, die toen zijne betrekking van Agent reeds met die van Lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken verwisseld had, eene voordragt aan het Staatsbewind, en daarop volgde het Staatsbesluit van 18 December 1804, ten gevolge waarvan de Verhandeling van den Hoogleeraar Siegenbeek werd *uitgegeven in naam en op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek*, met bepaling tevens dat die spelling zou worden aangenomen en gevolgd in alles wat van het Gouvernement uitging.

Omstreeks dien tijd had ook Weiland zijne Spraakkunst afgewerkt. Deze werd door dezelfde Maatschappijen op gelijke wijze onderzocht en goedgekeurd, en vervolgens aan den Raad van Binnenlandsche Zaken aangeboden, die den schrijver magtigde zijn werk ter perse te leggen. Onder het drukken echter van deze Spraakkunst werd de Raad van Binnenlandsche Zaken vervangen door den Secretaris van Staat H. van Stralen. En nu verscheen den 30 Augustus 1805 een Staatsbesluit, waarbij werd bepaald, dat Weilands spraakkunst zou worden *uitgegeven in naam en op last van het Staatsbestuur der Bataafsche Republiek*, en de taalkundige gronden daarin vervat zouden worden gevolgd in alles wat van Gouvernementswege werd uitgegeven.

Dit is in korte trekken de geschiedenis van 't ontstaan der beide werken: zien wij nu wat daaruit gevolgd is ten aanzien van 't Lager Onderwijs.

Art. 4 van 't eerstgemelde Besluit luidde: „Dat dezelve „spelling zal worden gevolgd en in acht genomen in alle on„derwijsboeken, welke van 's Lands wege, ten dienste der „Scholen, zullen worden uitgegeven, met aanschrijving aan „alle Schoolopzieners, van hunne beste pogingen aan te wen„den, ten einde deze spelling alomme in de Scholen worde ge„adopteerd."

En Art. 4 van 't laatstgenoemde Besluit: „Dat de regels en

„ gronden van taalkunde, bij deze Nederduitsche Spraakkunst „ vastgesteld, zullen worden gevolgd in alle onderwijsboeken, „ welke van 's Lands wege ten dienste der Scholen zullen „ worden uitgegeven, met aanschrijving aan alle Schoolop- „ zieners, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde „ dezelve regels en gronden alom in de scholen worden ge- „ adopteerd."

Beide Artikelen zijn dus nagenoeg gelijkluidend, en behelzen twee bepalingen:

1° de aangenomen spelling en spraakkunst te volgen in *alle onderwijsboeken*, die *van 's Lands wege* zullen uitgegeven worden, en

2° de Schoolopzieners uit te noodigen, om hunne beste pogingen aan te wenden, dat die spelling en spraakkunst overal in de scholen worden geadopteerd.

Opmerkelijk is het, dat *niet* aan de Onderwijzers *de verpligting* is opgelegd om hun taalonderwijs in te rigten volgens de leer van Siegenbeek en Weiland, maar alleen de Schoolopzieners *hunne beste pogingen* moesten aanwenden ten einde daartoe te geraken; derhalve niet door dwang, maar langs den weg van redelijke overtuiging wilde men zijn oogmerk bereiken, hetgeen zeker hoogen lof verdient.

Doch slechts van korten duur was het bestaan der toenmalige Schoolverordeningen.

Reeds den 3 April 1806 verscheen een nieuwe Schoolwet, bij welker 21ste Art.: „ alle Plakkaten, Statuten, Ordonnantiën, „ Keuren of Reglementen, binnen deze Republiek op het School- „ wezen geëmaneerd, en *alle Schoolverordeningen, hoe ook ge- „ naamd*, ook speciaal de Publicatie van 29 Julij 1803, bene- „ vens alle daaruit voortgesproten *algemeene en bijzondere Ver- „ ordeningen* en Schoolreglementen, *onder welken naam ook*, „ afgeschaft en buiten effect gesteld" werden; — en zoo was dan ook het bepaalde ten aanzien der spelling en spraakkunst toen weder *afgeschaft en buiten effect gesteld;* er is geen enkel woord om deze beide Artt. uit den algemeenen ondergang te redden.

Of, zoo hier welligt nog eenige twijfel mogelijk ware, er volgde later een Staatsbesluit van 2 Junij 1806, waarbij alle Schoolop-

zieners honorabel werden ontslagen „en tevens *vernietigd en* „*buiten effect gesteld* al hetgeen ten aanzien van gemelde De- „partementale Schoolbesturen of Schoolopzieners *uit kracht van eenig Nationaal of Departementaal Besluit* mogt zijn verordend of vastgesteld." Het bepaalde bij de vroegere Staatsbesluiten werd door dit latere Staatsbesluit *vernietigd*, en de verpligting voor Schoolopzieners om te zorgen, dat de aangenomen spelling en spraakkunst in de scholen werden geadopteerd, was opgeheven.

Heeft toen de nieuwe Schoolwetgeving die verpligting hersteld, en bovendien aan de Onderwijzers bepaald opgelegd, om bij hun onderwijs in de moedertaal Siegenbeek en Weiland te volgen? — neen, *dit is niet geschied.*

De Wet van 1806 bepaalt daaromtrent niets; — ook het daarbij behoorende Reglement A., de Verordeningen op het afnemen der Examens, even als de Instructie voor de Schoolopzieners, spreken geen woord van de Spelling en Spraakkunst van Siegenbeek en Weiland; — doch de Algemeene Schoolorde mogelijk? Ook deze niet. En de Instructie voor den Commissaris tot de zaken van het Lager Schoolwezen en Onderwijs bevat evenmin een Art., waarbij hem de zorg voor die spelling en spraakkunst wordt opgedragen.

Alleen vindt men in de Opheldernde Aanmerkingen voor de Algemeene Boekenlijst eene aansporing tot „het aannemen en naauwkeurig volgen der ingevoerde spelling en verdere taalregels. Alle gebreken daarin (zegt de Inspecteur-generaal in 1810) of ook veelvuldige drukfouten maken zelfs de beste School- en Kinderschriften ten eenemale onbruikbaar." Dit staat daar echter als het persoonlijk gevoelen van den Inspecteur-generaal; ware er in de Schoolverordeningen een voorschrift daaromtrent te vinden geweest, hij zou gewis niet verzuimd hebben dat te dezer plaatse aan te voeren.

En eene ministeriele Resolutie van 12 April 1820 is ten opzigte der vrijheid van leerwijze bijzonder duidelijk. De Minister herinnert: „dat de Onderwijzers-gezelschappen voornamelijk be- „hooren ten doel te hebben, om derzelver leden bekend te ma- „ken, zoo met de verschillende gepaste leerwijzen voor de on- „derscheidene deelen van het lager onderwijs uitgedacht, als

„ met de boeken en hulpmiddelen tot elk derzelve behoorende;
„ en voorts om de Leden der gezelschappen voor te lichten
„ aangaande derzelver gebruik en praktikale aanwending, en hen
„ daartoe op te wekken en aan te sporen, ieder voor hunne
„ respective Scholen: bij welk een en ander echter moet worden
„ onder het oog gehouden, dat deswege *geenerhande dwang of*
„ *lastgeving* kan of vermag in aanmerking te komen, zijnde van
„ Gouvernementswege *nimmer eenige bepaalde leerwijze* voorge-
„ schreven, en *evenmin* het gebruik van eenigerhande School-
„ werkje, *welk het ook zoude mogen zijn, bij uitsluiting* aange-
„ prezen, veel min *gelast*, zijnde alzoo ten deze alle maatregelen
„ of lastgevingen, *van welke zijde dezelve ook zouden mogen komen,*
„ ten eenemale strijdig met de te allen tijde aangenomen en
„ standvastig gevolgde beginselen van Gouvernementswege, ten
„ aanzien van het lager onderwijs in het algemeen, *en van de*
„ *behandeling van derzelver deelen in het bijzonder.*"

Onder de Schoolwetgeving van 1806 bestond er dus geen wettelijke verpligting om bij 't onderwijs uitsluitend de taalleer van Siegenbeek en Weiland te volgen, — en ook de Schoolwet van 1857 bepaalt dienaangaande niets.

Art. 73 dier Wet verklaart alle „ bestaande algemeene, pro-
„ vinciale en plaatselijke verordeningen op het lager onderwijs
„ afgeschaft," zoodat, indien al de bedoelde verpligting tijdens de Schoolwet van 1806 hadde bestaan, zij toch met 1° Jan. 1858 zou vervallen zijn. Art. 44 der Wet vordert wel „ voldoende
„ kennis der spelregels en eerste gronden der Nederlandsche taal," doch beperkt die kennis niet tot de werken van Siegenbeek en Weiland; en Artt. 64 en 65 leggen noch aan de Plaatselijke Schoolcommissie noch aan den Schoolopziener eenige verpligting op om toe te zien, dat het taalonderwijs naar de leer van Siegenbeek en Weiland worde gegeven.

Alleen in de programmata, vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 5 April 1858, vindt men onder de vereischten ook genoemd: „ bekendheid met de regels der *gebruikelijke spelling.*" Dit kan natuurlijk niet anders beteekenen dan: *de in* 1858 *gebruikelijke spelling*; — en deze verschilt nog al eenigzins van de in 1804 ingevoerde spelling: ook door de veranderingen, welke door Professor Siegenbeek zelf daarin van tijd tot tijd zijn aange-

bragt 1). En welligt zou het niet zonder eenig bezwaar zijn, in ieder geval met juistheid uit te maken *wat tegenwoordig gebruikelijke spelling is.*

Zoo bestond er dan vóór 1806 alleen een uitnoodiging aan de Schoolopzieners, om hunne beste pogingen aan te wenden, ten einde de taalleer van Siegenbeek en Weiland in de scholen wierde aangenomen. Onder de Wetgeving van 1806 bestond die uitnoodiging niet meer, en ook geen wettelijke verpligting, om bij 't onderwijs uitsluitend Siegenbeek en Weiland te volgen. En ook tegenwoordig schrijft de Wet op het Lager Onderwijs daaromtrent niets voor.

Maar bestaat er dan geen gevaar om weêr tot het „Babel der vorige eeuw" te vervallen?

Neen, dat gevaar bestaat niet; — de ondervinding van meer dan een halve eeuw heeft bewezen dat het niet bestaat.

Dat „Babel der vorige eeuw" was eenvoudig het gevolg van onkunde. Bij den toestand, waarin toen het schoolonderwijs verkeerde, was het volstrekt gemis, ook van de geringste kennis der moedertaal, een natuurlijke en vrij algemeene kwaal. Bij de geleerden zelf was de studie der moedertaal in opentlijke verachting geraakt. De Leidsche Hoogleeraar Burman raadde ze in 1715 den studenten af, en de beroemde Venema erkende zelf die niet te verstaan 2). „Omstreeks het midden der achttiende eeuw waren er weinige regt goede dichters, *ook weinige regt kundige taalbeoefenaars.*" 3).

Thans is dit geheel anders. Sedert een halve eeuw heeft de kennis der moedertaal een afzonderlijk vak van het Lager Onderwijs uitgemaakt, en die kennis is tegenwoordig, immers wat de voornaamste regelen van spelling en spraakleer betreft, tot alle standen doorgedrongen, — en de veelvuldige geschriften over dit onderwerp in den loop dezer eeuw verschenen, getuigen van de verhoogde belangstelling en van de toenemende en veel-

1) Zie onder anderen de *herziene druk* van zijn Woordenboek, 1829, op blz. X en XI van het voorberigt, waar hij bovendien verwijst naar zijne Taalkundige bedenkingen van 1827, en naar het voorberigt bij de vierde uitgaaf zijner Verhandeling over de Spelling.

2) A. YPEY, *Geschiedenis der Nederlandsche tale*, blz. 509.

3) Idem, blz. 551.

zins grondige beoefening dezer even aangename als noodzakelijke wetenschap. — En ook uit dit oogpunt zal men moeten erkennen, dat de arbeid van Siegenbeek en Weiland, in 1804 en 1805 van Staatswege uitgegeven, hoe dan ook in menig opzigt gebrekkig, toch eene hoogst nuttige, en voor 't onderwijs van heilzame gevolgen is geweest; omdat zij den grondslag hebben gelegd, tot die meer algemeene en grondige taalkennis, waarover wij ons thans reeds mogen verheugen, en omdat door die uitgave ten tijde van 't begin der schoolverbetering reeds terstond zekere vastheid werd gegeven aan een leervak, dat *toen* geheel nieuw was, en *toen* zulk een steun volstrekt noodig had.

En zoo mogen wij dan ook, bij den tegenwoordigen toestand, veilig beweren, dat een terugkeer tot het „Babel der vorige eeuw" al zeer weinig schijn van mogelijkheid heeft.

Maar zeker zou het in den tegenwoordigen toestand onmogelijk zijn, om thans nog de in 1804 en 1805 uitgegeven Spelling en Spraakkunst tot rigtsnoer voor het onderwijs te maken, daar die werken reeds 50 jaren ten achteren zijn.

Zou 't in elke andere wetenschap een dwaasheid gerekend worden, die te onderwijzen naar een leerboek van *vóór een halve eeuw*, — evenzeer is dit op de taalkunde toepasselijk.

En daarom — *zoo 't al noodig kon geacht worden*, voor 't Lager Onderwijs een bepaalde spraakleer voor te schrijven, — 't zou toch niet meer die van 1804 en 1805 kunnen zijn, maar men zou een nieuw werk dienen aan te wijzen, dat op de hoogte van den tijd is.

't Zou mogelijk niet onbelangrijk zijn te onderzoeken, in hoeverre zulk een voorschrift voor 't onderwijs in de moedertaal *al of niet nuttig en noodig* zij; — doch wij treden daar niet in, want het behoort niet tot ons onderwerp.

Slechts ééne opmerking, en daarmede willen wij dit hoofdstuk besluiten.

Het onderwijs in de moedertaal is van zeer grooten invloed op de voortgaande ontwikkeling dier taal, die wederom in 't naauwst verband staat met de zedelijke ontwikkeling der natie zelve. Beider bloei en ontwikkeling zal *weinig bevorderd worden* door 't aanrijgen van een keurslijf.

Geen voorgeschreven leerboek, geen werktuigelijk napraten

van vastgestelde taalregels is de voorwaarde tot een vruchtbaar taalonderwijs, — maar een verstandig voortbouwen op de nu eens gelegde gronden, door ijverige studie en zelfstandig onderzoek. Ieder zij op de hoogte van den tijd; — wie zich nu nog vastklemt aan 1804 en 1805, is een halve eeuw ten achteren!

Maar — zijn de Onderwijzers vervuld met liefde voor en kennis van hunne schoone moedertaal — dan, *en dan ook alleen*, zal 't onderwijs in die taal zijn wat het zijn moet, en — *geen voorgeschreven spraakleer zal er iets aan kunnen verbeteren!*

DERDE AFDEELING.

DE SCHOOLWETGEVING VAN 1806.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE DERDE SCHOOLWET.

De School? — Laat vrij 't vooroordeel smalen,
Mijn vrienden op uw' achtbren stand!
Waar 't Onderwijs zijn licht doet stralen,
Is 't licht voor heel het Vaderland.

W. H. WARNSINCK, BZ

Vrolijk en jubelend had het Bataafsche volk de verheffing van Rutger Jan Schimmelpenninck tot Raadpensionaris begroet, — in hem zag het den laatsten Nederlander, van wien men het herstel van 't vervallen Vaderland hopen durfde, en hij ten minste heeft de verwachting van dat Volk niet teleurgesteld. Hoe kort zijn bestuur moge geweest zijn, hoe spoedig ook het magtwoord van den franschen Imperator hem weêr van zijn' post riep; — zijne bekwaamheid herstelde, wat voor herstel vatbaar was; zijn karakter duldde geen kuiperijen van eigenbelang, partij- of familiezucht. De verlamde veerkracht keerde terug. Een nieuw leven ontwaakte, dat luisterrijk afstak bij de armhartige Besturen, die vóór hem waren geweest.

Herinnert ge U nog, in welken verachterden en verwarden toestand de Raadpensionaris het Schoolwezen en de Schoolwetgeving vond, toen hij 't Bestuur der Republiek aanvaardde? — Toen hij één jaar later van zijne hooge betrekking afstand deed, was eene nieuwe Schoolwet ingevoerd, waarop de grondslagen

van het vaderlandsch Schoolwezen konden worden gelegd; eene Schoolwet, die werkelijk vijftig jaren lang de grondzuil van ons Schoolgebouw is gebleven, en van welks invoering men gewoonlijk eerst den aanvang van 't Verbeterd Onderwijs rekent.

De geschiedenis der Staten levert menig voorbeeld op, hoe soms een volk jaren lang zwoegt en strijdt om tot een beteren toestand te geraken, en onophoudelijk zijne pogingen ziet mislukken, zijne plannen verijdelen, zijne ontwerpen in duigen spatten; tot dat eindelijk, onverwacht en ongedacht, die betere toestand hecht en duurzaam te voorschijn treedt, — en ieder, wien de historie iets meer is, dan „een aaneengeschakeld verhaal van merkwaardige gebeurtenissen," ziet dáár de hand der Voorzienigheid.

Niet anders is het in de geschiedenis van onze Nationale Schoolwetgeving. Tien of elf jaren had men

„gezorgt, gewaekt, geslaeft, geploegt, gezwoegt, gezweet"

om een gebouw op te rigten, dat, tweemaal voltooid en tweemaal weêr ingestort, niets dan puinhoopen had overgelaten. En toen de ijver der wakkerste werklieden scheen uitgebluscht, en de moedigsten onder allen berekenden, wat er nog uit die puinhoopen zou kunnen worden, was onverwachts het gelukkig tijdstip aangebroken, en verrees, tot elks verbazing, het gebouw, dat aan de staatsstormen het hoofd bieden, en de omwentelingen overleven zou, om nog aan volgende geslachten den lof zijner stichteren te verkondigen.

Reeds terstond nadat de Raadpensionaris de teugels van het bewind had aanvaard, nam de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, Hendrik van Stralen, de zaak van het Onderwijs ter harte; en onder hem was het de wakkere en bekwame Amanuensis Adriaan van den Ende, die met ijver de hand aan 't werk sloeg.

Niemand echter dacht toen nog aan eene nieuwe Schoolwetgeving. Al wat er gedaan werd, van 't begin van Junij af tot aan de laatste dagen van September, had geen andere strekking, dan om 't vervallene weder op te rigten, en maatregelen

te nemen, om alsnog de Schoolwet van 1803 overal geregeld in te voeren, — ware het dan ook, met die veranderingen en verbeteringen, welke de ondervinding had geleerd noodzakelijk te zijn. Daartoe werden *instructien* gegeven, *consideratien* en *adviezen* gevraagd, *aanschrijvingen* gedaan, *verslagen* opgemaakt, *bedenkingen* medegedeeld, *rapporten* ingezonden, — alles met geen ander doel, dan om de bestaande Schoolwet in overeenstemming te brengen met de eischen des tijds en der ondervinding, en haar daarna alom in werking te brengen.

En toen nu de Amanuensis al die *rapporten* en *adviezen*, al die *bedenkingen* en *bezwaren* vóór zich had, en den berg overzag, — toen hij daarenboven in aanmerking nam den gantsch veranderden stand van 's Lands regeringsstelsel, waarin de Schoolwet van 1803 niet meer paste, — toen eerst werd het hem duidelijk, dat er niets minder gevorderd werd, dan eene geheel *nieuwe Schoolwetgeving*. De bestaande kon onmogelijk worden versmeed en verplooid naar al hetgeen gevorderd werd; zij kon evenmin worden pas gemaakt naar de eischen van de nieuwe regeringsbeginselen.

Terstond zette de wakkere van den Ende zich aan 't werk; 't was toen reeds ver over het midden van September, — en den 29 van diezelfde maand had hij alles gereed! Twee nieuwe Concepten, die de bestanddeelen der aanstaande Schoolwet zouden moeten uitmaken:

1°. Een Reglement voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs binnen de Bataafsche Republiek,

2°. Verordeningen op het afnemen en afleggen der examens van de Onderwijzers,

en bovendien de bouwstof voor 't Concept eener nieuwe instructie der Departementale Schoolbesturen, die voortaan Commissiën van Onderwijs zouden heeten.

Men ziet reeds terstond uit deze indeeling dat de Schoolwetgeving van 1803 tot grondslag had gestrekt. Daarbij had de Amanuensis gebruik gemaakt van de vele aanteekeningen, door hem verzameld bij de derde en vierde algemeene Schoolvergaderingen, en van alle stukken, die hij van Departementale Besturen en Schoolbesturen ontvangen had. Maar — wat welligt het belangrijkste van alles was, en de aanleiding heeft gegeven,

om de wet van 1806 datgene te doen worden, wat zij geweest is, — de verdienstelijke ontwerper bedacht en zag in, dat men bij eene derde Schoolwetgeving niet mogt blijven staan op het standpunt der beide vroegere; dat er, trots alle tegenspoeden en teleurstellingen, toch reeds veel was gedaan, om een' beteren toestand voor te bereiden; dat men, ondanks het gestadig afbreken van 't eens begonnen werk, toch — en vooral door den goeden geest bij het meerendeel der Onderwijzers (dit erkende de Raad van Binnenlandsche Zaken reeds in 1802) — aanmerkelijk op den goeden weg gevorderd was; en dus de nieuwe Schoolwetgeving verder mogt en moest gaan dan de vroegere. Zeker kon noch mogt deze nieuwe Wet al dadelijk voorschrijven alles wat tot een volkomen Schoolwezen behoort, of toen kon geacht worden te behooren; maar — en dit was

„ een grootsch, bevruchtend denkbeeld"

in de ziel des ontwerpers — toch moest zij daartoe de wenken, de aanleiding, den eersten grond omvatten.

Hoe gelukkig van den Ende dat denkbeeld verwezenlijkte, heeft de Wet van 1806 in haar vijftigjarig bestaan, onder allerlei regeringsvorm en trots alle omwentelingen, bewezen.

Toen de Amanuensis den 29 September met dezen arbeid gereed was, stelde hij dienzelfden dag een uitvoerig rapport, zoowel wegens al de ontvangene bedenkingen en bezwaren, vragen en antwoorden, verslagen en adviezen betrekkelijk de bestaande Schoolwet, als wegens de nieuw bewerkte Concepten, en zond alles in bij den Secretaris van Staat van Stralen. Terstond daarop vertrok hij ook zelf naar den Haag, want de vijfde algemeene Schoolvergadering zou op Donderdag, den 3 October 1805 worden geopend, en hij moest nog vooraf met den Secretaris van Staat mondeling over een en ander handelen.

De Secretaris van Staat schonk zijne goedkeuring aan 't ontwerp der nieuwe Schoolwetgeving; doch maakte ééne aanmerking, die getuigde van de juistheid van zijnen blik, en tevens aan de nieuwe Schoolwet eenen geheel anderen, en van de vroegere afwijkenden vorm gaf. Het Concept-Reglement, zoo als het aanvankelijk ontworpen was, bevatte al datgene te zamen,

wat later in de Wet en in het Reglement A afzonderlijk gevonden werd; de Heer van Stralen achtte het verkieslijker tot eene splitsing over te gaan, en van een te scheiden, wat eigentlijk wetgeving zijn moest, en wat als uitvoering der Wet moest worden aangemerkt.

De Amanuensis zette zich dus op nieuw aan het werk, en redigeerde eene Concept-*Wet*, en een Concept-*Reglement*, terwijl de Concept-*Verordeningen* onveranderd bleven, en de Concept-*Instructie* een paar dagen later mede gereed was.

De Algemeene Schoolvergadering werd gehouden van den 3den tot den den 10den October, en overwoog, in acht zittingen, de vier zoo evengenoemde Concepten. En wilt ge nog een voorbeeld van de onvermoeide werkzaamheid van onzen van den Ende? Om de werkzaamheden der Schoolvergadering te bevorderen en gemakkelijk te maken, besprak hij elken dag, in den vroegen morgen, met den Voorzitter 1) alle stukken, waarover op dien dag stond gehandeld te worden; en in de tijden tusschen de zittingen in, bevond hij zich bij den Secretaris van Staat, en deed hem mededeeling van die artikelen, waarin eenige wijziging werd noodig gevonden, en waaromtrent dan ook dadelijk beslist werd.

Nu was de Concept-Wet gereed, om bij den Raadpensionaris ingezonden te worden, ten einde door dezen aan de Wetgevende Magt, of de Vergadering van „Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest," te worden voorgedragen. Die inzending aan den Raadpensionaris geschiedde den 21 October door den Secretaris van Staat, en deze voegde er de voordragt bij, om den Amanuensis te benoemen als *Commissaris tot de zaken van het Lager Schoolwezen en Onderwijs*. Inderdaad, die voordragt was niet meer dan een welverdiende hulde aan de verdienste van hem, aan wien eigentlijk het Vaderland de Wet van 1806 met al hare gevolgen te danken heeft. De benoeming tot Commissaris geschiedde bij Staatsbesluit van den 29 Oct., en wel met bepaling, dat van den Ende, uit hoofde van die betrekking, nimmer zou kunnen worden verpligt, om

1) Die Voorzitter was Coenraad Wertz, Onderwijzer en Schoolopziener, een der bekwaamste mannen van zijnen tijd in ons vaderland.

zijne woonplaats in den Haag te vestigen, — eene vrijheid, waarop hij steeds den hoogsten prijs stelde. Men weet, dat hij sedert October 1800 zijne woonplaats te Haarlem gevestigd had.

Nadat de Raadpensionaris de Concept-Wet in den Staatsraad gebragt, en van daar terug ontvangen had, werd zij den 19 Nov. voorgedragen aan Hun Hoog Mogenden, die haar zeven dagen later in handen eener Commissie stelden. Deze Commissie had vele bedenkingen tegen de Wet, en meende zelfs, dat „in de gegevene omstandigheden van ons Land dit onderwerp bijna niet vatbaar was voor zulke *algemeene* bepalingen." Kort daarna, in 't begin van December, logeerde één van de leden dier Commissie te Haarlem, — het was de Heer van Aylva — en bragt den Commissaris een bezoek, hetgeen aanleiding gaf, dat een lange winteravond werd gewijd aan 't bespreken der bedenkingen tegen onderscheidene artikelen. En toen in 't midden dier maand de beraadslagingen over de Wet bij Hun Hoog Mogenden waren aangevangen, werden op verscheidene nieuwe bedenkingen inlichtingen gevraagd en gegeven. Nog had wederom, den 3 Februarij 1806, eene Commissie uit Hun Hoog Mogenden eene conferentie met den Secretaris van Staat over verschillende aanmerkingen en wijzigingen; en den 11 Februarij was eindelijk het verschil van gevoelen teruggebragt tot zes kleine veranderingen of bijvoegingen in het Concept, die hun gaaf werden ingewilligd.

Daarop werd den 25 Februarij de voorgedragen Wet door H. H. M. gearresteerd en aan den Raadpensionaris terug gezonden.

Nu moest weder door den Secretaris van Staat een voordragt worden gedaan, wegens de wijze van executie, — en, natuurlijk, de Commissaris daartoe het noodige rapport opmaken. Dit rapport strekte om den Raadpensionarts voor te stellen:

1°. de Wet dadelijk te doen publiceren,
2°. volgens Art. 21 der Wet vast te stellen: A. het Reglement; B. de Verordeningen en C. de Instructie, en deze mede te doen publiceren,
3°. het tijdstip te bepalen, waarop de nieuwe Wet zou in werking treden.

Op den 1 April reisde de Commissaris naar den Haag, en bragt in

den voormiddag van den 2 April zijn rapport mondeling en schriftelijk uit bij den Secretaris van Staat. Daarna reden beiden te zamen naar het Huis in 't Bosch, waar de Raadpensionaris gehuisvest was. Bij Zijne Exc. toegelaten, plaatsten de Heeren zich om eene tafel. De Commissaris las het rapport voor; — de Secretaris van Staat bood het rapport met de Bijlagen A, B en C den Raadpensionaris aan; — de Raadpensionaris verklaarde ze daarop, krachtens Art. 21 der Wet, *vastgesteld.*

En den 3 April 1806 werden de Wet en hare drie Bijlagen: het Reglement, de Verordeningen en de Instructie, uitgevaardigd en gepubliceerd; en had het Vaderland de Schoolwet ontvangen, waardoor ons Schoolwezen eerst krachtig zou worden opgeheven en verbeterd; die een halve eeuw lang de grondslag zou blijven onzer geheele Schoolinrigting, en welker vruchten en zegeningen door geenen menschelijken geest te berekenen zijn.

Die Wet — het is de schoonste lofrede, die over den edelen man kan worden uitgesproken — die Wet was het werk van Adriaan van den Ende!

Terstond daarna kreeg de Commissaris weder overvloed van werkzaamheden, — het voordragen van al hetgeen verder tot executie der Wet en reglementaire voorschriften zou behooren te geschieden.

Allereerst werd, bij de toezending van exemplaren der nieuwe Schoolwet aan de Besturen der Departementen, tevens geantwoord op hunne vroeger ingezonden berigten wegens de al of niet uitvoering der voormalige Wet; en daarbij aan die, welke *geheel nalatig* waren gebleven — Holland, Gelderland, Utrecht en Groningen — een heusche vermaning gerigt, om 't hun begrijpelijk te maken, dat het thans onder de nieuwe Wet niet evenzoo zou mogen gaan. Zij werden daarentegen uitgenoodigd, om maar aanstonds te beginnen, met uitvoering te geven aan Art. 5 der Wet, door één Lid uit hun midden te benoemen, die belast zoude zijn met de zaken van 't Schoolwezen, en in meer onmiddelijke betrekking staan tot de Commissie van Onderwijs in het Departement. Inmiddels ontwierp de Commissaris eene Algemeene Schoolorde, volgens Art. 21 van het Reglement A, en deze werd den 23 Mei vastgesteld en afgekondigd.

Ook de circulaire aan de verschillende Kerkgenootschappen,

bekend onder den naam van *de Circulaire van van Stralen*, ter voldoening aan Art. 23 van het Reglement „om de schoolkinderen van het onderwijs in het Leerstellige van het Kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven," werd door van den Ende opgesteld, en den 30 Mei gearresteerd en afgezonden. Zoo eischten mede de Artt. 6—9 van de Wet spoedige uitvoering; het noodige daartoe werd geregeld, en door den Raadpensionaris vastgesteld op den 2 Junij.

En op dienzelfden 2 Junij werd tevens afgekondigd „dat met „den eersten Julij dezes jaars [1806] alle vorige plakkaten, „enz. speciaal de Publicatie van den 29 Junij 1803, zullen wor„den afgeschaft en buiten effect gesteld; en daarentegen met „denzelfden eersten Julij de Publicatie van Hun Hoog Mogenden, „aangaande het Lager Schoolwezen en Onderwijs binnen deze „Republiek, in dato 3 April 1806, in alle derzelver deelen zal „beginnen effect te sorteren." Of met korter woorden: de Wet van 1803 was afgeschaft, de Wet van 1806 was ingevoerd!

Daarmede had de Raadpensionaris voltooid al hetgeen er van zijne zijde ter invoering eener nieuwe Schoolwetgeving moest geschieden, — en 't behoorde tevens tot zijne laatste daden als hoofd der regering. Den 5 Junij legde Rutger Jan Schimmelpenninck zijne hooge waardigheid neder, en werd Lodewijk Napoleon te *Parijs* als Koning van Holland geproclameerd.

„Onvergetelijk" zegt de waardige van den Ende „blijven de „hooge verdiensten, die de Heeren Schimmelpenninck en van „Stralen zich bij al wie in 't Vaderland wel denkt, verworven „hebben door hunne meest krachtdadige bevordering van het „Lager Schoolwezen en Onderwijs, voor zoo verre deze, naar „de gelegenheid des tijds, binnen hunne magt en bereik was."

Nog meer onvergetelijk, voegen wij er bij, blijven de hooge verdiensten, die van den Ende zich verworven heeft, door den grondslag te hebben gelegd tot een *verbeterd onderwijs*, dat niet enkel wroetend in het lage stof der werktuigelijke behoefte, berekend was op de beschaving en veredeling des menschdoms door redelijke en zedelijke vorming. Van dien 1 Julij 1806 af aan, was een stelsel van Onderwijs gevestigd, dat *toen en nog lang daarna* bij alle magten in den Staat, bij alle Kerkgenootschappen, goedkeuring en medewerking vond en verdiende, —

een stelsel, waardoor de Nederlandsche Scholen en de Nederlandsche Onderwijzers zijn geworden, wat zij zijn.

Daarom ook vierden, veertig jaren daarna, op den 1 Julij 1846, alle Nederlandsche Onderwijzers plegtig gedachtenis van de invoering dier Wet, en bragten hulde aan den edelen van den Ende, — en de weergalm van hun' feesttoon zweefde hem na in hooger sferen, want juist drie dagen te voren was de grijsaard kalm en welgemoed ontslapen en tot beter leven ingegaan.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE INVOERING DER DERDE SCHOOLWET ONDER KONING LODEWIJK.

Je suis devenu Hollandais!
Koning LODEWIJK.

Op den eersten Julij zal de wet van 3 April 1806 in werking treden, — zoo had de Raadpensionaris bepaald en afgekondigd. Maar drie dagen daarna had hij zijne waardigheid nedergelegd, en was de vreemde Koning in aantogt. Welk lot stond nu de pas geboren Schoolwet te wachten? — Schimmelpenninck was afgetreden, wijkende voor den magtiger, maar met de bewustheid van alles gedaan te hebben, wat hij vermogt, en alles wat van hem afhing, voor het geluk zijner landgenooten beproefd te hebben; — en men zou hem den laatsten Nederlander der Republiek kunnen noemen, ware het niet, dat er al sedert elf jaren geen Nederlandsche Republiek meer bestond! Het fransche wingewest, dat den naam van Bataafsche Republiek droeg, en reeds gewoon was, zijne wetten en zijne regenten uit Parijs te ontvangen, had nu gesidderd op het woord van den Imperator: „Holland zal een Koning uit mijn huis ontvangen, of ik zal het bij Frankrijk inlijven!" Te vergeefs bezending na bezending; — en de Heeren, die te Parijs gekomen waren, om Napoleon van zijn ontwerp af te brengen, werden door hem gedwongen een tooneelvertooning aan te rigten — en 't hem ootmoedig, als een gunst, te verzoeken, dat hij Holland zijn' broeder Lodewijk tot Koning wilde geven!!

En de plegtige aanvrage werd genadig toegestaan, en op denzelfden dag, dat Schimmelpenninck hier zijn ambt nederlegde, werd te Parijs Lodewijk Napoleon als Koning van Holland geproclameerd. En ware nu met dien opgedrongen Koning slechts 's lands onafhankelijkheid gered, — maar Lodewijk bleef Connêtable van het Fransche rijk, en aan de familiewetten van den Keizer onderworpen, en ieder wist, wat dit zeggen wilde, — dat hij zou moeten regeren volgens den wil en de voorschriften van Napoleon.

Ook de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche zaken, van Stralen, die onder Schimmelpennincks bewind de zaak van 't onderwijs met zooveel ijver ter harte genomen had, zou aftreden. Toen de Koning op den 18 Junij in den Haag was gekomen — zonder feestgedruisch, zonder toejuiching, — geen aanbieding van dukaten was in staat geweest, om 't Haagsche gemeen te bewegen, de paarden van 's Konings rijtuig af te spannen, en hem feestelijk in te halen; 't was of men er een voorgevoel van had, dat de 18 Junij eenmaal tot andere feestviering bestemd zou zijn! — toen zeide hij reeds des anderen daags den Heer van Stralen aan, dat hij een ander voor den post van Minister van Binnenlandsche Zaken bestemd had, en daarop werd de Minister van Financiën Gogel ad interim belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken.

Welk lot stond de pas geboren Schoolwet nu te wachten? — Nieuwe Heeren, nieuwe wetten; dit leerde het oude spreekwoord; en hier was de nieuwe Heer een vreemdeling, een Bonaparte, omtrent wiens gevoelens en denkwijze men nog geheel onzeker was, maar van wien men wist, dat hij een geheel nieuw stelsel van regeren zou invoeren, en minder zou mogen letten op 't geen de wensch der natie, dan op 't geen de wil des Keizers was. Bovendien, de Minister, die voorloopig met het beheer van Binnenlandsche Zaken, en dus ook van het Onderwijs belast was, hoe bekwaam en achtenswaardig ook, was juist geen voorstander van 't verbeterd Onderwijs; — dit had hij vroeger getoond als lid van het Departementaal Bestuur van Holland, in het weêrstreven van de wet van 1803. Dit toonde hij nu weder, met te verklaren, dat hij, onder 's Konings goedkeuring, zijne bezuinigingsmaatregelen wilde beginnen met de afschaffing, onder

anderen ook van de betrekking van Commissaris voor het Schoolwezen. Welk eene hooge jaarwedde mag die Commissaris dan wel genoten hebben? *Duizend gulden!* en *die som* wilde de Minister Gogel op het Onderwijs *bezuinigen!*

Gelukkig viel 't geheel anders uit. De Commissaris van den Ende werd op den 25 Junij door den Minister zelven aan den Koning voorgesteld, en Z. M. liet zich door hem een in 't fransch gesteld kort verslag van den staat van het Lager Onderwijs hier te Lande aanbieden, inzonderheid met betrekking tot de onlangs vastgestelde wet van 3 April 1806.

En toen vond werkelijk op den eersten Julij de overgang der beide Schoolwetten plaats, zonder eenige stoornis of stremming, en zonder eenig voorbehoud. De derde Schoolwet werd ingevoerd, en kreeg onder de regering van Koning Lodewijk haren vollen gang.

Toen Lodewijk bij zijne komst in den Haag door de hooge Collegiën met aanspraken begroet werd, had hij in zijn antwoord aan Hun Hoog Mogenden gezegd: „Soyez persuadés que, du „moment, où j'ai mis le pied sur le sol du royaume, je suis „devenu Hollandais. — — Soyez donc assurés que vous ne for„merez pas un voeu pour votre patrie, que je ne partage ou „que je n'aie prévenu."

En hij heeft woord gehouden — zoo zelfs, dat hij zich het ongenoegen van zijn' alvermogenden broeder daardoor op den hals haalde. Hij wilde Hollander zijn, ondanks den Keizer, die 't hem nog bij 't afscheid had toegeroepen, dat hij nooit mogt ophouden Franschman te zijn!

In de Constitutionele Wetten van 1806 stond de algemeene bepaling voorop, dat de Burgerlijke, Staatkundige en Godsdienstige Wetten „présentement en activité, *seront conservées intactes.*"

Zoo bleef ook de Wet voor het schoolwezen volkomen in haar geheel; werd zonder eenige stremming op het bepaalde tijdstip ingevoerd; onderging, zoo lang het bewind van Lodewijk stand hield, geen de minste krenking; werd in al hare bepalingen overal volledig ten uitvoer gelegd; en zelfs, toen vervolgens Oost-Friesland aan ons Vaderland werd toegevoegd, ook daar overgebragt.

Veel was, nog onder het bewind van Schimmelpenninck, reeds gedaan, om de volledige uitvoering der Wet te verzekeren of voor te bereiden, — eigentlijk ontbraken aan de volledigheid van 't geheel nog maar alleen de Huishoudelijke Schoolreglementen, die volgens Art. 20 der Wet door de Departementale Besturen moesten worden vastgesteld, en waarin „alle nadere en „bijzondere bepalingen omtrent alles, wat het Lager Schoolwe„zen en Onderwijs in de onderscheidene Departementen bijzon„derlijk vorderde" moest worden geregeld. Deze Huishoudelijke Schoolreglementen waren van het hoogste gewigt; door deze moesten de wettige bepalingen in elk gewest in werking worden gebragt. Nu hebben we in het voorgaande hoofdstuk gezien, hoe de Departementale Besturen al in April waren opgewekt en aangemaand tot wakkere medewerking, en zelfs uitgenoodigd, om terstond een begin te maken, met, volgens Art. 5 der Wet, een lid uit hun midden te benoemen, belast met de zaken van 't Onderwijs. En dit geschiedde. Die Besturen, waarvan sommige, tijdens de Schoolwet van 1803, zoo nalatig en weêrstrevend waren geweest, gaven thans blijk van hunne goede gezindheid tot medewerking door de onverwijlde opgave van het door elk hunner benoemde Lid. Toen waren ook weldra de Commissiën van Onderwijs op wettige wijze georganiseerd, en kon worden overgegaan tot het ontwerpen der Huishoudelijke Schoolreglementen. Dit werk werd niet weinig bespoedigd en gemakkelijk gemaakt, door de zorg van den Commissaris van den Ende, die in Junij, met het oog op eene gewenschte eenparigheid en overeenstemming, aan de Commissiën van Onderwijs eene schets van zulk een reglement had aangeboden. Die schets werd door allen, Brabant alleen uitgezonderd, op den voet gevolgd, en alleen hier en daar gewijzigd naar de bijzondere behoefte van ieder gewest. En dit is de reden, waarom alle Departementale Reglementen, op één na, zoo bijzonder veel op elkander geleken.

Van Junij 1806 tot Februarij 1807 kwamen achtervolgens de ontworpen Reglementen bij het Ministerie in; zij werden door den Commissaris onderzocht, die er bijzonder weinig op aan te merken had, omdat hij er zijn eigen schets in terug vond, — alleen Brabant, dat zijn eigen weg had willen bewandelen, gaf stof tot aanmerkingen, en verwierf niet zoo spoedig goedkeuring.

Nadat echter de Minister zijne goedkeuring aan allen had verleend, werden zij door de Departementale Besturen in de laatste maanden van 1806 en in 't begin van 1807 successievelijk gearresteerd en geplubliceerd.

En zoo was toen de derde Schoolwetgeving volledig, en in alle gewesten des Lands ten uitvoer gebragt en in vollen gang gezet.

Maar wat hebben we nu eigentlijk te verstaan onder deze benaming: „derde Schoolwetgeving," of gelijk men 't later gemeenlijk uitdrukte: „de wet van achttienhonderdzes?"

Natuurlijk iets meer dan de Wet zelf. Deze bevatte slechts 21 Artikelen en gaf *algemeene* bepalingen, betrekkelijk het toezigt over en de zorg voor het schoolwezen, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs en straffen voor de overtreders. „Alle „*nadere en bijzondere* bepalingen" werden door Art. 20 verwezen naar de Huishoudelijke Schoolreglementen, die dus een deel der Wetgeving uitmaakten. Want hierin kwam de Wetgeving van 1806 overeen met die van 1803, dat beide uitgingen deels van het Algemeen Bestuur des Lands, deels van de Besturen der Departementen. Deze Departementale Besturen bezaten (tot April 1807, toen zij door Landdrosten en Assessoren vervangen werden) destijds nog een' zweem van de oude souvereiniteit.

Dadelijk bij hare afkondiging was de Wet al verzeld van drie bijlagen: Reglement A, Verordeningen B en Instructie C. Uit Art. 21 van dat Reglement vloeide weder de algemeene Schoolorde voort, die den 23 Mei werd afgekondigd. De negen Huishoudelijke Schoolreglementen volgens Art. 20 der Wet, met de klassificatie der scholen volgens Art. 17 der Verordeningen B, volgden eenige maanden later. En dit geheele zamenstel is hetgeen wij te verstaan hebben onder de Schoolwetgeving van 1806.

Mogelijk vindt ge 't wel wat vreemd, dat de wetgeving uit zoo veel stukken in elkander was gezet, en hebt ge er weleer, als ge spraakt over de Wet van 1806, juist niet aan gedacht, dat dit zulk een zamengesteld ligchaam was, en dat het meeste van 't geen men als voorschriften der Wet van 1806 noemde of hoorde noemen, in de *eigentlijke Wet* volstrekt niet te vinden was. En inderdaad, vloeide er dikwijls genoeg uit voort, dat

men niet regt wist, wat eigentlijk Wet, wat Reglement was, — zelfs Ministers gaven wel eens bij vergissing een voorschrift van een Reglement op, als eene bepaling der Wet 1). Doch *vreemd* was het niet; zulk eene zamengestelde inrigting was volkomen inheemsch, en geheel in overeenstemming met onze oude Staatsregering, die ook zoo gecompliceerd, en uit zooveel magten en collegiën zamengesteld was, dat men er ook dikwijls meê in de war raakte, en niet wist, bij wie dan toch eigentlijk het opperst gezag berustte.

Wij hebben in het voorgaande hoofdstuk reeds met hooge ingenomenheid gesproken van de Wet van 1806, en, naar onze innige overtuiging, te regt, — zonder dat wij evenwel blind willen zijn voor hare onvolkomenheden en gebreken. „*Une saine „philosophie voudrait que l'on ne jugeat pas les choses et les „actes du passé avec les idées du présent*," zegt een fransch schrijver, en dit moet men ook bij de beoordeeling der Wet van 1806 in het oog houden. Het zal altijd een groot verschil opleveren, of men haar beschouwt uit het standpunt van 1806 of uit dat van 1856. Als men de Wet van 1806 regtvaardig wil beoordeelen, mag men niet vergeten, dat zij niet was eene Wet voor een gevestigd en bloeijend Schoolwezen, maar wel eene poging om een gebrekkig en achterlijk Schoolwezen te verbeteren en op te heffen. En als zoodanig — en als zoodanig ook alleen — was zij voortreffelijk. De Wetten van 1801 en 1803 hadden te kort bestaan, te veel tegenstand ontmoet, en waren naauwelijks in werking gekomen „dan voor zooveel eenige weinige „en zeer algemeene omtrekken aanging." De verdiensten dezer beide Wetten bestonden hoofdzakelijk daarin — en wij achten dit al niet gering — dat zij zeer goede verordeningen bevatten, daardoor het gebrekkige van 't bestaande deden kennen, en een aanvang maakten, waardoor de betere uitslag der Wet van 1806 werd voorbereid. Zoo moest men zich dan ook in 1806 nog „ver„genoegen met aan het Lager Schoolwezen wel meer passende,

1) Bijv. de Minister voor 't Publiek Onderwijs, in een rapport aan den Koning, 20 Mei 1819, zegt, dat de bewoordingen: „alle schoolonderwijs zal „zoodanig moeten worden ingerigt enz." voorkomen *in de Wet*, terwijl zij te lezen staan in Art. 22 van het Reglement A.

„ maar toch hier en daar *slechts ruwere omtrekken* te geven" — dit zijn de woorden van van den Ende zelf in een rapport aan den Minister in Junij 1816 — „ en met in Schoolwet en in Schoolorde *wenken te verspreiden ter langzame voorbereiding tot meer*, zoodra een algemeen verbeterde staat van het Schoolwezen zulks zou kunnen gedoogen." En wij herhalen het, uit dat oogpunt beschouwd, kan men aan de Wet van 1806 zijnen lof niet ontzeggen, schoon men er ook te gelijker tijd een aantal gebreken in wete aan te wijzen. Het was een wet van *ruwere omtrekken*, juist gepast voor den tijd en den toestand, waarvoor zij gemaakt werd.

Dat men dertig en veertig en vijftig jaren later de Wet vol gebreken vond, was niet meer dan natuurlijk, en 't zou een wonder hebben mogen heeten, zoo 't anders ware geweest. 't Is een ongeluk geweest voor de Wet van 1806, dat men haar gedwongen heeft, haren roem te overleven, en haar jaren en jaren heeft laten voortsukkelen, nadat reeds lang veranderde toestanden eene nieuwe Schoolwetgeving hadden noodzakelijk gemaakt. Bovendien heeft men er steeds behagen in gevonden, de Wet van 1806 tot een voorwerp van overdrijving te maken, en haar immer òf *te hoog* geprezen òf *te diep* gelaakt. Zij was noch zóó schoon en goed als hare aanbidders 't verkondigden, noch zóó slecht en leelijk als hare haters 't uitbazuinden. Zij was een uitmuntende wet voor 1806, vijftien jaren later was zij reeds verouderd 1). Wij willen in de drie volgende hoofdstukken de derde schoolwetgeving in eenige harer bepalingen nader beschouwen, — minder evenwel om die aan de kritiek te onderwerpen, als wel om een blik te slaan op hare geschiedenis.

Een opzettelijke beoordeeling der Wet van 1806 is inderdaad ook niet meer noodig. Zij is genoeg beoordeeld. Het zou een wanhopige poging zijn, er iets nieuws van te willen zeggen; —

1) „ 't Is de gewone gang der menschelijke zaken, dat alles gaande weg „ *veroudert*, en zonder het aanbrengen van nieuw leven, bloei, klem en veer„ kracht verliest. Niets, zelfs niet op de proef goed bevonden inrigtingen zijn „ daarvan uitgezonderd, en *reeds draagt ons Lager Schoolwezen daarvan velerlei „ bewijzen.*"

De Hoofd-Inspecteur van den Ende aan den Minister van Onderwijs, 17 Febr. 1821.

het zou even vervelend zijn, alles te herhalen, wat zooveel jaren lang, door voor- en tegenstanders, niet zelden met vrij wat hartstogt en onbillijkheid, verkondigd is. Die Wet is, door aanvallers en verdedigers, van buiten en van binnen beschouwd en te beschouwen gegeven; al hare ware en vermeende gebreken zijn met ophef ten toon gesteld, en al wat zij bevatte en niet bevatte is het voorwerp der scherpste kritiek geweest. Toch bleef zij, na alles wat er te regt en te onregt van haar gezegd was, hetzelfde wat zij immer was geweest — de Schoolwet van het jaar 1806, de „Wet voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs *in de Bataafsche Republiek*", die zeker nimmer had moeten zijn de *Schoolwet van het Koningrijk der Nederlanden.* Maar toch, dat zij dit geweest is, en 't, ondanks zij er nooit voor in de wieg was gelegd, toch heeft *kunnen* zijn, — dit bewijst meer dan alle redenering, dat zij veel goeds bevatte.

DERDE HOOFDSTUK.

NADERE BESCHOUWING DER DERDE SCHOOLWET.

Door gewichte van vruchten scheuren de boomen.
Vader CATS.

Twee Schoolwetten hebben wij reeds beschouwd. Bij het ontwerpen der tweede had de eerste de bouwstoffen geleverd; bij het ontwerpen der derde strekte de tweede ten grondslag. Wij zullen dus best doen, en kortheids- en duidelijkheidshalve, alleen die punten te beschouwen, waarin de derde Schoolwetgeving zich van de voorgaande onderscheidde. En om ons hierin van de meeste naauwkeurigheid te verzekeren, nemen wij de opgave over van den Ontwerper der Wet zelf. Beter waarborg voor eene juiste opgave kan men niet wenschen.

De derde Schoolwetgeving onderscheidde zich van de vorige door:

1. de verbinding van een Lid uit de Departementale Besturen aan de Commissiën van Onderwijs;
2. den maatregel omtrent het Leerstellig Godsdienstig Onderwijs der schoolkinderen;
3. de verordeningen betrekkelijk eene Algemeene Boekenlijst;
4. de herinneringen en aanbevelingen tot verbetering en verzekering van het bestaan en het lot der Onderwijzers in Art. 3 der Wet en Art. 30 Reglement A;
5. de aanbeveling tot voorziening in het onafgebroken schoolhouden en schoolgaan in Art. 30 Reglement A;
6. het verpligtend stellen van Plaatselijke Schoolcommissiën in

grootere, en het facultatief stellen van Plaatselijk Toevoorzigt in kleinere gemeenten;

7. de tweederlei toelating als Onderwijzer, algemeene en speciale;
8. het verleenen der algemeene toelating bij rangen, en, in verband daarmede, het indeelen der Scholen in klassen;
9. de onderscheiding der Scholen in drie soorten: openbare en bijzondere der eerste en tweede klasse;
10. het opnemen der Vrouwenscholen;
11. de bepaalde voorschriften omtrent het vervullen der Scholen, en een daarbij in te rigten Vergelijkend Examen;
12. de uitgedrukte Christelijk-Zedelijke en Godsdienstige strekking der Schoolwetgeving.

Bij elk dezer 12 punten zullen wij kortelijk stilstaan. Wij plaatsen ons daarbij op een geheel onpartijdig standpunt. Wij scharen ons evenmin aan de zijde der vóór- als der tegenstanders van de beginselen van 1806. 't Is ons alleen om de waarheid, om de feiten te doen. Wij hebben niets anders vóór ons dan de Wet met hare Reglementen, en de officiële documenten, die op de uitvoering der Wet betrekking hebben; en alle lofredenen, die er ooit op de Wet van 1806 geschreven zijn, en alle vonnissen, die er ooit over haar geveld zijn, leggen we beiden even ver van ons.

I.

De verbinding van een Lid uit de Departementale Besturen aan de Commissiën van Onderwijs.

De bedoeling dezer bepaling in Art. 5 der Wet was, eene naauwere verhouding tot stand te brengen tusschen de provinciale regering en de Commissiën van Onderwijs, opdat deze laatsten niet te veel geïsoleerd zouden staan tegen over de Gewestelijke Autoriteit, waaruit — de ondervinding had het geleerd — zoo ligt gemis aan ondersteuning en medewerking aan de eene zijde, verslapping en werkeloosheid aan de andere zijde ontstaan kon.

Reeds in 1806 was aan deze bepaling gevolg gegeven; de namen der in elk Departement benoemde Leden vindt men in het zevende stuk der Bijdragen van dat jaar. Maar toen in het volgend jaar de Departementale Besturen werden vervangen door

Landdrosten met Assessoren, raakte „deze bepaling buiten wer-„king, en sedert bleef zij geheel onaangeroerd slapen."

Die slaap was echter geen eindelooze; veertien jaren later ontwaakte Art. 5 weêr. En de wekker was de Hoofdinspecteur van den Ende. Hij zelf was gewekt geworden, door zeer veel, dat hij plotseling had opgemerkt, en dat met de gunstige gedachte, die hij van „den goeden voortgang" van het Schoolwezen had, niet zeer in overeenstemming was, en dat hij nu „ver-„slapping en verachtering" en „allengskens ingedrongen abuizen" moest noemen. Hij wekte op zijne beurt den Minister van Onderwijs, — de Minister deed eene voordragt aan den Koning, — Z. M. nam een Besluit (13 Maart 1821, N°. 85), — en het Besluit bragt Art. 5 der Wet weder in werking: de Commissiën van Onderwijs werden voortaan gepresideerd door de Gouverneurs der Provinciën. En reeds in het volgend jaar getuigde de Minister van Onderwijs, in zijn Verslag aan de Staten-Generaal, dat de maatregel gunstig werkte.

Eindelijk werd, door het Koninklijk Besluit van 2 Januarij 1842, het voorzitterschap der Provinciale Commissiën van Onderwijs overgedragen op een Lid van Gedeputeerde Staten, waardoor men toen meende nog nader te blijven bij het bepaalde in Art. 5 der Wet.

II.

De maatregel omtrent het Leerstellig Godsdienstig Onderwijs der Schoolkinderen.

De Wetten van 1801 en 1803 bepaalden zich alleen tot het verbod, geen onderrigt in het Leerstellige, „dat door de onderscheiden Kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen," op de scholen of in de gewone schooltijden te mogen geven; — terwijl bovendien de Schoolorde van 1801, door op twee halve dagen in elke week geen school te doen houden, den leerlingen *gelegenheid wilde geven*, om het onderwijs in het Leerstellige van hun Kerkgenootschap te kunnen ontvangen.

Het Reglement van 1806 deed meer. Het weerde even zoo het onderwijs in het Leerstellige van de School; maar, niet te vreden met slechts *gelegenheid te geven*, waarvan welligt toch

het bedoelde gebruik niet zou worden gemaakt, wilde het *maatregelen nemen*, „ om de Schoolkinderen van het onderwijs in het „ Leerstellige van het Kerkgenootschap waartoe zij behooren, „ *geenszins verstoken te doen blijven* (Art. 23).

Dit was geheel iets anders, en door dat „ *nemen van maatregelen*" zouden dus het Gouvernement, het Schooltoezigt en de Onderwijzers zich werkelijk weder eenigzins met het Kerkelijk Leerstellig Onderwijs hebben te bemoeijen.

Het eerste uitvloeisel van Art. 23 was de bekende Circulaire van van Stralen, den 30 Mei 1806 gerigt aan de onderscheidene Kerkgenootschappen. De Secretaris van Staat herinnert daarin, dat het „ onderrigt in de Godsdienst," dat vroeger op de scholen gegeven werd, weinig of niets beteekende: „ het van buiten leeren en opzeggen van vragen en antwoorden uit eenig catechetisch leerboekje maakte al het godsdienstig onderwijs op de „ scholen uit." De Secretaris van Staat vergat het lezen in den Bijbel, het psalmenzingen, het leeren van dagelijksche gebeden, enz., doch dat doet niet ter zake. Hij vleide zich, dat nu „ alengskens op de Scholen een behoorlijk en wel ingerigt onderwijs in de Christelijke Godsdienst, voor zooverre deszelfs geschied- en zedekundig gedeelte betreft" zou worden ingevoerd; — waarmede ongetwijfeld het onderwijs in de Bijbelsche Geschiedenissen werd bedoeld; — maar „ het geven van onderwijs in „ de Leerstellige begrippen van bijzondere Kerkgenootschappen" mogt het Gouvernement „ nimmer van den Schoolonderwijzer vorderen, of dezen opleggen.

En toch stelde het Gouvernement er zulk eenen „ grooten prijs op, dat de Schoolkinderen daarvan — te weten: van die *Leerstellige begrippen van bijzondere Kerkgenootschappen — geenszins verstoken blijven*," en meende „ in dezen niets krachtdadiger te kunnen doen, dan zich te vervoegen bij de onderscheidene Kerkgenootschappen," en die „uit te noodigen" om dat „ geheel en al voor hun rekening te nemen," en „ te zorgen, „ dat het aan geene gelegenheid ontbreke, om door geregelde en „ wel ingerigte catechisatiën als anderzins daarin onderwijs te „ ontvangen."

Zou men niet meenen, dat in 1806 het Gouvernement veel meer belang stelde „ in de Leerstellige begrippen van bijzon-

„dere Kerkgenootschappen," dan de bijzondere Kerkgenootschappen zelf?

In de antwoorden dier Kerkgenootschappen bleek dan ook, dat men die belangstelling van het Gouvernement op den regten prijs stelde. „Ten blijvende bewijze" daarvan werden eenige dier antwoorden in de Bijdragen geplaatst, om voor de nakomelingschap bewaard te worden als gedenkteekenen „van de „eenstemmigheid der Kerkgenootschappen" in 1806!

En wat was het gevolg van die gelukkige „eenstemmigheid?" Een ministeriëel Besluit van 25 Sept. 1806, dat echter alleen het Hervormd Kerkgenootschap betrof. En niet zonder reden, daar van wege de andere Kerkgenootschappen meestendeels geantwoord werd, dat de gewenschte gelegenheid tot het ontvangen van Leerstellig onderwijs bij hen reeds voorlang bestond, o dat zij daar zelf wel voor zorgen zouden.

„Daarin is van *alle tijden her* bij onze Gemeente voorzien," antwoordde het Consistorie van de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis, te Amsterdam.

De Kerkenraad der Doopsgezinde Gemeente te Harlingen zeide „zich te vleijen, dat de inrigtingen, welke te dien einde gemaakt „zijn, en *sedert lang* hebben plaats gehad, aan dit oogmerk zul„len beantwoorden."

En de Aartspriester van Friesland schreef: „schoon in onze „Kerk het onderwijs in het Leerstellige *geheel aan ons* bevolen „is, zoo zal het aanmanen van een Gouvernement, dat het wel„zijn der Maatschappij *zoo sterk* behartigt, ons te meerder aan„sporen tot het volbrengen *van onze pligten.*"

Daarmede had dus het Gouvernement zich verder niet te bemoeijen. Doch de Synoden der Nederduitsche Hervormde Gemeenten hadden bepaalde voorstellen gedaan, en zelfs voor de kerkenraden weder den toegang binnen de Openbare school gevraagd; en daarop volgde het zoo evengenoemde ministeriëel Besluit. En dit Besluit bepaalde:

dat *alle* Schoolonderwijzers, *zoo in openbare als bijzondere* scholen, en *alle* Schoolhouderessen, aan de Kerkenraden of andere *kerkelijke* personen hunner stad of plaats, moesten opgeven de namen en woonplaatsen hunner scholieren tot het Kerkgenootschap behoorende, dat de aanvrage deed; — dat zij deze

lijst van half jaar tot half jaar moesten aanvullen, en „*alle „toezigt en zorge dragen*, dat hunne scholieren een naarstig en „gezet gebruik van de Catechisatiën" maakten;

dat de Kerkenraden of kerkelijke personen vrijheid hadden, om zich, „naar een of ander, tot gemelde Catechisatiën betrek„kelijk, *op de school zelve* te informeren."

dat de Schoolopzieners en Plaatselijke Schoolcommissiën op de „berigten, aanwijzingen en klagten" van „de Leeraren der „onderscheidene Kerkgenootschappen" *regard moesten slaan;* en die Leeraren „bevorderlijk zijn, in hetgeen aan dezelven, ten „aanzien van het Leerstellig Godsdienstig onderwijs der schooljeugd, *van Gouvernementswege bijzonderlijk werd toevertrouwd.*

Dus het kerkelijk leerstellig onderwijs was niet de zaak van de Kerkgenootschappen, maar — van het Gouvernement! — doch het Gouvernement had dit nu aan de Kerkgenootschappen *toevertrouwd!!* Zonderling begrip in 1806, — alleen te verklaren uit den korten afstand, waarop men toen zich nog bevond van het tijdstip der scheiding van Kerk en Staat, en uit de bij velen toen heerschende neiging, om, na het uitrazen der revolutiekoorts, zooveel mogelijk tot het oude terug te keeren.

En inderdaad ging men daarin al vrij ver. De kerkelijke autoriteit werd weder *in de School* gebragt; in de openbare zoowel als in de bijzondere. Alle onderwijzers moesten haar ter dienste staan; Schoolopzieners en Plaatselijke Schoolcommissiën haar behulpzaam zijn! De Onderwijzer — *Schoolmeester* zegt eigentlijk het Reglement in strijd met zijn eigen 4e Art., dat andere benamingen voorschrijft; maar door zorgvuldige redactie muntte de wetgeving van 1806 niet uit! — de onderwijzer mogt geen leerstellig godsdienstig onderwijs *geven;* toch moest hij er *toezigt* en *zorg* voor dragen; en de Schoolopzieners, die aangesteld waren om „het opzigt te oefenen over den staat en de inrigting der „Lagere Scholen en het Lager Onderwijs (Art. 1 der Wet) moesten nu ook nog „regard slaan" op hetgeen de Kerk aanging.

Zoo weinig begrip had men in 1806 nog van het juiste standpunt der gemengde school. Of liever de Minister begreep wel, dat het niet regt in den haak was; daarom vond hij het noodig ten slotte nog te verklaren, dat „de Kerkenraden en Leeraren

„ der onderscheidene Kerkgenootschappen" geenszins beoogden „ zich te mengen in hetgeen tot het toezigt over de scholen „ behoort;" dat zij zich alleen zouden bepalen tot hetgeen het leerstellig godsdienstig onderwijs aanging, en zich geen „ gezag „ of invloed over den Schoolmeester als zoodanig of over zijne „ schoolwerkzaamheden" aanmatigen. Maar de circulaire van van Stralen was nu eenmaal uitgevaardigd, en men moest nu ook wel de gevolgen aannemen. Geen wonder, dat de voorschriften van dit Ministeriëel besluit hun eigen dood stierven! En hoe eenvoudig staat tegenover al dien omhaal van 1806 de bepaling der Wet van 1857:

„ Het geven van onderwijs in de godsdienst" — leerstellig of niet leerstellig, daarin heeft eene Wet op het Lager Onderwijs geen onderscheid te maken — „ het geven van onderwijs „ in de godsdienst wordt overgelaten aan de Kerkgenootschappen."

III.

De verordeningen betrekkelijk eene Algemeene Boekenlijst.

Een „ omslagtige arbeid!" zeide de Inspecteur-Generaal van den Ende, toen de Boekenlijst „ niet zonder groote moeite ten „ einde gebragt" was. „ Die tot groot nut heeft gestrekt," zeide de een, en stelde nog in 1842 eene herhaling daarvan voor. „ Een Herculische arbeid!" zeî een ander. „ Een nieuwe toren „ van Babel!" riep een derde. Wij zeggen noch het een, noch het ander, maar laten de geschiedenis spreken.

Het denkbeeld van eene Algemeene Boekenlijst was ouder dan 1806, men vindt het reeds in de Instructie voor den Agent van Nationale Opvoeding (1798). Art. 4 dier Instructie spreekt reeds van „ eene opklimmende Lijst van geschikte Leerboeken, „ om in de scholen gebruikt te worden" en het weren van ongeschikte boeken. En zeker, zoo men eenigzins bekend is met de boeken, die toen op de scholen gebruikt werden, dan kan men zich zeer goed met art. 4 vereenigen. De Wet van 1801 spreekt weder van „ voorschriften," waarnaar de onderwijzers in de Openbare Scholen zich „ in het gebruik der Boeken" zouden moeten gedragen (Art. 6), en de Wet van 1803 zegt iets derge-

lijks (Art. 5). 't Bleef echter voor de Wet van 1806 bewaard de zaak tot uitvoering te brengen.

Art. 24 van het Reglement A. bepaalde duidelijk en stellig, dat er eene Algemeene Boekenlijst zou worden gemaakt en gearresteerd; dat uit deze Algemeene Boekenlijst elke Commissie van onderwijs weder eene bijzondere of departementale boekenlijst zou mogen maken; en dat alle onderwijzers en onderwijzeressen verpligt zouden zijn, geene andere boeken op hunne scholen te gebruiken dan die op de vastgestelde boekenlijst voorkwamen. Alleen werden daarop twee uitzonderingen toegestaan voor de Bijzondere scholen. Voor die der 1e klasse ten aanzien van „zoodanige andere Leer- of Leesboeken, als de aard dier scholen vorderen" mogt, waarmeê natuurlijk bedoeld worden godsdienstige boekjes voor de scholen van Diakoniën en Godshuizen. Voor die der 2e klasse ten aanzien van leer- en leesboeken „voor bijzondere „wetenschappen;" — alles echter met voorkennis van den schoolopziener, die daarvan opgave had te doen aan de Commissie van Onderwijs, en deze weder aan den Secretaris van Staat, later den Minister. En op nalatigheid of onwilligheid werd straf bedreigd, eerst de opschorsing, vervolgens de intrekking der acte.

Aan den Commissaris tot de zaken van het Lager Schoolwezen en Onderwijs werd, bij art. 10 zijner Instructie, opgedragen, om „uit de voorhanden zijnde schoolwerkjes van allerlei aard" de Algemeene Boekenlijst op te maken, en die later steeds geregeld met nieuwe werkjes te blijven aanvullen.

De eerste hand werd aan 't werk gelegd op den 9 Junij 1806 door eene advertentie, inzonderheid tot de boekverkoopers gerigt, om exemplaren van alle schoolboeken in te zenden bij den Commissaris te Haarlem. Doch het schijnt, dat, toen de stroom kwam toevloeijen, van den Ende zelf er voor begon terug te deinzen. „Om gewigtige redenen" was de Boekenlijst „dus verre terug„gehouden," maar zou nu (het was toen October 1807) „zoodra „mogelijk" verschijnen, en daarom las men eene tweede advertentie om „als nog *ten spoedigste*" schoolboeken in te zenden. Toch liet de Boekenlijst zich nog wachten, en verscheen niet „ten spoedigste." De Commissaris ondervond nu, dat het ligter was de Boekenlijst in het Reglement dan in het licht te brengen; dat „bijeenzamelen, beoordeelen en schiften" was dan toch

een „omslagtige arbeid." „Een arbeid van zoodanig een om-„vang en strekking kon niet zonder groote moeite ten einde „gebragt worden." Eindelijk koos van den Ende de wijste partij, en riep een' ander te hulp. Immers „er werd niet alleen *eene theoretische kennis* toe gevorderd," maar „bovendien *eene prak-„tikale kunde.*" En die praktikale kunde vond hij in „een kun-„dig en ervaren onderwijzer," in „den zeer verdienstelijken „onderwijzer der Departementsschole" te Haarlem P. J. Prinsen. Deze, „voorgelicht door zijne kennis en ondervinding," sloeg de hand wakker aan 't werk, en zoo kwam eindelijk, in 1810, de Boekenlijst toch gereed, tot groot genoegen van den Inspecteur-Generaal 1), die „met dankbaarheid" en „openlijk de goede „diensten" erkende, hem door Prinsen bewezen.

Bij dispositie van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 Julij 1810 werd de Boekenlijst gearresteerd. Doch tevens maakte de Minister eene belangrijke wijziging in hetgeen omtrent die Boekenlijst was bepaald in Art. 24 Regl. A. De Commissiën van Onderwijs namelijk zouden „*geene* bijzondere of departemen-„tale boekenlijsten" maken, maar de schoolopzieners en plaat-selijke schoolcommissiën zouden bewerken, dat „voor elk der „Lagere Scholen," „*door derzelver respective Onderwijzers en „Onderwijzeressen*," „een stel Leer- en Leesboeken werd opge-„maakt," en op de school, na goedkeuring, ingevoerd. Terwijl de Minister tevens aanmaande, „om daarin van tijd tot tijd „*de noodige afwisseling* in acht te nemen."

Dit was zeer goed en juist gezien van den Minister, of liever van den Inspecteur-Generaal van den Ende, op wiens voordragt het geschiedde, — eene proeve van de „praktikale kunde," — en het bragt eene belangrijke verbetering in de stijve bepaling van Art. 24 Regl. A.

Wie zijn de beste beoordeelaars van schoolboeken? Inderdaad eene gewigtige vraag. En daarom willen wij 't antwoord niet zelf geven, maar 't vragen aan mannen, op wier gezag niets af te dingen valt.

1) Van den Ende had in 1808 zijn' titel van Commissaris verwisseld tegen dien van Inspecteur, en een jaar later dezen weder tegen dien van Inspecteur-Generaal.

De Inspecteur-Generaal zegt kort en duidelijk: „een kundig en ervaren Onderwijzer" 1).

En een Schoolopziener, een man, die met nadruk mogt zeggen: *naar onze ondervinding*, want hij was toen langer dan *veertig* jaren schoolopziener geweest, schreef: „De schoolonderwijzers „zelve zijn, naar onze ondervinding, wanneer zij wezenlijk dien „naam verdienen, de beste beoordeelaars van schoolboeken" 2).

Dat tusschenvoegsel, *wanneer zij wezenlijk dien naam verdienen*, klinkt mogelijk wel een weinig vreemd in den mond van een Lid der Provinciale Commissie van Onderwijs; — immers die Commissiën zaten driemaal 'sjaars om te examineren, en zij verleenden geene acte, dan *wanneer die wezenlijk verdiend werd*, — hoe konden er dan onderwijzers zijn, die *niet* wezenlijk dien naam verdienden? Doch dit slechts tusschen twee haakjes: wij keeren tot de Boekenlijst terug.

Zij kwam 1° September 1810 in het licht, vergezeld van opheldernde aanmerkingen.

De Boekenlijst was verdeeld in verschillende afdeelingen en onderdeelen. Alle boeken, die daarop voorkwamen, splitsten zich in twee soorten: 1° „die regtstreeks tot schoolgebruik moesten „dienen," en 2° „die bestemd zijn tot einden, slechts met het „schoolwezen en onderwijs in verband staande." Elke dezer soorten splitsten zich weder in tweeën: de eerste soort in boekjes, die bestemd waren om den leerlingen zelven in handen gegeven te worden, en boekjes, die in handen van den onderwijzer bleven, doch ter dienste zijner leerlingen. De tweede soort in boekjes, aangewezen tot prijzen voor de leerlingen, en boeken geschikt tot bronnen voor de studie des onderwijzers. De boeken der eerste soort vormden 5 afdeelingen, gemerkt A, B, C, D, E; die der tweede soort twee afdeelingen F en G. De verbindende kracht der Boekenlijst bepaalde zich alleen tot de vijf eerste afdeelingen, — niet tot de twee laatste, die slechts toegift waren „ten gerieve en nutte van het schoolwezen en de onderwijzers." Maar ten aanzien dier 5 eerste afdeelingen was de verbindende kracht dan ook zoo sterk, dat „alleen de, in de Lijst bij elk „werkje aangewezen, uitgaven gerekend moesten worden, goedge-

1) Opheldernde aanmerkingen betrekkelijk de Algemeene Boekenlijst.

2) J. Teissedre L'Ange, in den Evangelische Kerkbode 1842, blz. 182.

keurd te zijn." Andere uitgaven van hetzelfde werkje, en bijzonder ook nadrukken daarvan te gebruiken, was verboden. De boekverkooper, die een' nieuwen druk van eenig boekje in 't licht gaf, dat op de Lijst stond, moest „telkens een exemplaar" inzenden, om de nieuwe uitgave „tot schoolgebruik te zien wettigen."

De afdeeling A bevatte al de boeken voor de laagste klasse, de afdeeling B die voor de middelste, de afdeeling C die voor de hoogste klasse eener Lagere School. De afdeelingen waren in een groot aantal onderdeelen verdeeld, en bevatten, in geregelde opklimming, alles, van 't eerste aanschouwelijk onderrigt af tot Algebra, Meet- en Zeevaartkunde toe.

De afdeeling D bevatte alleen boeken, die bestemd waren om in handen des onderwijzers te blijven, en door hem te worden verklaard of voorgelezen; — boeken van allerlei aard: godsdienstige en bijbelsche, levensbeschrijvingen en mythologie, natuurkunde en natuurlijke historie, verhalen en raadsels, teekenboeken en prentwerken, en wat niet al

De afdeeling E bevatte voorschriften, gezangen en schoolgebeden. Uitgever, druk en prijs waren overal aangegeven, en bij de rangschikking had men niet alleen gezorgd voor geregelde opklimming van 't eenvoudigste tot het meer moeijelijke, maar ook steeds de bestgekeurde werkjes in de eerste plaats genoemd.

De afdeeling F bevatte zoodanige boekjes, die tot prijzen gebruikt konden worden, en de afdeeling G de geschiktste en bruikbaarste werken in elk vak van wetenschap, geschikt tot studieboeken voor den Onderwijzer.

De opheldernde aanmerkingen gaven niet alleen wegens de zamenstelling en inrigting „behoorlijk verslag," maar ook wenken en aanwijzingen betreffende de bedoelingen en het nuttig gebruik. Te kort waren zij niet, en de Inspecteur-Generaal zorgde er alles van te zeggen, wat er bij mogelijkheid van gezegd kon worden. Onder anderen vindt men er ook eene soort van verantwoording in, wegens het niet plaatsen van den Bijbel op de Boekenlijst. Dit mag in onzen tijd vreemd schijnen, maar vóór vijftig jaren was het geenszins overtollig, „het regte oogpunt aan te wijzen, waaruit „men het niet aantreffen van den Bijbel op de Boekenlijst te „beschouwen en te beoordeelen heeft." Niet omdat de Inspec-

teur-Generaal den Bijbel als een verboden boek wilde beschouwd hebben, maar integendeel, omdat hij niet den schijn wilde aannemen, „als of het noodig ware door eene regtstreeksche aanwijzing de onderwijzers tot een gepast gebruik van denzelven op te wekken en te verpligten. „*Zulk eene verpligting rust reeds van zelf op hen*," zegt hij, en verklaart den Bijbel „te rang„schikken onder die boeken, welke aan de onderwijzers onder de „afdeeling D worden aanbevolen, om door hen op gezette tijden „of op gepaste gelegenheden *te worden voorgelezen en verklaard.*"

Dit als eene proeve van de denkwijze in 1810. Uit latere tijden zouden wij op dit punt nog al contrasten kunnen aantoonen, en b. v. besluiten van Gouverneurs van Noord- en Zuid-Holland naast elkander kunnen leggen, waar men dezelfde zaak, het lezen van den Bijbel in de scholen, in 't eene besluit *geboden*, in 't andere *verboden* vindt; in 't eerste, omdat „die ver„pligting bij de vigerende reglementen is vastgesteld;" in 't tweede, „als strijdig met den geest der Wet en de letter van „het reglement." Nu is het wel waar, dat het eene besluit van 1821, het ander van 1844 was; maar 't is ook waar, dat die „vigerende reglementen" van 1821 precies dezelfde waren als die van 1844.

Dit weder als eene proeve van de verandering van denkwijze in verschillende tijden.

't Was inderdaad een moeijelijke en omslagtige arbeid geweest, zulk eene Boekenlijst zamen te stellen; — en niets is natuurlijker, dan dat ge de vraag reeds op de lippen hebt, of ook het nut eenigzins geëvenredigd was aan de moeite, die zij gekost had? Het nut, dat de zamensteller van de Boekenlijst zich voorstelde, dat uit de invoering zou voortvloeijen, was:

1. Het verkeerd gebruik van anders goede boeken op de scholen zou er door worden weggenomen; — want de Boekenlijst bepaalde niet alleen, *welke* boeken men mogt gebruiken, maar tevens de *wijze*, *waarop* men ze moest gebruiken; dat wil zeggen: geen boek, geschikt voor eene hoogere klasse, mogt in de lagere, geen leesboekje als spelboekje gebruikt worden, enz.
2. Door de Boekenlijst werd bepaald aangewezen, *wat* op elke school en in elke klasse *moest* onderwezen worden; „hier-

„door zal eene aanmerkelijke en hoogstvoordeelige verandering „in het onderwijs op de Scholen ontstaan," zeide hij.

3. Door de Boekenlijst werden alle Onderwijzers bekend met de beste en geschiktste schoolwerkjes van allerlei aard.
4. De keuze zoowel als het aanschaffen der boeken werd er gemakkelijker door gemaakt.
5. Zij ging het nadrukken en verbasteren van Schoolwerkjes tegen.
6. Zij maakte het aanleggen van Schoolbibliotheken gemakkelijk.
7. Besturen, die Onderwijzers of Kweekelingen wilde beloonen met boekgeschenken, hadden slechts de afdeeling G te raadplegen, om terstond eene goede keus te doen.
8. Ook den ouders kwam de Boekenlijst te stade, zoo vaak zij hunnen kinderen „liever een nuttig boekgeschenk, dan „poppegoed, sieraden of lekkernijen vereeren" wilden.
9. „Zij, die zich gaarne de moeite gaven om ten nutte der „jeugd te arbeiden," dat wil zeggen: te schrijven, vonden in de Boekenlijst met een' opslag van 't oog, in welk vak nog de meeste behoefte was, en waarin zij dus het nuttigst werkzaam konden zijn.

Maar genoeg reeds — men staat in waarheid verwonderd over al het nut, dat eene Boekenlijst al doen kon.

En heeft ze nu ook werkelijk al dat nut te weeg gebragt? vraagt ge.

Dat zal het best uit hare verdere geschiedenis blijken. En die geschiedenis vind ik door den zoo even genoemden Schoolopziener geschreven in vier woorden: „*Zij is langzamerhand vergeten.*"

„'t Kan erger niet.....!" Neen, zeker! maar vergun mij, u omtrent hare geschiedenis ten minste een paar woorden meer te zeggen.

De Boekenlijst zag 't licht, toen Holland bij Frankrijk werd ingelijfd, en hoewel de Schoolwetgeving van 1806 gedurende die inlijving niet aangerand werd, zoo weten we toch genoeg, hoezeer ons Schoolwezen in die jaren uiterlijk en innerlijk kwijnde en verachterde. Dat was al geen gelukkig begin. Toch beijverde zich de Inspecteur-Generaal om de Boekenlijst, die zooveel moeite gekost had, in 't leven te houden, en werkte in 't volgend

jaar reeds aan een Supplement, dat den 1 December 1811 verscheen. Maar daarbij bleef het. Toen echter, bij de terugkomst van den vaderlandschen Vorst, maatregelen genomen werden tot „het weder in werking brengen van alle de Wetten en Reglemen„ten, opzigtelijk het Lager Schoolwezen in den jare 1806 daarge„steld, *met alle de gevolgen van dien*," werd ook weder aan de Boekenlijst gedacht, want zij was één van „*de gevolgen van dien.*"

Volgens Koninklijk Besluit van 14 Junij 1815 bezorgde 's Lands drukkerij eene nieuwe uitgave, eene „*meest spaarzame*" zegt het Besluit, want zij was bestemd om „*gratis* uitgereikt te worden „aan alle de Schoolonderwijzers," 't geen natuurlijk niet al te veel mogt kosten. En toch, ondanks die „nieuwe, doch meest „spaarzame uitgave," werd zij — niet langzamerhand — maar al vrij spoedig weêr vergeten. Nog eenmaal werd zij herdacht in 1819, toen de Hoofd-Inspecteur van den Ende, den 5 Maart, in eene Circulaire ter aanbeveling van *voorbeelden van het oude letterschrift*, uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, beloofde dat „*zoodra* er eenig Bijvoegsel op de Al„gemeene Boekenlijst *zal* worden opgemaakt," dat werk ook daarop geplaatst zou worden. Dat Bijvoegsel bleef echter achterwege, — en reeds één jaar later verzekerde de Minister van Onderwijs zelf, dat nooit „van Gouvernementswege *het gebruik* „*van eenigerhande schoolwerkje*, welk het ook zoude mogen zijn, „bij uitsluiting aangeprezen, *veel min gelast*" was, — als of er nooit eene Boekenlijst hadde bestaan!

En toen evenwel, weêr een jaar later, de Minister zich de Boekenlijst herinnerde, en hij aan ieder der Gouverneurs, bij hunne benoeming tot Presidenten der Provinciale Commissiën van Onderwijs, een exemplaar wilde zenden, vond hij daartoe zelfs geen genoegzaam aantal meer voorhanden, en moest zich bepalen tot de herinnering, dat zij er in 1816 een ontvangen hadden. Of de Heeren Gouverneurs dat vóór jaren ontvangen exemplaar nog hebben terug gevonden, meldt de geschiedenis niet, maar wel, dat de Boekenlijst van jaar tot jaar al meer eene antiquiteit werd; — men had *nieuwe* Schoolboeken, en eene *oude* Boekenlijst!

VIERDE HOOFDSTUK.

VERVOLG VAN DE NADERE BESCHOUWING DER DERDE SCHOOLWET.

IV.

De herinneringen en aanbevelingen tot verbetering en verzekering van het bestaan en het lot der Onderwijzers in Art. 3 der Wet en Art. 30 Reglement A.

> De roeping van den Volksonderwijzer is te edel en te verheven, dan dat men 't begeerlijke daarvan zou mogen afmeten naar een ellendige handvol guldens.
>
> *Een wijsgeer.*
>
> De arbeyder is sijns loons weerdigh.
>
> *Het Evangelie.*

Van 't Algemeene Schoolfonds van 1801, dat nooit bestaan heeft, hebben wij vroeger gesproken. En daar de Bataafsche Wetgever nu gezien had, hoe spoedig zulke schoone plannen in rook konden verdwijnen, was hij in 1803 bedachtzaam, en sprak, zeer voorzigtig, alleen van „*trachten* zorg te dragen, dat op „alle plaatsen, waar de gewone inkomsten van den onderwijzer „*te gering* zijn, door plaatselijke tractementen of emolumenten, „aan het ontbrekende, *zoo veel mogelijk*, worde te gemoet geko„men." (Art. 8.) Hieraan kon natuurlijk gemakkelijk worden voldaan; het „*trachten*" behoeft niets te kosten, en het „*zoo „veel mogelijk*," is een veelbeteekenende wenk, om niet te veel te doen.

Dit verstandig voorbeeld van 1803 werd in 1806 niet voorbij

gezien; men was toen even voorzigtig op dat punt, en liet Art. 3 niet meer zeggen, dan dat de Departementale en Gemeentebesturen zouden „*trachten*" om „het bestaan en het lot der School„onderwijzers te verbeteren en te verzekeren." En in Art. 30 Regl. A werd aan dezelfde Besturen „aanbevolen om *bedacht* te „zijn op het beramen en nemen van gepaste maatregelen" om den Onderwijzers „een toereikend bestaan" te verzekeren. En de Hoofd-Inspecteur van den Ende drukt zich dan ook wijs en voorzigtig uit, met het alleen te noemen „herinneringen en aan„bevelingen ten aanzien van het lot der Onderwijzers;" maar ik begrijp niet, hoe hij dit beschouwen kon als een punt, waardoor de Wet van 1806 zich van de vorige onderscheidde. Inderdaad, wat deze Wet gaf, was niets meer dan wat die van 1801 en 1803 ook reeds gaven: *trachten*, *bedacht zijn* en *beramen*.

Dit is eene der zwakste zijden van de Wet van 1806. Daarom ook moest haar ontwerper zelf aan 't einde zijner loopbaan „*met* „*klimmende treurigheid*" er op terug zien, en opentlijk erkennen, dat die Wet wel gunstig had gewerkt op de Onderwijzers „op„zigtelijk hunne vorming, kundigheden, beschaving, zedelijk„heid, geschiktheid voor en getrouwheid in het voldoen aan „hunne hooge roeping," maar niet „opzigtelijk hunne stoffelijke „belangen!" — „Hoe gansch anders ware de tegenwoordige „toestand van geheel ons Lager Schoolwezen en Onderwijs ge„weest," riep hij uit, „indien deszelfs reeds zoo gelukkige „voortgang sedert 25, 30, ja meerdere jaren, door dusdanige „maatregelen ware geholpen, ondersteund en bevestigd gewor„den!" — Zeker! maar dan had de Wet van 1806 daaromtrent ook betere voorschriften moeten bevatten, want „herinneringen „en aanbevelingen" in een Wet om te *trachten* en *bedacht* te zijn, werken niets uit; en daarom was 't onder de Wet van 1806 op zoo vele plaatsen nog eveneens als in 1597, toen Valcooch schreef:

„haer salarium is wat magher,
„Waer deur sij dick moeten sijn een clagher." 1)

Zien we, hoe men het *trachten* en *bedacht zijn* in de eerste jaren na de invoering der Wet, dat is, onder de regering van Koning Lodewijk, begreep.

1) Regel der Duytsche Schoolmeesters. Amsterdam, 1597.

De Hoofd-Inspecteur van den Ende schreef: „het lot van „menigen Onderwijzer begon door Rijks-jaarwedden verbeterd „te worden." En elders: „het aantal der, uit 's Rijks kasse be„zoldigde, onderwijzers was gedurende dit Landsbeheer (1 Julij „1806 tot 1 Julij 1810) geklommen tot 648 en het bedrag dier jaarwedden tot 65.939 gulden en 1 stuiver." Dit schijnt nog al iets te zijn, doch zien we eens hoeveel het werkelijk is.

Toen Lodewijk koning van Holland werd, waren wel reeds sedert lang de gewestelijke financiën geamalgameerd en de provinciale kassen overgebragt in de algemeene Staatskas; maar toch waren er tot op dien tijd in de onderscheidene gewesten nog afzonderlijke kassen overgebleven, onder verschillende namen, als van *Geestelijk kantoor*, *Rentambt*, enz., die meest van zeer oude herkomst waren, en waaruit vele onderwijzers sedert eeuwen jaarwedden genoten hadden, sommige van zeer gering bedrag, zelfs van 25 gulden, andere hooger. Deze kassen werden, op 's Konings last, mede in de Rijkskas gestort, maar natuurlijk nam daarmede het Rijk tevens de verpligting op zich, om de van ouds daaruit verstrekte jaarwedden te voldoen. Het aantal onderwijzers, die daarvan het genot hadden gehad, beliep 628, en het gezamentlijk bedrag dier jaarwedden was 62.359 gulden en 8 stuivers. Deze cijfers moeten dus worden afgetrokken van de hierboven opgegevene, en zoo vinden wij, dat die *verbetering* door Rijksjaarwedden onder Lodewijks regering in alles bedroeg een sommetje van 3579 gulden en 13 stuivers, — en dat men onder de uitdrukking: *menigen onderwijzer*, er juist *twintig* te verstaan heeft, — *twintig* in 't geheele Rijk! en daarvan 16 in Noord-Brabant, 3 in Gelderland en één in Noord-Holland, — in de andere gewesten geen enkele. Niemand zal beweren, dat men in die vier jaren met te groote mildheid te werk ging. Noord-Brabant werd nog het best bedacht; het genoot alleen 3200 gulden; Gelderland slechts 179 gulden 13 stuivers; Noord-Holland 200 gulden.

In 1808 begon men aan de Schoolfondsen te werken. Men wilde, niet als in 1801 één Algemeen Schoolfonds, maar een Schoolfonds in elke stad en elke gemeente oprigten. De Minister diende daartoe een ontwerp van Wet in, maar dit vond tegen-

stand. Een nieuw ontwerp werd op touw gezet, maar 't bleef onder al de moeijelijkheden, die 't jaar 1809 opleverde, in de geboorte steken. Toch gaf de wakkere van den Ende den moed nog niet op; wat als Rijks maatregel mislukt was, werd andermaal als Gewestelijke maatregel beproefd, en — gelukte? ja, de Schoolfondsen kwamen in November en December 1810 *op 't papier.*

In elke Gemeente zou een Schoolfonds worden opgerigt „uit jaarlijksche toelagen, klassisgewijze te doen," door alle hoofden van huisgezinnen en op zich zelf staande personen; bedeelden uit armenkassen waren daarvan vrijgesteld. De Schoolpligtigheid werd vastgesteld voor „alle kinderen van vijf tot twaalf jaren." De schoolgelden vervielen, en alle openbare onderwijzers en bijzondere der 2e klasse en onderwijzeressen zouden hunne betaling ontvangen uit het schoolfonds; behalve voor 't onderwijs in vreemde talen of bijzondere vakken, want het Schoolfonds betrof alleen het gewoon lager onderwijs. Ook voor de kosten van 't houden van een of meer ondermeesters zou uit het Schoolfonds vergoeding gegeven worden; terwijl uit dat fonds mede zou voorzien worden in het aanschaffen der schoolbehoeften en schoolmeubelen. Er zou een Weduwen- en Weezenfonds en een Pensioenfonds worden opgerigt, waartoe ieder onderwijzer op de penningen, die hij uit het Schoolfonds ontving, eene percentsgewijze korting zou ondergaan.

Voor alle Departementen kwamen zulke Schoolfonds-reglementen nog voor 't einde van 1810 tot stand; het laatste werd nog op den 31 December gearresteerd, — en den volgenden dag, 1 Januarij 1811, vervingen de fransche hooge ambtenaren de hollandsche. Meer behoef ik er niet bij te voegen, — de Schoolfondsen bleven daar zij waren — *op 't papier* 1).

Gedurende het tijdperk der inlijving, trad de Universiteitsheffing met hare dwangmiddelen (waarover we later zullen spreken) in de plaats van de „verbetering van het lot der onder-

1) Hoe velerlei het nut was, dat men in 1810 van de Schoolfondsen verwachtte, moge uit een enkel voorbeeld blijken.

De verwaarloozing van het rekenen op de scholen ten platten lande was groot, „nog grooter dan men verwachten zou" staat er; — ja, zóó groot „dat men wel eens ophield in den onderwijzer de bedrevenheid daarin te vorderen."

wijzers," en het „nemen van maatregelen" werd toen omgekeerd gelezen: *maatregelen van nemen.*

Maar naauwelijks had de Souvereine Vorst de regering des Lands aanvaard, of het voornemen bestond ook, om de Gemeentelijke Schoolfondsen van 't papier in 't leven te brengen. Dit bewijst Art. 3 van het Souverein besluit van 20 Maart 1814. De Commissaris-generaal van Binnenlandsche Zaken moest den Vorst daaromtrent „dienen van consideratiën." Dit geschiedde. Een voordragt met een Concept-besluit waren daarvan 't gevolg, en de Souvereine Vorst zond beide aan den Raad van State. Men onderzocht „in hoeverre dat Systema *voor de regten en belangen der individueele ingezetenen bedenkelijk is.*"

De zaak werd behandeld op de Zesde Algemeene Schoolvergadering, die den 5 Julij 1814 en volgende dagen gehouden werd. Nieuwe bedenkingen en nieuwe redactie van de reglementaire bepalingen. De afschriften daarvan werden gezonden aan de Gouverneurs in alle provinciën en hunne consideratiën gevraagd. En die consideratiën waren van dien aard, dat „de groote, andermaal aangevangen zaak, alzoo *haar einde en graf vond.*"

Zulk een' ongunstigen uitslag had het „*trachten*" volgens het derde Artikel der Wet!!

Wel stelde van den Ende later nog nieuwe, anders gewijzigde pogingen tot hetzelfde doel in 't werk, maar met even ongunstigen uitslag. Wat er in enkele provinciën, in enkele gemeenten, hier en daar, vroeger en later, tot stand gebragt werd, ligt buiten den kring onzer beschouwing. Ons Historisch Overzigt bepaalt zich tot het algemeene, en als algemeene maatregel mogten de Schoolfondsen niet tot stand komen.

En met het Onderwijzers-Weduwen- en Weezen-fonds is 't niet beter gegaan. In aanteekeningen van 1810 leest men, dat de grondslagen er toe gelegd waren, „en wel *zeer vaste*, en toch

Dit zou door de Schoolfondsen ook al beter hebben moeten worden, want de oorzaak lag daarin, dat er voor het rekenen, even als voor het schrijven, afzonderlijk schoolgeld moest betaald worden. Daar dit laatste nu met de invoering der Schoolfondsen zou vervallen, voorzag men daaruit „tevens de bevordering van het rekenen op de scholen!" — Aan hoevele verwachtingen werd de bodem ingeslagen door die ongelukkige inlijving!

zonder bezwaren voor iemand." Inderdaad — het toppunt van volmaaktheid voor een Weduwenfonds! Maar in het Souverein Besluit van 20 Maart 1814 vindt men het niet eens meer genoemd. Toch had het Gouvernement de zaak nog niet opgegeven. In het voorjaar van 1817 werkte van den Ende weder aan „een fonds voor Emeriti of ongeschikte schoolonderwijzers, als „ook voor de weduwen en minderjarige kinderen van schoolonder„wijzers;" en in een resolutie van den Minister van Onderwijs van 28 Februarij 1819 wordt nog gezegd: „dat, zoo lang geen Weduwenfonds voor onderwijzers aanwezig is, in de belangen en den nood der nagelaten weduwen en kinderen door de gemeenten behoort te worden voorzien enz." Dat „*zoolang*" duurt nog altijd voort — 't is nog niet aanwezig!

Wel mogt de Hoofdinspecteur verklaren, dat de Wet van 1806, hoe gaarne hij die anders „hoogst weldadig" noemt, niet gunstig had gewerkt voor de stoffelijke belangen der onderwijzers. En wij willen nu ook over die stoffelijke belangen niet breeder uitweiden, opdat men ons niet beschuldige, dat er te veel *materieele* elementen in ons zijn. Maar men heeft zoo dikwijls de *Christelijke* elementen der Wet opgespoord en aangewezen, — zij had ten minste ook deze Evangelische les, dat de arbeider zijn loon waardig is 1), wel in zich mogen hebben opgenomen.

Hoe de Wet van 1806 hare arbeiders loonde, willen wij, ten slotte, nog met een sprekend voorbeeld aantoonen.

Kent ge de bekroonde Verhandeling van den Schoolopziener Visser, *over het wijze en weldadige der Schoolverordeningen door 's Lands hooge-magten vastgesteld in* 1806? — 't boekje kostte vijf stuivers.

Om nu „de aandachtige lecture dezer verhandeling aan te moedigen en te bevorderen" had de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, in 1815, de „edelmoedige bereidvaardigheid" om daarvan *twee honderd exemplaren* present te geven, „ten einde „dezelve aan zoodanige *behoeftige onderwijzers* uit te reiken, „welken *zelfs de geringste uitgave bezwaarlijk valt.*"

En die woorden schreef van den Ende naast „het wijze en „*weldadige* der schoolverordeningen!!" Was het wel mogelijk,

1) Lukas X: 7.

een satyre te schrijven bijtender dan deze? — Zie den *armen* onderwijzer met zijn present-exemplaar, omdat *vijf stuivers* voor hem een onbetaalbare som is, en roem dan nog op het *weldadige* der Schoolverordeningen van 1806!!!

Zóó was 't in 1815, en hoe het 40 jaren later nog was, is opentlijk in 's Lands vergaderzaal en in de regeringsverslagen verkondigd, en leverde de drangreden op, om in de schoolwet van 1857 voor de jaarwedden een minimum vast te stellen, om ten minste het vroegere *gebrek lijden* voortaan onmogelijk te maken. En aan diezelfde schoolwet hebben wij nu ook een pensioenfonds te danken; — maar... het Weduwen- en Weezen-fonds? — Lezenswaardig zijn de beide adressen door het Hoofdbestu het Nederlandsch-Onderwijzers-Genootschap te Amsterdam in en 1860 ingediend aan Z. Exc. den Minister van Binnenlan Zaken 1); doch zonder gewenscht gevolg. Met loffelijken heeft daarop het Hoofdbestuur de hand aan 't werk gesl om uit de eigen krachten des Genootschaps een Algemee derwijzers-Weduwen- en Weezenfonds tot stand te brengen; — en mogt deze poging met gelukkigen uitslag worden bekroond, dan zal het Hoofdbestuur daarmede eene instelling in 't leven gebragt hebben, waaraan de behoefte immer erkend, en jaren lang levendig gevoeld is, — eene instelling, van 't hoogste belang zoowel voor het Onderwijs als voor de Onderwijzers. De geboorte dier instelling zal eene der schoonste bladzijden zijn in de geschiedenis van het Nederlandsch-Onderwijzers-Genootschap.

1) Zij zijn te vinden in het Maandblad des Genootschaps 1859 bl. 70, en 1860 bl. 86.

VIJFDE HOOFDSTUK.

SLOT VAN DE NADERE BESCHOUWING DER DERDE SCHOOLWET.

V.

De aanbeveling tot voorziening in het onafgebroken schoolgaan in Art. 30, Regl. A.

„Onafgebroken schoolhouden en schoolgaan, *geheel het jaar door*," zegt het art., doch voegt er alweêr het verlammende *zooveel mogelijk* bij. Waarlijk, 't was wel noodig, dat die voorziening *dringend* aanbevolen werd; — herinner u slechts, hoe 't in den aanvang dezer eeuw te dien opzigte „in een zeer groot aantal scholen" gesteld was, waar het grootste deel van 't jaar *geen* onderwijs gegeven werd, en in den kleinen tijd, dat het gegeven werd, konden velen er *geen gebruik* van maken. In 1810 verwachtte men alle verbetering van de schoolfondsen, — die evenwel zelf ook nog te verwachten waren, en intusschen die verwachting deerlijk te leur stelden. Nog in 1821 betuigde de Minister FALCK zijn misnoegen, dat men zich op vele plaatsen vergenoegde, „met alleen gedurende eenige wintermaanden onderwijs te geven," en schreef dit toe, deels aan „het soberst inkomen" der Onderwijzers, deels aan „verouderde gewoonte." En toch roemde men op 't *Verbeterd Onderwijs!!*

Zeker is het met het onafgebroken schoolhouden sedert allengs beter geworden, veel beter zelfs; maar wat helpt nu het school-

houden, als er geen verpligting bestaat tot school*gaan?* — Met staten invullen en rapporten uitbrengen, is op dit punt niets te winnen; dat heeft men al sedert zestig jaar gedaan; — *verpligting* alleen kan helpen.

VI.

Het verpligtend stellen van Plaatselijke Schoolcommissiën in grootere, en het facultatief stellen van Plaatselijk Toevoorzigt in kleinere gemeenten.

Bij het Koninklijk Besluit van 2 Januarij 1842 werd dit Plaatselijk Toevoorzigt in kleinere gemeenten almede *verpligtend* gesteld; en tevens, zoowel voor de Plaatselijke Schoolcommissiën als de Plaatselijke Toevoorzigten bepaald, dat de leden daartoe zouden worden gekozen met inachtneming van ..... hunne geschiktheid tot die gewigtige betrekking?

O neen, geheel iets anders: van *de godsdienstige verhouding* der bevolking!!

Als het onderwijs in de godsdienst buiten den kring van het openbaar lager onderwijs gebragt is, en dit laatste uitdrukkelijk genoemd wordt „een belang van louter burgerlijk maatschappelijken aard," begrijpen wij niet, wat de openbare school dan nog kan te maken hebben met *godsdienstige verhoudingen!*

VII.

De tweederlei toelating als onderwijzer, algemeene en speciale.

Art. 13 vorderde eerst een acte van *algemeene* toelating, die volgens Art. 16 alleen kon verkregen worden, door 't afleggen van een behoorlijk examen voor de daartoe bevoegde Collegiën of Personen; — en daarna nog een speciale aanstelling of admissie, *wettiglijk verkregen.* En dit laatste sloot niet alleen in, dat de speciale admissie verleend moest zijn door de bevoegde autoriteit, maar ook, dat deze daarbij alle voorgeschreven vormen in acht genomen had. Bij gebreke van dit laatste was de admissie niet wettiglijk verkregen, blijkens een vonnis van Hoogen Raad van 16 December 1845.

Intrekking der acte van *algemeene* toelating, volgens Art. 18, had tevens het verlies der *speciale* admissie ten gevolge, gelijk ook natuurlijk was.

VIII.

Het verleenen der algemeene toelating bij rangen, en, in verband daarmede, het indeelen der scholen in klassen.

Volgens Art. 1 der Verordeningen B had men sedert 1806 *vier* rangen voor Onderwijzers. De maatstaf der toekenning van elken rang was alleen „de mate van bekwaamheid;" van ouderdom was daarbij geen sprake, behalve voor den eersten rang, die niet mogt worden verleend „dan aan zulke, die den ouder„dom van 25 jaren bereikt" hadden. (Art. 19.)

Eerst in December 1810 werd ook voor de drie overige rangen een bepaalde ouderdom vastgesteld, en de aanleiding daartoe is nog al opmerkelijk.

De Minister van der Capellen was „hoogstonaangenaam" gestemd over „de wijze, waarop het afnemen der Examina, alsmede het uitreiken van rangen door deze en gene Commissiën van Onderwijs behandeld" werd. Hij verweet die Commissiën hare „toegevendheid of onoplettendheid," vermits zijne „tusschenkomst gevorderd" werd, „om weder goed te maken het nadeel, waardoor de schooljeugd, hetzij dan door te groote toegevendheid van Commissiën van Onderwijs, hetzij dan door derzelver mindere oplettendheid op hetgeen zij deden, en op de gevolgen daarvan, jaren lang bedreigd werd." De Minister was al „bij herhaling in de verdrietige noodzakelijkheid" gebragt, om „wettiglijk uitgebragte beroepingen te vernietigen," omdat de personen, op wie die beroepingen waren uitgebragt „rangen verkregen hadden, waarvoor zij bij de nadere examina bleken niet opgewassen te zijn." Daarom kon hij dan ook niet nalaten zijne „bevreemding en ontevredenheid te kennen te geven over de wijze, waarop met het uitreiken der rangen werd te werk gegaan."

Ten aanzien van den hoogsten rang wilde de Minister, dat die niet dan *hoogst zeldzaam* zou worden uitgereikt. Het ergerde

hem, dat die rang toen reeds aan *zes en twintig* personen was toegewezen, en dit achtte hij te veel. De eerste rang was, volgens den Minister, „in het oog van bevoegde regters reeds aanmerkelijk gedaald, en voor de beste onderwijzers niet langer een voorwerp van begeerte." Hij wilde dat men „voortaan *zeer veel spaarzamer* zou zijn in het toekennen van dien rang."

De tweede rang was ook met „te veel toegeeflijkheid en gemakkelijkheid" geschonken. Te Rotterdam en te Arnhem, onder anderen, had men den tweeden rang gegeven aan jongelingen van 15, 16, 17 en 18 jaren! Dit noemde de Minister een *abuis*, en vond het *gevaarlijk*, en stelde daarom vast, dat de tweede rang niet mogt worden verleend dan aan personen, die den vollen ouderdom van 22 jaren bereikt, en reeds als hoofdonderwijzers gefungeerd hadden.

Evenzoo werd voor den derden rang de ouderdom van 18 jaren, en voor den vierden die van 16 jaren bepaald. Deze bepalingen werden bekrachtigd in 1815 en 1821, terwijl tevens in 1817 werd gevorderd het overleggen van de geboorte acte der aspiranten. Het *hoogst zeldzaam* met betrekking tot den eersten rang duurde tot 1822, toen de Minister van Onderwijs opmerkte, dat er toen twaalf jaren verloopen waren sedert de ministeriële aanschrijving van 1810, en er dus zeker ook „betere uitkomsten" te wachten waren, evenwel onder aanbeveling van „eene gepaste gestrengheid in acht te nemen."

Ons komt een getal van *vier* rangen zeker groot genoeg voor. Evenwel had men daaraan in 1815 nog niet genoeg; men splitste den derden rang nog eens in drie graden. Ja, in Noord-Brabant ging men nog verder en splitste ook den tweeden en zelfs den vierden rang elk weder in drieën. Verbazende fijnheid van onderscheiding! Geen wonder, dat de Minister in 1821 goedvond, daar een eind aan te maken, en oordeelde, dat men aan *vier* rangen toch waarlijk genoeg had.

In verband met de verdeeling der Onderwijzers in rangen, moesten ook de scholen in klassen worden verdeeld; deze echter slechts in *drie*. En die klassificatie moest, volgens Art. 17 der Verordeningen B „alleen dienen om te voorkomen, dat de voornamere scholen niet door Onderwijzers van te geringe bekwaam-

heid bezet worden, latende alle vrijheid om zelfs op de allerminste school den bekwaamsten man te plaatsen."

En nu zou men nog hebben willen beweren, dat de Wetgeving van 1806 geen *vrijheid* liet! — Vrijheid zelfs om *de verkeerde wereld* te vertoonen, en den *bekwaamsten* man op de *allerminste* school te plaatsen! En de inkomsten aan die *allerminste* scholen verbonden waren ook nog al bijzonder uitlokkend voor die *bekwaamste* mannen!!

IX.

De onderscheiding der scholen in drie soorten: Openbare en Bijzondere der eerste en tweede klasse.

Voor de Wet zelve waren alle scholen gelijk; het Reglement A maakte de onderscheiding. Evenwel bepaalden Art. 2 en 3 van dat Reglement niet, welke soorten van scholen er *moesten* zijn, maar zij rangschikten de scholen, welke er tijdens het vervaardigen der Wet waren. Deze waren van verschillenden aard, voor bijzondere beschouwing vatbaar, en vorderden verschillende behandeling; daarin lag de grond der onderscheiding.

„*Alle* scholen," zeide de Heer van den Ende, „zijn openbare, dat is, zij worden in het openbaar gehouden." En hij paste dit zelfs toe op de scholen van godshuizen; „deze zelve," zeide hij, „zijn openbare gestichten met al hun toebehooren." Zeker waren alle scholen voor het Schooltoezigt toegankelijk, en dit beginsel werd gehandhaafd bij Art. 10 van het Kon. Besluit van 27 Mei 1830: „Alle instellingen van Onderwijs, *zonder uitzondering*, zullen aan het toezigt der openbare autoriteiten onderworpen zijn."

Maar het Reglement A noemde alleen openbare scholen die, aan welke vaste inkomsten uit eenige publieke kas verbonden waren. Dat evenwel de bijzondere der 2de klasse metterdaad ook openbare scholen waren, doch zonder zulke vaste inkomsten, is reeds dikwijls opgemerkt. Overal in het Reglement A en in de Huishoudelijke Schoolreglementen der Departementen, vindt men de bijzondere scholen der 2e klasse met de openbare op ééne lijn gesteld. Niet alleen waren de bijzondere scholen der 2de klasse in elke stad tot *een vast getal* bepaald (Art. 10

Huish. Schoolreglement Holland, dat we alleen behoeven aan te halen, omdat die Schoolreglementen allen „op ééne leest geschoeid" waren), maar zelfs waar er sprake was van de zorg voor de verbetering van 't bestaan der Onderwijzers (Art. 14) heette het: „zoo openbare als bijzondere der 2de klasse." Overal ligt, in de bepalingen der Wetgeving van 1806, het beginsel ten grondslag, dat de bijzondere scholen der 2de klasse, alleen daarin van de openbare verschilden, dat er geenen „vasten onderstand of bezolding" aan verbonden was. De Wet van 1803 had het beginsel, dat die scholen „zonder eenigen publieken onderstand," ook openbare scholen waren, met zoovele woorden uitgesproken; — en het bleef in de Wetgeving van 1806, schoon onder een anderen naam, behouden, want bij het ontwerpen dezer laatste had die van 1803 tot grondslag gestrekt.

Anders echter was het met de bijzondere scholen der 1ste klasse. De Wet van 1803 mogt deze ook al openbare genoemd hebben; — de Wet van 1806 ging in dit opzigt van een geheel ander beginsel uit, en had voor de scholen, die zij bijzondere der eerste klasse noemde, telkens afzonderlijke regels en bepalingen.

Deze scholen waren volgens Art. 3 Regl. A van driederlei aard:

1. de Diakenieschoolen, en de scholen in weeshuizen en gestichten;
2. de Departementsscholen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen;
3. de Scholen, die „ten eenenmale komen ten koste en laste van *een* of *meerdere* bijzondere personen, die zich tot derzelver oprigting en geregeld en toereikend onderhoud verbonden of onderling vereenigd hebben."

Het zijn deze woorden, die, in de laatste jaren van 't bestaan der Wet van 1806, eene levendige belangstelling hebben gevonden. Hoe zijn zij in het Reglement gekomen? en op welke soort van scholen doelden zij eigentlijk?

Wij hebben reeds opgemerkt, dat het Reglement niet voorschreef, welke soort van scholen er zouden *moeten* zijn, maar alleen rangschikte *die er in* 1806 *waren*. Er moeten er dus toen van deze soort geweest zijn. En 't was ook zoo. Er bestonden *drie* scholen in ons land, die noch tot de openbare noch

tot de bijzondere der 2de klasse te brengen waren, die geen Diakenie- noch Godshuis- noch Departementsscholen waren; en die men toch ook in stand wilde laten blijven, en tegen de Wet waarborgen. Één dezer drie scholen bestond te Amsterdam; zij was verbonden aan de spinnerij van den Heer Hovy, werd door hem alleen bekostigd, en was uitsluitend bestemd voor de kinderen, die in zijne fabriek werkten. De twee andere bestonden te Rotterdam, en deze waren niet, gelijk de Amsterdamsche, door *één*, maar door „*meerdere* bijzondere personen" opgerigt en bekostigd. Een jeugdig Onderwijzer, de Vletter geheeten, was bijzonder bekend met de leerwijze van Nieuwold, en verlangde gelegenheid te vinden die in toepassing te brengen. Eenige ouders vereenigden zich, en de Vletter werd, geheel ten hunnen koste, uitsluitend de onderwijzer hunner kinderen. Op gelijken voet was daarna ook voor meergevorderden eene school tot stand gebragt, onder de leiding van eenen Onderwijzer, Roosendaal genaamd, waar ook de Fransche taal onderwezen werd.

In het bestaan dezer scholen nu lag de reden van het vormen eener derde rubriek van bijzondere scholen der eerste klasse. Weldra echter vielen zij geheel weg; de eene werd opgeheven, de andere werden aan hare Onderwijzers overgedragen en dus in bijzondere scholen der 2e klasse veranderd. En zoo bestond er vervolgens gedurende een tijdvak van dertig jaren geen enkele school van dezen aard, — totdat eindelijk zij, die zich met de gemengde school niet konden vereenigen, op nieuw deze soort van scholen in 't leven riepen, welke sedert meer bepaald onder den naam van bijzondere scholen der eerste klasse bekend geworden zijn.

X.

Het opnemen der Vrouwenscholen in de Wetgeving.

De benaming „*Vrouwenscholen*" klinkt zeker tegenwoordig al tamelijk vreemd; — zij is ook ouderwetsch genoeg, en herinnert geheel aan vroeger eeuwen, toen men de Schoolonderwijzeressen ook „schoolvrouwen" noemde. Toch vindt men het woord *Vrouwenscholen* bij herhaling in de Schoolwetgeving van 1806;

gelijk men er ook het even ouderwetsche „*Matressen-schooltjes*" in ontmoet, zoowel als het sierlijke „*Ondermademoisel*" voor eene hulponderwijzeres, naast den zonderlingen titel van „*Opzegger*" voor een soort van huisonderwijzer. 't Is zeker duidelijkheidshalve geweest, dat de redactie der Wetgeving in 1806 zich aan de van ouds gebruikelijke termen aansloot, maar ze heeft daardoor die ouderwetsche namen hunnen tijd doen overleven.

De vrouwenscholen dan zijn de scholen, aan welker hoofd Onderwijzeressen staan, die de Wetgeving van 1806 *Schoolhouderessen* noemde. En 't mag wel eenige verwondering baren, dat het nog in deze Wet als iets bijzonders moest worden opgemerkt, dat zij ook de Onderwijzeressen hare aandacht waardig keurde. 't Herinnert ons de oude schoolkeuren der middeleeuwen, waaruit mede blijkt, dat men zich van ouds alleen om het onderwijs der mannelijke jeugd „de knechtkens" of „knapel-kinderen" plagt te bekommeren, en het onderwijs der meisjes overliet aan wie er zich meê bemoeijen wilden, „schoolvrouwen" of geestelijke zusters.

Zelfs nog in de Wetgeving van 1803 waren „de zoogenaamde Vrouwenscholen" geheel vergeten, en, ware die Wet niet door eene nieuwe vervangen, dan zou zij waarschijnlijk op dat punt zijn geamplieerd geworden; de toenmalige Amanuensis had in Junij 1805 werkelijk reeds eene aanschrijving ontvangen, om een concept van bepalingen daartoe op te maken. Dit verviel echter, maar werd tevens de aanleiding ter opneming dier scholen in de derde Schoolwetgeving.

En ook de „Matressen-schooltjes," of gelijk ze in andere Artn. genoemd worden „Klein-kinderschooltjes," elders weêr: „Vrouwen-schooltjes, alwaar onderwijs in het spellen en lezen gegeven wordt," — altijd echter school*tjes*, in onderscheiding van de „gewone scho*olen*," — schooltjes voor kleine kinderen onder de zes jaren, — ook deze waren in de Wetgeving van 1806 begrepen.

De Schoolopziener moest (Art. 2 Instructie C) zorgen voor een „toereikend aantal" daarvan, en deze „zoo geschikt mogelijk ingerigt;" — Amsterdammers zullen zich hierbij wel de bedompte, vochtige keldertjes herinneren, waarin die schooltjes veeltijds gehouden werden. De houderessen dier schooltjes waren

in het Reglement A begrepen onder den algemeenen naam *Schoolhouderessen*, die, volgens Art. 1, Verordeningen B, „hoe„wel onderling *zeer verschillende*," toch „gezamenlijk slechts *éénen* „*rang* uitmaakten." Zij, die aan 't hoofd eener aanzienlijke school voor jonge juffrouwen stond, en de matres in haar keldertje stonden in 1806 te zamen in denzelfden rang! Evenwel toch niet in allen opzigte. In Art. 24 der Verordeningen B, waarbij voorgeschreven werd, dat de namen van allen, die de acte van Algemeene Toelating verkregen hadden, zouden worden vermeld in de *Bijdragen*, werden „de zoogenaamde Schoolmatressen of Hou„deressen van kleine kinderschooltjes" daarvan uitgezonderd. En evenzoo in Art. 14 der Instructie C, waarbij werd bevolen van het openvallen en vervullen van alle onderwijzersplaatsen melding te maken in de *Bijdragen*, werden ook diezelfde Schoolmatressen uitgezonderd.

Maar het was vooral in de Departementale Schoolreglementen, dat men de nadere bepalingen en voorschriften voor de Matressenschooltjes te zoeken had. Zie b. v. in dat van Noord-Brabant, Art. 19—23, in dat van Holland, Art. 10*c* en 21. Ik zal die Artn. hier niet uitschrijven, maar alleen opmerken, dat er wel uitdrukkelijk in bepaald was, dat er geen kinderen boven de zes jaren op die schooltjes gehouden mogten worden, en dat het onderwijs er zich niet verder mogt uitstrekken dan spellen en lezen.

En toen de eerste bewaarschool te Amsterdam, tevens een der eerste hier te lande, werd geopend, in November 1828 in de Beerenstraat, meldde het berigt deswege, dat zulks geschiedde „met in acht nemen der Verordeningen op het Schoolwezen in „dit Rijk en deze Stad." Men beschouwde toen de bewaarscholen als „op grooter schaal en ruimer voet aangelegde, verbe„terde klein-kinder- of matressenschooltjes, — en de „ontlui„kende jeugd" was gelukkig genoeg, de vunzige kelderlucht te mogen verwisselen tegen mooije, luchtige lokalen en frissche speelplaatsen. Van nu af wekten de bewaarscholen de algemeene belangstelling; 't Gouvernement had er reeds een jaar vroeger de aandacht op gevestigd, bij circulaire aan de Gouverneurs der provinciën van 27 Junij 1827, en den wensch uitgedrukt, dat zij, vooral in de grootere steden, mogten worden tot stand gebragt. En in het 7 art. van het Kon. Besluit van 27 Mei 1830,

werd aan de Provinciale Staten voorgeschreven, het nemen van maatregelen, ter bevordering van het oprigten van *Bewaarscholen* voor kinderen beneden de zes jaren.

In de Wet van 1857 zijn echter de bewaarscholen *niet* opgenomen, en te regt. Deze toch regelt het *Lager Onderwijs* en daartoe behooren de *bewaarscholen* niet. „De *bewaar*scholen," schreef van den Ende reeds vóór vele jaren, „zouden buiten „haar aanleg en doel treden, wanneer zij ontaardden in *leer*scho„len." Ook als inrigting van onderwijs beschouwd, verschilt de bewaarschool zoo zeer van de school voor het Lager Onderwijs, dat voor haar eene eigene afzonderlijke regeling noodig is. Ook behoort het examen voor de Onderwijzeressen (hiervoor ware zelfs een andere naam verkieslijk) der bewaarschool een geheel ander te zijn, dan dat voor de Onderwijzeressen der Lagere School. Allerminst is het wenschelijk, wat in een vroeger ingediend Wetsontwerp voorkwam, dat de acte van bekwaamheid als hulponderwijzeres der lagere school regt zou geven, als hoofdonderwijzeres eener bewaarschool op te treden.

XI.

De bepaalde voorschriften omtrent het vervullen der Scholen, en een daarbij in te rigten vergelijkend examen.

De geschiedenis van het vergelijkend examen heb ik reeds vroeger behandeld, en behoef dus bij dit punt niet meer stil te staan. Maar met betrekking tot het vervullen van vacante scholen wil ik eene historische bijzonderheid mededeelen.

In onzen tijd is het niet ongewoon, dat de Gemeente-besturen beschouwd worden, als *te zuinig* ten opzigte van al wat het schoolwezen betreft; — er is een tijd geweest, dat het juist andersom was, en de Gemeente-besturen *te mild* werden geoordeeld, zoodat zij door het hooger bestuur werden berispt, omdat zij de gemeente op te groote kosten joegen.

Er bestaat eene dispositie van den Staatsraad, Gouverneur van Noord-Holland, van 18 Januarij 1823, waaruit blijkt, dat

men toen, „bij het houden van examina ter vervulling van vacante „schoolonderwijzersplaatsen, in sommige gemeenten, *buitensporige „kosten*" maakte, „dat men zelfs bij die gelegenheden *maaltijden* „gaf en *belooningen aan de examinatoren*, alles tot aanmerkelijk „bezwaar voor de gemeentekas." Uit de woorden blijkt niet duidelijk, of de tafel gedekt werd voor de sollicitanten, dan wel voor de examinatoren, — zoo 't schijnt, voor beiden. Maar de Gouverneur wilde die „noodelooze uitgaven" niet gedoogen, het kon wel zuiniger af. De billijke vergoeding van de *reis- en verblijfkosten der sollicitanten*, de kleine verteringen gedurende het examen, en de aankondiging in de courant werden „*volstrekt „noodwendig*" geoordeeld, en meer mogt niet in rekening gebragt worden. Wie maaltijd wilde houden, moest het dan maar zelf betalen.

Die les is niet vruchteloos geweest. Eerlang begreep men, dat de zuinigheid nog beter betracht zou worden, als men „de „billijke vergoeding van de reis- en verblijfkosten der sollicitan- „ten" ook maar afschafte, en de onderwijzers, die toch, naar de bedoeling van 't vergelijkend examen, werden opgeroepen in 't belang der gemeente, om den bekwaamsten onderwijzer te kunnen kiezen, konden op eigen kosten overkomen. En het latere solliciterende geslacht wist zelfs niet eens meer, dat het vroegere geslacht op maaltijden was geïnviteerd geweest!

XII.

De uitgedrukte Christelijk-zedelijke en Godsdienstige strekking der Schoolwetgeving.

Over de *Christelijk-zedelijke en Godsdienstige strekking* zelve hebben wij hier niet te spreken, — wij hebben alleen, daar we die strekking vinden opgegeven als het „uitgedrukte" karakter, waardoor de Wetgeving van 1806 „zich onderscheidde van de „vorige," na te gaan *waar* en *hoe* we die strekking in de Wetgeving vinden uitgedrukt.

1°. In de Wet. De woorden *Christelijk* en *Godsdienstig* komen er niet in voor. In Art. 13, waar men de „vereischten" vindt opgegeven, om als onderwijzer te mogen optreden, wordt wel

„gevorderd goed *burgerlijk en zedelijk* gedrag," maar van *Christelijk-zedelijk en Godsdienstig* is geen sprake.

2°. In het Reglement A. Hier vinden wij in Art. 22 de opleiding „tot alle maatschappelijke en *Christelijke deugden*," en in Art. 23 „het nemen van maatregelen om de schoolkinderen van het *Onderwijs in het leerstellige* van het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven."

3°. In de verordeningen B. Volgens Art. 8 moesten de Commissiën van Onderwijs, door „ondervragen" en door „in een „gemeenzaam gesprek te treden" met den aspirant, zijne „*Ze*„*delijke en Godsdienstige denkwijze en beginselen* trachten te ont„dekken." En volgens Art. 11 moest deze ook bepaald worden ondervraagd „over de geschiktste middelen" om de kinderen „op te leiden tot *Christelijke deugdsbetrachting*."

4°. In de Instructie C. Niets wat daarop betrekking heeft.

5°. In de Algemeene Schoolorde. Het „kort en gepast Christe„lijk gebed" in Art. 6.

Voegt men nu hierbij, dat in de Algemeene Boekenlijst verscheidene, ja vele boeken gevonden werden van Bijbelschen en Godsdienstigen inhoud, dan hebben wij alles bijeen, wat als uitdrukking der *Christelijk-zedelijke en Godsdienstige strekking* der Schoolwetgeving van 1806 kan aangemerkt worden, en dan zien we tevens, dat Art. 22 in het Regl. A. de hoofdzaak, en daarin eigentlijk „het Christelijk beginsel" der Wet van 1806 gelegen was. Wij behoeven daarbij dan ook niet langer stil te staan, omdat we dit reeds vroeger behandelden, toen we juist op dit punt onze vier Schoolwetten met elkander vergeleken. Alleen, daar toch dit Art. immer zulk eene levendige belangstelling heeft opgewekt, en nog opwekt; daar de „wrijving van „denkbeelden" over de juiste beteekenis van die „opleiding tot „alle christelijke en maatschappelijke deugden" (Art. 23, Wet 1857) nog steeds voortduurt; daar in zaken van wetgeving het woord van een Minister nog al eenig gewigt heeft; daar 't eindelijk altijd nog al belangrijk is, bij zeer betwiste questiën, zich te herinneren, hoe onze vaderen vóór bijna een halve eeuw 't begrepen, zoo wil ik hier ten slotte de explicatie uitschrijven, die de Minister van Onderwijs in 1819, in een rapport aan den Koning, gaf, van de bedoelde opleiding:

„De vorming van verstand en hart, het inprenten van die „beginsels, welke, zoo aanvankelijk als bij toenemende jaren, „de handelingen moeten besturen in eenen maatschappelijken, „zedelijken en godsdienstigen zin."

XIII.

Nog twee opmerkingen tot besluit.

Wij hebben de bepalingen en voorschriften beschouwd, waardoor de Schoolwetgeving van 1806 zich van de vroegere Wetgevingen onderscheidde. Wij zouden nu in de tweede plaats kunnen overgaan tot het onderzoek van datgene, wat in de Wetgeving van 1806 *niet* gevonden werd, schoon 't wel in de vroegere voorkwam, en waardoor dus die van 1806 zich evenzeer van de andere onderscheidde.

Wij zouden echter vreezen, daardoor te wijdloopig te worden, en meenen, ook wel iets aan het eigen onderzoek onzer lezers te mogen overlaten. Om 't evenwel niet geheel stilzwijgend voorbij te gaan, wil ik mij tot één enkel punt bepalen, en wel wat betreft de *Methode*.

Art. 5 der Wet van 1801 luidde: „Het Uitvoerend Bewind „zal arresteren *eene verbeterde Leermethode*, waaraan alle Open„bare Onderwijzers zich zullen *moeten onderwerpen*, *op verbeurte „van hunnen post*."

Ferm! — wij kunnen 't van de warme Patriotten der *ééne en ondeelbare* Bataafsche Republiek best begrijpen, dat zij, met echt Bataafschen moed, dit eens flink wilden doorzetten, en maken alle methode van onderwijs, ook *één en ondeelbaar*. Wij kunnen 't ook aan onze *eerste* Schoolwet wel vergeven, dat zij niet beter op de hoogte was. Maar wat ons nu een weinig spijt, is, dat die Wet al zoo spoedig weêr afgeschaft werd, — wij hadden dat *machinewerk* wel eens in gang willen zien!

De Wetgeving van 1803 stapte er stilletjes over heen; en hoe 't op dat punt onder die van 1806 gesteld was, willen wij 't liefst vernemen van den Minister zelf en van den Hoofdinspecteur.

De Minister van Onderwijs in 1819:

„ Nimmer werd tot hiertoe in de Noordelijke Provinciën eenigerhande bepaalde leerwijze vastgesteld, voorgeschreven of zelfs maar boven anderen aanbevolen. Men hield zich steeds overtuigd, dat eigenlijk gezegde leerwijzen geen voorwerpen van wetgeving zijn, noch behooren te wezen. De ondervinding heeft geleerd, dat overal, waar men dit beginsel het zorgvuldigst heeft aangekleefd, de onderscheidene scholen, zoo Hoogere als Lagere, tot den meesten bloei zijn gekomen, en haren bloei het duurzaamst hebben staande gehouden. De Lagere Scholen, van welke wij nu meer bijzonder te spreken hebben, bewijzen dit ten duidelijkste. *De innerlijke verbetering der leerwijze gaat steeds voort*, en verspreidt zich meer en meer, *hetwelk geen plaats zou kunnen hebben, zoo de Onderwijzers aan voorschriften gebonden waren.* Thans kunnen zij, uit onderling afwijkende methoden, datgene overnemen, wat practisch goed bevonden is, en de Schoolopzieners hebben, onder 't oog des Gouvernements, alleenlijk *toe te zien*, dat *elke leerwijze, welke dan ook moge gevolgd worden*, strekke en meer en meer geleid worde tot bereiking van het wezenlijk doel van het Lager Onderwijs."

De Hoofdinspecteur in 1820:

„ Het is mijn grondregel, de Onderwijzers ten aanzien hunner keuze met opzigt tot deze of gene leerwijze aan geene banden hoegenaamd te leggen, maar ieder naar zijne inzigten voort te helpen, overtuigd, dat op die wijze alleen echte ijver bij hen kan worden voortgebragt. Waar de Onderwijzer niet met zijn gansche ziel bij is, wordt, in zijne handen, het beste slechts *werktuig*, bij er gedachteloos bij, en *eindelijk zelf niet meer dan machine.* — — Ook is het mij gelukt, dit beginsel bij het Gouvernement opentlijk te zien verkondigen en volgen. — — Ik zie het aan Overijssel en ook gedeeltelijk aan Noord-Braband, *hoe verkeerd de weg is, wanneer men voor alle scholen een gelijken gang, gelijke boeken en zoo voorts wil voorschrijven.* Ofschoon onder andere namen, het blijft *mechanismus en heerschen.* Er komt ziel noch leven bij. Ook met betere en zelfs de beste leerwijzen moet dit, onder die omstandigheden, gebeuren. *Geen Onderwijzer kan een goed Onderwijzer zijn, zonder een zelfstandig man te wezen.*" — De Hoofdinspecteur schreef dit aan eenen Schoolopziener, „ die de onderwijzers van zijn

„district te zeer drong om in een en hetzelfde spoor te gaan."

Eindelijk, in de derde plaats, zouden wij ook nog de punten kunnen aanvoeren, waarin de Wetgeving van 1806 verschilde van de tegenwoordige Wet. Ook hier bepalen wij ons tot één enkel punt, — en kiezen daartoe liefst een hoofdbeginsel.

Onder de Wet van 1806 mogt „geene Lagere School ergens, „onder welken naam ook, bestaan of opgerigt worden, zonder „uitdrukkelijke vergunning" van de Gewestelijke of Plaatselijke autoriteit. Het aantal der Bijzondere Scholen was beperkt tot „een vast getal" naar de plaatselijke behoefte, en geen vergunning tot het oprigten van nieuwe werd verleend, zoo de behoefte niet bleek.

Onder de tegenwoordige Wet is, behoudens de voorwaarden van Art. 37 in verband met Art. 6, de oprigting van Bijzondere Scholen vrij.

In dit opzigt staan dus 1806 en 1857 lijnregt tegen elkander over.

De voorstanders van het eerste stelsel beweerden, dat daaraan hoofdzakelijk de verbetering van het Bijzonder Onderwijs te danken was. De Bijzondere Scholen der 2e klasse waren in 1806 „nog in den treurigsten staat." Door de verordeningen van 1806 „en de daaruit voortgevloeide gunstiger vooruitzigten" werden zij verbeterd en tot bloei gebragt.

De voorstanders van het nieuwe stelsel beweerden, dat door het gemis van vrijheid en concurrentie het onderwijs in zijne ontwikkeling was belemmerd, en alle vooruitgang tegengehouden.

De voormalige Hoofdinspecteur van den Ende profeteerde: „Het geheel stedelijk schoolwezen gaat lijden. Een herhaald „*ontredderd* burgerschoolwezen moet er vroeger of later het *on-* „*vermijdelijk* gevolg van zijn."

Toch werd twee jaren later in de Grondwet geschreven: „*Het geven van onderwijs is vrij.*"

En nu zal de ondervinding mogen leeren, of die profetie ook vervuld zal worden.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE KEIZERLIJKE UNIVERSITEIT.

Vergeet uw afkomst, o Bataven!
En staat den grond der vad'ren af!
Prof. SIMONS.

De maat der ellende was volgemeten, — ons vaderland bij Frankrijk ingelijfd! Die Koning, die „avec enthousiasme se livrait à l'espoir d'être utile à deux millions d'hommes, à une nation celèbre," — die op hoogen toon verzekerd had: „je suis assuré de rester toujours hollandais, car j'en serai seul le maître!" — die Koning had het te bitter ondervonden, dat hij *niet* „seul le maître" was. En toen zijn koningschap „niet veel meer dan een treurig kluchtspel" geworden was, verliet hij troon en rijk; — en dat arme volk, dat hij „une nation celèbre" genoemd had, maar dat reeds lang te voren, onder „handdrukken en omhelzen," zich zelf aan de Franschen had overgeleverd, — werd nu bij „de groote natie" ingelijfd!

Hoe vele malen men 't vroeger reeds had verkondigd, telkens als het Bataafsche volk weêr van eene nieuwe Constitutie hoorde: „de revolutie is geëindigd!" — nu eerst wist men, *hoe* de revolutie geëindigd was! En op de puinhoopen zijner vroegere grootheid beweende Nederland zijne dwaasheden en partijschappen.

Juist begon ons Lager Schoolwezen, onder den invloed der Wet van 1806, zich meer en meer te ontwikkelen, en verheugde men zich in „de voortdurende uitbreiding en verbetering van den staat der Scholen," en „in den aanhoudenden ijver ter bevordering der Schoolbelangen;" — juist maakte men de verblijdende opmerking, dat „het aantal geschikte Onderwijzers en beter ingerigte Scholen" reeds aanmerkelijk toenam, en dat „de Schoolwet de gunstigste en meest belovende vruchten voortbragt;" — toen op eens het magtwoord van den Franschen Keizer klonk: Holland is bij Frankrijk ingelijfd! En bij alle bezorgdheid van verschillenden aard, die dat decreet voor de toekomst des Vaderlands moest inboezemen, kwam ook de vraag, wat er nu van het Nationaal Onderwijs zou worden?

Daarom achtte men zich nog „gelukkig in de gegevene omstandigheden," toen men Cuvier en Noël zag herwaarts komen, om den staat van het Onderwijs in ons Vaderland, en vooral het Lager Onderwijs te onderzoeken. Daarom rekenden Schoolopzieners het zelfs een „voorregt en genoegen," die twee Fransche Commissarissen in onze scholen rond te leiden. Hunne rondreize geschiedde in den zomer van 1811.

Hoe gunstig hun oordeel was, is genoeg bekend. Men heeft gezegd, dat Napoleon omtrent ons Lager Schoolwezen was voorgelicht, door mannen als Cuvier en Noël, *die 's lands taal niet kenden*, en wier onderzoek dus weinig beteekende. Maar zóó onnoozel behoeft men toch waarlijk den grooten Franschen Keizer niet voor te stellen, alsof hij, ter zijner voorlichting, mannen koos, die 't zelf niet konden weten. Wat men Napoleon ook mag ten laste leggen, — onnoozelheid allerminst. En mag men beide achtenswaardige mannen van leugen verdenken, wanneer zij, sprekende van Hollandsche memoriën, zeggen: „Nous les avons lus avec la plus grande attention." Noël verstond onze taal; hij had vele jaren in Holland gewoond, en was met eene Hollandsche vrouw getrouwd, — ja zijne naauwe betrekking tot en zijne achting voor Holland, had hem zelfs in 1799 in Frankrijk eene beschuldiging op den hals gehaald. Hij was sedert 1792 Zaakgelastigde wegens Frankrijk in Holland geweest. Welligt was Cuvier niet zoo goed als Noël met onze taal bekend, maar toch geheel vreemd was zij hem niet; de hoogduitsche taal sprak hij

volmaakt, en bij zijne uitgebreide studiën bleven weinige talen hem geheel vreemd.

Hun rapport had dit gunstig gevolg, dat door het Keizerlijk besluit van 22 Oct. 1811 de wet van 1806 en al onze instellingen ten opzigte van het Lager Schoolwezen gehandhaafd werden. „C'est le meilleur que vous avez en Hollande!" zeide de Keizer tijdens zijn verblijf alhier, en dat heette, op zijn manier, eene lofspraak op ons Lager Schoolwezen.

De voormalige Commissaris van den Ende werd door den Grootmeester der Keizerlijke Universiteit benoemd tot Inspecteur-Generaal dier Universiteit. Ook dit was nog een geluk voor ons Schoolwezen, want hij kon in die betrekking over onze Vaderlandsche instellingen blijven waken, en ze beschermen, waar dat noodig en — mogelijk was.

En inderdaad bleef ook de Schoolwetgeving van 1806 gedurende de inlijving in het Fransche rijk onaangeroerd; het Schoolwezen moge, door andere en velerlei oorzaken, tot kwijning zijn vervallen; de wetgeving onderging geenerlei verandering. Alleen werd ten aanzien van het vergelijkend examen eene wijziging aangebragt, die als eene wezentlijke verbetering te beschouwen was, en die daarom ook later door den Souvereinen Vorst werd gehandhaafd en bevestigd. En niet alleen, dat de Wet van 1806 in ons Land gehandhaafd werd, wat daarvan voor Frankrijk bruikbaar was, werd zelfs van ons overgenomen, en toen Professor van Swinderen in 1818 Frankrijk bezocht, vond hij er al de grondtrekken onzer Schoolwet terug: „de Algemeene en Speciale admissiën, de onderscheidene rangen der „Onderwijzers, de Commissiën van Onderwijs, de aanmoediging „tot aankweeking van jonge Onderwijzers, het plaatselijk toezigt, het bezoeken der Scholen, de examens der Onderwijzers, „enz. genoegzaam letterlijk (zeide hij) van ons overgenomen."

Intusschen, even als ons Vaderland was ingelijfd in het Keizerrijk, zoo was ook geheel ons Vaderlandsch Schoolwezen ingelijfd in de Keizerlijke Universiteit. Dit was reeds bepaald bij Art. 52 van het Keizerlijk Decreet van 18 Oct. 1810, en was de aanleiding geweest tot de zending van Cuvier en Noël.

En hoe weinig Hollandsch deze instelling ook was, wij moeten

er wel bij stilstaan, omdat wij er, zij 't dan gelukkig ook niet lang, toch een deel van hebben uitgemaakt.

De werkelijke inlijving in de Universiteit dagteekende van 1 November 1811.

Zij was het Onderwijzend Ligchaam; geen school kon buiten dat ligchaam worden opgerigt (Art. 2); niemand kon onderwijzen zonder lid der Universiteit te zijn (Art. 3).

De inrigting was, zoo als men die van Napoleon kon verwachten, blinkend en op grooten voet, en — geheel en al *militairement*.

Men had er uiterlijke onderscheidingsteekenen, eeretitels, rangen en graden als bij eene armee (art. 29, 32, 33), en ieder, die eenen hoogeren rang wilde bekleeden, moest eerst de lagere posten doorgeloopen hebben (art. 30).

„De bedieningen" zeide de Keizer, „zullen eenen loopbaan „vormen, die aan de kunde en het goed gedrag het uitzigt zal „geven, van te dingen naar de eerste rangen der Keizerlijke „Universiteit."

Een Grootmeester stond aan 't hoofd als de Veldmaarschalk: „Le Sénateur, Grand-maître de l'Université Imperiale." Hem moesten alle leden der Universiteit gehoorzaamheid beloven in al hetgeen hij bevelen zou ter dienste des Keizers en ten nutte van het Onderwijs (art 41). Er waren Titelvoerders en Officieren (art. 32), die wel geene epauletten droegen, maar toch in plaats daarvan een dubbelen palmtak, geborduurd op de linkerzijde van de borst, naar de verschillende rangen, van goud, zilver of zijde (art. 33).

Ook onze van den Ende heeft met die palmen en dien bonten dos geschitterd; doch „hij had er veel verdriet van" — zoo leest men. Hij stond als Inspecteur-Generaal der Universiteit aan 't hoofd van al het hooger en lager onderwijs in onze gewesten, — de Grootmeester alleen stond boven hem.

Niet alleen Professoren, maar ook nog, bij uitstekende diensten, de Onderwijzers der Collegiën en de Hoofden van Instituten, konden Officieren worden, — maar de Kostschoolhouders en Leermeesters niet; deze moesten tevreden zijn met den blooten titel van Leden der Universiteit (art. 36, 37) dat hun inderdaad ook al eers genoeg was!

Maar niet alleen hadden alle leden *gehoorzaamheid* te beloven

aan den Chef (art. 41); zij moesten zich verbinden het korps niet te verlaten zonder verlof (art. 42). En als dat verlof werd toegestaan kreeg het lid een brief van ontslag (art 43) even als een soldaat zijn paspoort ontvangt; — verliet een lid het korps zonder verlof of ontslag, zoo werd hij als deserteur beschouwd, hij werd uitgeschrapt van de rol, en beliep nog straf bovendien (art. 44).

De straffen waren almede geheel militair: arrest, degradatie, suspendatie, reforme en retraite, en eindelijk, de uitschrapping van de rol (art. 47).

Maar wat het minste mooi was — dat er ook een stelsel van *verklikken* aan verbonden was. Alle leden waren verpligt aan den Grootmeester en al de Officieren narigt te geven van al wat ter hunner kennis mogt komen, strijdig met de leer der Universiteit in de stichtingen van Openbaar onderwijs (art. 46).

In elke school moest een register gehouden worden (art. 99) evenals een Stamboek bij een regiment, waarin Bestuurders en Onderwijzers, met naam en afkomst en hun geheelen staat van dienst waren opgeschreven, en waarvan een dubbel moest berusten bij den Kanselier der Universiteit.

Te Parijs zou een normaal-kostschool zijn voor 300 jongelieden, die zich voor tien jaren moesten engageren, om gevormd te worden voor 't onderwijs der letteren en wetenschappen. Na hunne graden verworven te hebben, zouden zij den een na den ander door den Grootmeester worden benoemd om in de akademiën posten te vervullen (art. 110, 112, 118). 't Was eigentlijk de Kadettenschool.

Zóó was de Keizerlijke Universiteit, waarbij ons Vaderlandsch Schoolwezen geheel werd ingelijfd.

Gij acht gewis deze hoofdtrekken voldoende om de inrigting in 't algemeen te doen kennen, en gevoelt geen lust om 't geheele decreet, dat zeer uitvoerig is, door te loopen. Één art. echter moet ik nog aanhalen, 't is het 134e.

Ten voordeele der Universiteit zal *in al de Scholen* van het Rijk geheven worden *een twintigste op het schoolgeld*, dat door elken leerling voor zijn onderwijs betaald wordt. Deze heffing zal geschieden door het hoofd van elke School, die daarvan, om de

drie maanden, rekening zal doen aan den Thesaurier der Keizerlijke Universiteit.

Een belasting op het Onderwijs; zoo 't heette, „*te dragen* door de leerlingen," doch door den Onderwijzer te *heffen* en te *storten*.

En al werd nu de Onderwijzer bij brief „gemagtigd," zoo 't heette, „om over zijne leerlingen 't montant te heffen"; — 't was alles maar schijn, 't was metterdaad niets dan een belasting op zijn inkomsten, want dat een twintigste moest van het schoolgeld af. Ook moesten alle Onderwijzers, bij hunne opneming in het *Corps enseignant* een brevet of diploma aanvragen, en daarvoor betalen een zegelregt van drie francs.

Deze belasting op 't Onderwijs, of, gelijk de Keizer 't noemde, „retribution," vloeide voort uit zijn aangenomen stelsel, dat het Onderwijs niet mogt komen ten koste van het Rijk, maar dat het zich zelf bekostigen moest. „De onkosten der hoogere Eta„blissementen van Onderwijs," moesten worden gedragen door de lagere. Van den Ende verzekert ons echter, — en niemand was beter in staat het naauwkeurig te weten dan hij — dat die last uitsluitend drukte op de „Collèges, Institutions, Pensionnats „et écoles dites bourgeoises," en dat „les écoles primaires" in den maatregel niet begrepen waren, maar de Onderwijzers dezer laatste scholen alleen de drie francs te betalen hadden. Die onderscheiding tusschen „écoles dites bourgeoises" en „écoles pri„maires" had hier te lande evenwel nog al groote moeijelijkheid in. 't Onderscheid tusschen *secondair* en *primair* onderwijs was niet afgebakend, en bestond eigentlijk ook niet. 't Waren hier, volgens de Wet van 1806, allen *Lagere Scholen*, (art. 1. Regl. A.) wel met „eene langzame klimming," maar toch met „onwisse menging van onderwijs;" en de lijn van afscheiding te trekken was hoogst bezwaarlijk. Ook is het niet duidelijk, hoe deze vrijstelling der „écoles primaires" is overeen te brengen met art. 134 van het Decreet van 17 Maart 1808, dat uitdrukkelijk zegt, „*in al de scholen van het Rijk* zal geheven worden één „twintigste op het schoolgeld." Doch van den Ende deed zooveel in zijn vermogen was „om de heffing zooveel mogelijk te verminderen."

Dat evenwel de Hollandsche leden der Keizerlijke Universiteit

vrij langzaam waren, zoowel in het halen der diploma's van drie francs, als in het opbrengen der Universiteits-belasting, zal niemand verwonderen.

Den 12 Junij 1812 werden allen aangemaand, om hun diploma's te verzoeken met gefrankeerde brieven vóór den 1 Augustus; en den 27 Augustus werden degenen, die 't nog vergeten hadden, uitgenoodigd om zich in September aan te melden. Daarop hooren we in April 1813 dreigen met „de middelen van dwang en „de geregtelijke vervolging tegen de *schuldenaren der Universiteit.*" Een fraaije titel voor Onderwijzers! eerst *leden*, nu *schuldenaren* der Universiteit!!! — En in de volgende maand alweêr een aankondiging, met de belofte van „schorsing, gevangenzetting of andere dergelijke maatregelen;" want „vele Onderwijzers en Kostschoolhouders," waren „nalatig gebleven in de door hen aan de Universiteit verschuldigde regten, hetzij voor het diploma, hetzij voor de Universiteitsheffing," en daarom werd hun dan nu met ronde woorden gezegd, wat zij te wachten hadden van wege het Onderwijzend Ligchaam, te weten: „*aanslaan „en verkoopen van huisraad en eigendommen.*"

Dat had men niet gedacht, toen men met zooveel „genoegen" Cuvier en Noël de scholen zag rondwandelen, en toen men den uitslag van hun rapport zoo „gunstig boven alle verwachting en „zoo streelend" vond; — dat „Onderwijzend Ligchaam," dat huisraad en eigendommen dreigde aan te slaan en te verkoopen, was allesbehalve *streelend.*

Hoeveel moet het van den Ende gekost hebben, onder zulke dreigementen zijn' naam te moeten stellen; en dat woord: „hij had er veel verdriet van!" zouden wij veel liever hierop van toepassing maken dan op die „geborduurde palmen en de bonte dos," want die dingen waren toch inderdaad zooveel verdriet niet waard!

Nu vrage men niet, hoe 't bij dat alles ging met de op 't laatst van 1810 gearresteerde reglementen voor de Schoolfondsen, of met de betaling der rijksjaarwedden. Wat had men nu nog over Art. 3 der Wet te denken? — 's Keizers „Onderwijzend Ligchaam" voorzag in alles. Het gaf diploma's aan alle

Onderwijzers, en, in plaats van Schoolfondsen, de Universiteitsheffing!

En wat de jaarwedden betreft. Napoleon had bij besluit van 21 Oct. 1811, op het Paleis te Amsterdam, een crediet van *viermaal honderd duizend* francs toegestaan voor de uitgaven ten behoeve van 't Onderwijs over de dienst van dat jaar, maar de voldoening bleef achter. „Eerst in het najaar van 1813 *werd een „aanvang gemaakt*" met aan de Commissiën van Onderwijs de hun toekomende gelden over de dienst van 1812 te voldoen.

„*Ten aanzien der Schoolonderwijzers zelve, bleef zulks nog „achterlijk.*"

Treurige toestand voorwaar! Al ontvingen dan ook de Commissiën van Onderwijs ten laatste nog iets van 't achterstallige, — de Onderwijzers ontvingen niets! Arme Schoolmannen! Aan de **eene zijde dreigen met „dwangmiddelen bij de Keizerlijke de„creten voorgeschreven" als gij de „aan de Universiteit verschul„digde regten" niet betaaldet! Aan de andere zijde voor u geen** voldoening van hetgeen het Rijk u verschuldigd was, en dat u evenzeer „bij Keizerlijke decreten" toegezegd was!

Het zag er dan ook ellendig uit. In Zeeland, Brabant en die deelen van Holland en Gelderland, die reeds in Januarij 1810 bij Frankrijk waren ingelijfd, en die onder 't beheer der Brusselsche Akademie stonden, ontbrak het aan alles, en het geheele Schoolwezen dreigde er te niet te gaan.

In de andere Hollandsche Departementen heette het: „Les „établissements d'instruction primaire actuellement existans *sont maintenus.*"

Ja wel — *maintenus*; maar — zonder geld!! Zoo ontstond overal ontmoediging en verslapping, en weldra zag men de duidelijke blijken, dat het Schoolwezen uiterlijk en innerlijk kwijnde en verviel.

En bij dat alles kwam nog de verpligting om „op al de Scholen Onderwijs in de Fransche taal te geven."

Tot dusverre was de Fransche taal voor de Commissiën van Onderwijs beschouwd en behandeld als eene vreemde taal. Thands moest die taal ophouden een vreemde te zijn, en werd „een we„zenlijk ingrediënt en bestanddeel van het gewoon lager Onder-

„ wijs." Overal waar in de Wet gesproken werd van de Nederduitsche taal, moest voortaan gelezen worden: Nederduitsche en Fransche talen; en het werd een vereischte tot elken rang van Schoolonderwijzer evenzeer in de Fransche als in de Nederlandsche taal ervaren zijn.

Van den Ende oordeelde „ de vordering niet onbillijk en zelfs „ in het belang der vaderlandsche jeugd;" maar noemde 't tegelijk ook „ een kwaad" dat aan ons Schoolwezen „ al meer en „ meer stond te knagen en te schaden," en waardoor „ vele uren „ aan de ware onderwijzing en opleiding der schooljeugd zouden „ worden onttrokken," — 't geen dan toch zeker wel *onbillijk*, en *niet* in het belang der vaderlandsche jeugd was.

Ongetwijfeld was die verpligting, om op alle scholen Fransch te leeren, een groot bezwaar voor velen, en voor een goed deel der schooljeugd vrij nutteloos. Maar toch ook moet men geen klein deel van den tegenzin, dien 't opwekte, schrijven op rekening van 't geen men bij alle onderdrukte nationaliteiten opmerkt, dat zij te hooger waarde stellen op hunne eigene moedertaal, en de taal der onderdrukkers hun een gruwel en een verfoeisel is.

„ De gezegende omwenteling van November 1813 genas te ge-
„ lijk, en de tijdelijke wonden, en den dreigenden kanker."

ZEVENDE HOOFDSTUK.

VERLOSSING EN HERSTEL.

Kracht en daad eener vrije natie,
die hare onafhankelijkheid herneemt!
VAN DER PALM.

De Oranjevlag verving den franschen Adelaar. In 't midden van November 1813 weêrgalmde de kreet: Oranje boven! door Amstels wallen, en onder 't afrukken der Keizerlijke wapenborden en 't verbranden der fransche wachthuizen juichte het volk den dag der vrijheid tegen. En die oud-vaderlandsche wapenkreet doortrilde geheel Holland, en vond weêrklank in het Vorstelijk 's Gravenhage, dat de Oranjevaan op zijnen toren plantte, en onder 't aanheffen van 't Wilhelmuslied luide verkondigde, dat de dwingeland gevallen en 't Vaderland weêr vrij was.

De dag der verlossing van het vreemde dwangjuk was ook de dag der wedergeboorte van ons Vaderlandsch Schoolwezen. En naauwelijks had de geliefde Oranjevorst aan het Scheveningsche zeestrand weêr het Vaderland begroet, door duizenden en duizenden met uitbundige vreugde verwelkomd, — eene vreugde, die alleen kon overtroffen worden door de onbeschrij-

felijke geestdrift en blijdschap der Amsterdammers, toen zij, twee dagen later, den geliefden Willem binnen hunne muren ontvingen, — of reeds had het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden in zijn Besluit van 4 Dec. „eenige voorzieningen" omtrent het Onderwijs gemaakt, die „onverwijld noodzakelijk" waren. En tevens benoemde dat Bestuur denzelfden van Stralen, die wegens zijne verdiensten omtrent de Wetgeving van 1806 „zoo hoog stond aangeschreven" tot Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken, en even zoo ook weêr van den Ende tot zijne oude betrekking van Commissaris voor de zaken van het Publiek Onderwijs.

De glans der Keizerlijke Universiteit had uitgeschenen; — de blinkende ellende van het Onderwijzend ligchaam verdween tegelijk met de douanen, en al het klatergoud der Napoleontische grootheid viel af als stof. De geborduurde palmen en de dwangmiddelen, de hooge titels en de verscheurde diploma's lagen al te zamen in een hoek geworpen; en Adriaan van den Ende, wien reeds Koning Lodewijk met titels had verguld, maar die door de Universiteit op eene hoogte geraakt was, waarop menigeen den voormaligen dorpspredikant niet zonder afgunst aanschouwde — Adriaan van den Ende werd weêr dezelfde, die hij onder Schimmelpennincks bestuur geweest was, de Commissaris voor de zaken van 't Onderwijs.

En hij zou stofs genoeg vinden voor zijnen ijver en werkzaamheid, om alles weêr te herstellen en goed te maken, wat onder 't Fransche bestuur verzuimd en bedorven was!

Op den 6 December trad het Algemeen Bestuur af, en aanvaardde de Souvereine Vorst zelf de teugels van het gezag, — en 12 dagen daarna verscheen het eerste Souverein Besluit betrekkelijk het Onderwijs.

De Universiteitsheffing werd afgeschaft, maar het achterstallige moest worden betaald.

Van meer gewigt was het Souverein Besluit van 20 Maart 1814, dat men als eene tweede invoering der wet van 1806 beschouwen kan.

Den 28 Februarij was de Commissaris van den Ende door

den Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken uitgenoodigd, om eene voordragt aan Z. Kon. Hoogheid met een concept-besluit te ontwerpen, ten einde de wet van 1806 met al hare reglementen weder in werking te brengen. En 't gevolg dier voordragt was, dat het zoo even genoemde Souverein Besluit werd vastgesteld, en als wet uitgevaardigd, daar de Souvereine Vorst destijds *alleen* de wetgevende magt uitoefende 1).

De Vorst verklaarde daarbij „dat het Lager Schoolwezen, „gedurende den tijd der Fransche overheersching, geenszins met „die oplettendheid en onbekrompen zorg was behandeld gewor„den, welke hetzelve verdient, en die ook bevorens hier te Lande „aan hetzelve was ten koste gelegd," en wilde „een zoo aange„legen onderwerp, hoe eer hoe liever, herstellen op dien voet, „welke alom als de nuttigste en doelmatigste is erkend, en door „de ondervinding zelve als zoodanig aangeprezen is."

Het Besluit bevat slechts 4 artikelen.

Art. 1 herstelt de wet van 1806, „bij voortduring, als de „grondslag der Nederlandsche Schoolinrigtingen," en handhaaft „alle daarop rustende algemeene en bijzondere Schoolverordeningen."

Wat wij onder deze laatste uitdrukking te verstaan hebben, leert ons de voordragt van den Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken. Niet alleen de Publicatie van Hunne Hoogmogenden van 3 April 1806, maar ook de Algemeene schoolorde, de Algemeene boekenlijst, de Huishoudelijke schoolreglementen der Departementen, de departementale reglementen voor de Schoolfondsen, en eindelijk, de Stedelijke schoolreglementen. En de Commissaris-Generaal voegde er de opmerking bij, dat al die Verordeningen vóór de inlijving bij Frankrijk in volkomen werking waren geweest, behalve alleen die voor de Schoolfondsen.

Opmerkelijk is het, dat in dit Art. ook gesproken wordt van gewesten, die *verder* met den Staat hereenigd zouden worden; — dit vooruitzigt in de toekomst was op België gerigt.

Art. 2 betreft het vergelijkend examen. Wij hebben dit reeds vroeger besproken.

---

1) *Circulaire* van den Procureur-Generaal bij het Hoog-Geregtshof van 29 Maart 1834, over de toepassing der Wet van 3 April 1806.

Art. 3 zou aanleiding hebben gegeven tot het invoeren der Schoolfondsen, indien het plan niet mislukt ware.

Art. 4 eindelijk verzekert de uitbetaling der tractementen of subsidiën van 1 December 1813 af. De betaling daarvan, zeide de Commissaris-Generaal, was „met de invoering van 't fran„sche bestuur geheel weggevallen, en vervangen door andere „schikkingen, van welke de Onderwijzers, *ten gevolge van de „vertraging*, die ook hierin gebragt werd, *geen genot* gehad" hadden, — en hij meende, dat *dadelijk* behoorde te worden voorzien „in de dringende behoefte van zeer veel Schoolonder„wijzers, die nu, *sedert verscheidene jaren*, *het Landstractement „niet genoten*" hadden.

Van nu af aan nieuw leven en nieuwe werkzaamheid, en in menig opzigt kreeg de wet van 1806 een nieuwe ontwikkeling.

De Commissaris voor de zaken van het publiek Onderwijs werd door den Souvereinen Vorst, bij besluit van 22 April 1814, benoemd tot Commissaris voor de zaken van het *middelbaar* en *lager* Onderwijs; — en zulks in overeenstemming met de in 't laatst der voorgaande maand aangenomen Grondwet, waarin de drieledige indeeling van *hooge*, *middelbare* en *lagere* Scholen geschreven stond.

Tot onder de regering van Koning Lodewijk had men hier te lande geene andere indeeling der Scholen gekend dan de tweeledige: Hooge en Lage Scholen. In een „Vertoog over de „Universiteiten", in 1809 aan Koning Lodewijk aangeboden, werd echter de Fransche drieledige indeeling gevolgd van *primaires*, *secondaires* en *definitives*, en daarbij werden de Latijnsche Scholen tot het *tweede* of middelbaar onderwijs gebragt. Tijdens onze inlijving in Frankrijk raakte men aan die drieledige indeeling meer en meer gewoon, en zij werd ook na de afschudding van het Fransche juk in officieele stukken behouden; zoo ging zij ook in de Grondwet van 1814 over, met de benaming van hooge, middelbare en lagere Scholen, — altijd nog in den zin van 1809, waarbij de Latijnsche Scholen tot het middelbaar onderwijs gerekend werden. Ook in de Grondwet van 1815 las men: „De Koning doet van den staat der hooge, mid-

delbare en lagere Scholen, jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven."

Maar toen nu, weinig tijds later, bij 's Konings organiek Besluit van 2 Augustus 1815, de Latijnsche Scholen gebragt werden tot het Hooger Onderwijs, werd het voor velen duister, wat in Nederland *middelbare* scholen waren. Men meende niet beter te kunnen doen, dan het te vragen aan den Commissaris voor het *middelbaar* en *lager* onderwijs. En deze antwoordde daarop ronduit: „dit woord is thans *non-sens* geworden, — de „zaak is in de war," enz. Hij schreef dit aan een' vriend den 25 October 1817, en in een brief van 12 Julij 1818 liet hij zich dus over de zaak uit: „Inderdaad bestaat bij ons niet lan„ger een driederlei soort van onderwijs. Alles is werkelijk te„ruggebragt tot de vroegere verdeeling van Hooge en Lage „Scholen. Voor de eerste strekt het nieuw Reglement (van 2 „Augustus 1815) de laatste zijn bevat in de Wet van 3 „April 1806. De benaming wordt bijbehouden, omdat zij in „de Grondwet voorkomt." — En de benaming bleef niet alleen in de Grondwet, maar in 1830, bij de toelichting van het Koninklijk Besluit van 27 Mei, werd de grenslijn getrokken tusschen het middelbaar en lager onderwijs. Het *lager Onderwijs*, schreef de Minister, is „datgene hetwelk gegeven wordt „in het lezen en schrijven, rekenen, en de hoofdregels der „spraakkunst, van eene of meerdere der in het Koningrijk ge„bruikelijke talen, en de beginselen van de geschiedenis, aar„drijkskunde of andere soortgelijke wetenschappen, hoedanig „onderwijs doorgaans door kinderen genoten wordt."

„Door *middelbaar onderwijs* daarentegen heeft men te ver„staan, datgene hetwelk gegeven wordt aan jeugdige personen, „die reeds het lager onderwijs, volgens bovenstaande omschrij„ving genoten hebben, en zich wenschen voor te bereiden, hetzij „voor het hooger- of Universiteits-onderwijs, hetzij voor eenen „bijzonderen stand of beroep, of die ook blootelijk verlangen eene „beschaafde opvoeding te voltooijen."

„Deze omschrijvingen zullen genoeg zijn om *in de meeste ge„vallen* de middelbare van de lagere scholen te onderscheiden."

De grenslijn is evenwel niet bijzonder scherp, en vooral de omschrijving van het middelbaar onderwijs zoo tamelijk onbe-

paald. Er is niet gezegd, *wat* het middelbaar onderwijs *is*, maar *aan wien* het gegeven wordt. Wat dus eigentlijk onder *middelbaar onderwijs* te verstaan was, bleef nog even duister.

Ook in de Grondwet van 1848 vindt men de drieledige indeeling van *hooge*, *middelbare* en *lagere scholen* weêr terug. Wat nu tot het middelbaar onderwijs gebragt zal worden, zal de Wet beslissen, die dezen tak van het onderwijs zal regelen; — want, volgens Art. 72 der Wet op het Lager Onderwijs, zijn wij nu „in afwachting der wettelijke regeling van het middelbaar onderwijs."

Bij Besluit van den Souvereinen Vorst van 4 Maart 1815 werden de tot dien tijd nog bestaande Departementale Commissiën van Onderwijs vervangen door provinciale Commissiën, en werden de twaalf provinciën, waaruit de Staat der Vereenigde Nederlanden toen bestond 1), op nieuw in Schooldistrikten verdeeld.

Ook de Onderwijzers-gezelschappen werden in dezen tijd van algemeene herleving niet vergeten. De Souvereine Vorst had reeds bij besluit van 18 Febr. 1815 een bepaalde som ter dispositie van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken gesteld, „tot aanmoediging van bestaande of op te rig-„ten Schoolonderwijzers-gezelschappen." En de Secretaris van Staat herinnert met nadruk: „de belangrijkheid van dergelijke „Schoolonderwijzers-gezelschappen, ter meerdere verspreiding en „bevestiging der heilzame inzigten, waarmede de algemeene „schoolverbetering werd tot stand gebragt."

Zelfs op voordragt van den Commissaris-Generaal van *Oorlog* werden maatregelen genomen ter uitbreiding van het Schoolwezen. Het Koninklijk Besluit van 29 December 1815 gelastte de oprigting van Scholen bij de verschillende korpsen der armee, — zoowel bij de kavallerie, als bij de infanterie, bij artillerie, pontonniers, mineurs en sappeurs.

---

1) Die 12 provinciën waren: Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen, Noord-Brabant, Drenthe, Limburg, Antwerpen.

Bij alle depôts of hoofdgarnizoenen dezer wapens zouden met 1 November 1816 de scholen een aanvang nemen. De inrigting was geschoeid op den leest der burgerlijke scholen. De plaats van den Schoolopziener werd er ingenomen door een „Officier-directeur," die der Plaatselijke schoolcommissie door „de Adjudanten en Onder-adjudanten." De Onderwijzers waren er „Onder-officiers-instructeurs," van wie geene meerdere bekwaamheid gevorderd werd dan „eene goede hand schrijven en goed lezen en rekenen." Terwijl als leerlingen op de schoolbanken geplaatst werden „een zeker getal onderofficieren, tamboers, trompetters, pijpers en verdere manschappen," alsmede de kinderen der militairen. Het onderwijs bestond in lezen, schrijven en rekenen, alles van de eerste beginselen af. De schoolboeken waren „militaire werken of reglementen;" — en dit komt u welligt min gepast voor; die reglementen acht ge zeker niet bijzonder geschikt om te dienen voor het onderwijs in het lezen. Het Besluit oordeelde zulke werken „het meest berekend naar de benoodigde kundigheden der leerlingen." Later evenwel, door de ondervinding geleerd, heeft men zich ook van andere boeken bediend. Althans ik zelf heb, gedurende eenigen tijd, in zoodanige militaire school onderwijs gegeven, waar de gewone schoolboeken werden gebruikt, en waar ook het onderwijs niet beperkt was tot lezen, schrijven en rekenen, maar zich uitstrekte tot de regelen der spraakkunst, de vaderlandsche geschiedenis en de aardrijkskunde. Die school was in alle opzigten aan eene gewone Openbare lagere school gelijk, behalve 't wel ietwat vreemde schouwspel, mannen met knevels voor *de leestafels van Prinsen* te zien.

De School was in de kazerne: „eene kamer met tafels, banken en kagchels voorzien," — een volkomen goed ingerigt lokaal, beter zelfs dan menige openbare school, waar ook al de noodige hulpmiddelen: leestafels, letterkast, zwarte borden, landkaarten, enz. gevonden werden.

Onwillekeurig herinneren wij ons hier de Keizerlijke Universiteit, en merken daarbij een niet onaardig contrast op. Napoleon sloeg in zijne instelling alle scholen op den militairen leest; — Koning Willem daarentegen schoeide de militaire op den leest der burgerlijke scholen. Eene kleine bijdrage tot beider karakterschets!

Thans ook zou Nederland in 't bezit worden gesteld van Rijks kweekscholen voor Onderwijzers.

Reeds onder Koning Lodewijk was het nemen van „maatregelen tot aankweeking van geschikte onderwijzers," en het „aanleggen van kweekscholen voor Onderwijzers" ter sprake gebragt bij de toenmalige Commissiën van Onderwijs. In een Nota van den Inspecteur-Generaal in 1810 vindt men aangeteekend omtrent het eerste punt: dat men Onderwijzer en Kweekeling zou „beloonen met eene premie, zoodra de laatste den derden rang erlangt," en dat daarmede „voor het tegenwoordige, ter aankweeking van geschikte onderwijzers *zooveel mogelijk* gezorgd" was. Dat *zoovcel mogelijk* klinkt hier wel wat zonderling, want er ware wel iets meer *mogelijk* en *noodig* geweest. Maar nog zonderlinger luidt hetgeen de Inspecteur-Generaal er onmiddelijk op laat volgen: „Ook wordt deze zaak *hoe langer hoe* „*minder dringende*, naarmate het aantal van goede onderwij„zers vermeerdert, die *van zelve en ongemerkt* geschikte kwee„kelingen vormen." En het „aanleggen van kweekscholen voor „onderwijzers *vervalt van zelve* wegens het zoo even aange„voerde!" — Gelukkige tijd, toen alles *van zelve* ging! Het vormen van geschikte onderwijzers ging *van zelve!* het aanleggen van kweekscholen verviel ook *van zelve!!* — En *van zelve* verdween ook de premie, die men den onderwijzer voor zijn' ijver in het opleiden van kweekelingen voorgespiegeld had; — toen de man zijn best deed, werd de premie teruggetrokken, want het was niet meer noodig: de „geschikte kweekelingen" kwamen nu „*van zelve en ongemerkt!*"

Het was voor de regering van Koning Willem I bewaard, in deze behoefte te voorzien, die — scheen zij ook in 1810 „hoe langer hoe *minder* dringende" — in 1816 bleek hoe langer hoe *meer* dringende te worden.

De grond tot het oprigten van Rijks-kweekscholen werd gelegd door 's Konings besluit van 31 Mei 1816.

Als beweegreden tot den maatregel noemt het besluit: „het „groot aanbelang eener goede, wel ingerigte, aanhoudende, en „zooveel mogelijk, eenparige vorming van aankomende onderwij„zers." Daarom zouden er twee Kweekscholen worden opgerigt

„ten koste van den Lande," en de eene worden gevestigd in de Noordelijke provinciën, de andere in de Zuidelijke provinciën des Rijks. De Geschiedenis echter leert ons, dat er nog een andere drangreden bestond, die welligt den krachtigsten stoot heeft gegeven, om thans de kweekscholen in het aanzijn te roepen: „De vereeniging met België drong er toe." Daardoor ontstond eene groote behoefte aan geschikte onderwijzers. En de beide kweekscholen te Haarlem en te Lier zijn dan ook van zeer veel dienst geweest bij de inrigting van het Openbaar onderwijs in België.

Men had te dien tijde zelfs ruimer plannen. Van den Ende hoopte in 1817 ook op „de stichting van kweekscholen voor on-„derwijzers bij het middelbaar onderwijs, als ook voor zooge-„naamde Fransche schoolhouderessen, van beiden eene in de „Noordelijke en eene in de Zuidelijke provinciën." — 't Ging er echter meê als met zoo menig ontwerp door hem op 't papier gebragt.

Later, doch dat was eerst in 1827, werd er toch ook iets voor de opleiding van Onderwijzeressen gedaan. Bij Koninklijk Besluit van 9 Julij werden „lands-beurzen of prebenden" ingesteld, tien van *f* 300. — en tien van *f* 150, — om te strekken „tot plaatsing op goede Nederlandsche kostscho-„len van meisjes van 15 à 16 jaren, die lust en aanleg „toonen voor den stand van Onderwijzeresse, ten einde, onder „de leiding der Hoofdonderwijzeresse van zoodanige kostschool, „voor die betrekking te worden gevormd." Die beurzen konden begeven worden „uiterlijk voor den tijd van drie jaren" alleen aan Nederlandsche meisjes, die reeds behoorlijk bedreven waren „in de gronden der Nederduitsche en Fransche talen, in het „maken van grammaticale en logische ontledingen, alsmede in „de beginselen der getalleer en van de rekenkunde."

Alles zeer verblijdend; overal uitbreiding en ontwikkeling! Maar jammer voor ons Schoolwezen, dat men verzuimde door eene nieuwe Schoolwetgeving aan onze veranderde behoefte in tijds te voldoen! Men had zich toch in 1806, volgens de verklaring van van den Ende zelf, moeten vergenoegen met aan het Schoolwezen „wel meer passende, maar toch hier en „daar slechts *ruwere omtrekken* te geven." Zeker ware het,

na tien jaren tijds, en bij zoo geheel veranderden Staatsvorm, wel noodig die *ruwere omtrekken* eens door *meer passende* te vervangen. Doch de Commissaris oordeelde in 1816 „de staat van het Lager onderwijs der Noordelijke provin„ciën over het geheel nog niet rijp genoeg om stappen voor„waarts te doen," en meende dat het nog geruimen tijd zou kunnen duren, eer men het standpunt bereikt zou hebben, „om „aan de innerlijke schoolinrigting *meer naauwkeurige bepalingen* „te geven."

Ik geloof mij echter niet te vergissen, wanneer ik meen, dat het de vereeniging met België geweest is, die ons hier bij 't oude deed blijven. De veelvuldige bemoeijingen ter organisatie van het Schoolwezen in de Zuidelijke provinciën moesten wel aanleiding geven, om in de Noordelijke provinciën zich vooreerst te vreden te houden met het eenmaal bestaande.

Eene Commissie, door den Koning in 1816 benoemd tot onderzoek naar den staat der armen binnen het Rijk, gaf den Commissaris voor het Middelbaar en Lager onderwijs, aanleiding om zijne denkbeelden uit een te zetten ten aanzien van de toepassing der Wet van 1806 op het onderwijs der armenkinderen. De Commissie namelijk had hem, in eenen brief van 5 Junij 1816, inlichtingen en opgaven verzocht omtrent de bestaande Armenscholen. Hij bood haar daarop eene Schets aan van den staat van het onderwijs der armenkinderen in de Noordelijke provinciën, vergezeld van denkbeelden omtrent hetgeen daarvoor nog verder zou kunnen worden gedaan.

Hij noemde in die Schets *drie* soorten van armenscholen: 1°. de Stads-armenscholen, 2°. de Diaconiescholen, en 3°. de Scholen in godshuizen; en verklaarde, dat tot de beide eerste soorten de schoolverbetering het meest was doorgedrongen, maar dat zulks van de scholen der godshuizen *allerminst* kon gezegd worden, want dat men er onder deze vond, die nog naauwelijks eenig spoor van verbetering in het onderwijs vertoonden. Ook verzekerde hij, dat, over het algemeen genomen, de onderwijzing der armenkinderen in de kleine gemeenten die der armenkinderen in de groote gemeenten overtrof; — dat men zich echter, bij den „veelal allerwege plaatshebbenden zamenloop van ongun-

stig werkende omstandigheden" nog „grootelijks te verwonderen" had, dat er in onderscheidene Steden armenscholen gevonden werden, die men onder de welingerigte mogt rangschikken; — en onder deze welingerigte vinden wij ook „*de elf Stads-armenscholen te Amsterdam*" genoemd.

Onder de maatregelen, die ter bevordering van het onderwijs der armen en minvermogenden, nog zouden kunnen worden genomen, vinden wij: „het aanleggen van afzonderlijke scholen voor kinderen uit de mingegoede standen, ten einde er voor een geringer schoolgeld goed onderwijs te ontvangen."

Ziedaar het denkbeeld ter oprigting van *Stads-tusschenscholen*, die eerlang in onderscheidene steden werden tot stand gebragt. Ik moet hier echter bij opmerken, dat men zich bedriegt, als men meent, dat dit een splinternieuw idée was. Ik vind dat denkbeeld reeds vóór 200 jaren verwezentlijkt binnen Amsterdam. Een schrijver van 1662 1), sprekende van de School in de Koestraat, zegt: „ook is de Duytsche [dat is: Nederduitsche] schoole hier, daertoe van de Stadt opgherecht voor slechte [dat is: geringe] lieden haer kinderen, die *voor weynigh geldt* hier konnen onderwesen worden."

Wat was dit anders dan eene Stads-tusschenschool der 17e eeuw? Ook hier alweêr niets nieuws onder de zon!

In verband met deze bemoeijingen omtrent het onderwijs der armen staat ook het Koninklijk Besluit van 10 Mei 1817, houdende organieke bepalingen voor de godsdienstige Israelitische armenscholen. Daarbij werd onder anderen het gebruik der Nederduitsche taal verpligtend gemaakt, en voorgeschreven, dat de kinderen, die op de godsdienstige armenscholen onderwijs genoten, ook de Stads-armenscholen moesten bezoeken; terwijl, waar deze ontbraken, het lager onderwijs bij het godsdienstige zou worden gevoegd, waardoor dan ook die godsdienstige school in zoo verre als eene openbare lagere school moest worden aangemerkt, en onderworpen aan Wet en Toezigt.

Nog vóór het einde van dat jaar stelde de Commissaris-Generaal, provisioneel belast met de zaken der Hervormde en andere

1) Melchior Fokkens, 2e druk bl. 240.

Eerediensten, behalve die der Roomsch-Katholieken, eene Algemeene Instructie vast voor de Commissiën belast met het opzigt over de Nederlandsche Israelitische scholen, waarbij alles wat het toezigt, de schoolinrigting, het examineren der godsdienstige onderwijzers en het onderwijs der leerlingen betrof in bijzonderheden geregeld werd.

Ten slotte nog een enkel woord over de geldelijke belangen. Wij hebben vroeger gezien, dat het gezamentlijk bedrag der rijksjaarwedden aan schoolonderwijzers op het einde der regering van Koning Lodewijk beliep *f* 65.939. — Gedurende de inlijving waren die „ geheel weggevallen." De Vaderlandsche Vorst herstelde ze niet alleen, maar voorzag ook „ met nog *milder* hand in het lot van menigen *behoeftigen Schoolonderwijzer*" (treurige uitdrukking!) — en zoo was de som der rijksjaarwedden reeds in 1817 gestegen tot *f* 80.860, die verdeeld werd over 820 onderwijzers. Daarvan kwam alleen in Noord-Brabant *f* 40.232 aan 235 onderwijzers, dat is gemiddeld 170 gulden ieder; — zoodat de 585 onderwijzers in de 9 andere provinciën te zamen *f* 40.628 genoten, gemiddeld nog geen 70 gulden ieder, — zeker niet *al te mild!*

In volgende jaren vermeerderden die cijfers alweder aanmerkelijk, maar toch „ geenszins naar de behoeften." Met Rijksjaarwedden alleen waren die dan ook onmogelijk te vervullen; daartoe waren andere maatregelen noodig, — doch..... wij hebbe vroeger gezien, hoe die mislukt waren.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE INVOERING ONZER SCHOOLVERORDENINGEN IN BELGIË.

Jamais on n'a vu tant de changemens heureux
s'opérer en si peu de temps.

De Luxemburgsche Commissie van Onderwijs.

Thans moeten we spreken van een der allergewigtigste maatregelen in dit tijdperk, — de invoering van onze Schoolverordeningen in België, — hetgeen hetzelfde zegt, als de schepping van een geheel nieuw Schoolwezen in die gewesten.

Na de vereeniging van België met ons Vaderland in 1815 was niets noodzakelijker, dan in die rijkbevolkte en hoogstbelangrijke, „doch ten aanzien van Schoolwezen en Onderwijs geheel dorre gewesten," een welingerigt volksonderwijs tot stand te brengen. Niets scheen wenschelijker dan dit doel te bereiken door er gelijke inrigting als de onze in te voeren; — doch tevens kon geene zaak moeijelijker en teederder zijn. De Zuidelijke provinciën verschilden van de onze in beschaving en taal, in zeden en godsdienst; en bovendien waren zij zelven onderling afwijkende in landaard en taal.

Toch werd de moeijelijke taak ondernomen, en van den Ende daarmede belast.

Hij deed in 1816 eene voorbereidende reize door de Zuidelijke

provinciën. En hoe was zijne bevinding? „Alles valt er te doen", schreef hij den 10 September van dat jaar uit Namen, „er be-„staat geen Lager onderwijs, en wat erger is, hetgeen er nog „van is, zal de oprigting er van nog maar te moeijelijker ma-„ken." Hij verklaarde voor het werk terug te schrikken, en niet te weten, wat er van worden moest. „Aan aanmoedigingen „van verschillenden aard," voegde hij er bij, „ontbreekt het mij „wel niet; maar desniettemin, hij, die de taak aanvaardt, kan „zijne moeite en verdrietelijkheden niet overzien." Zeker niet zeer aanmoedigend! — Toch ondernam hij in den zomer van 1817 eene tweede reis. Er werd toen reeds onder zijn opzigt gewerkt aan „elementaire schoolboekjes voor de Waalsche pro-„vinciën," waartoe de Koning *f* 1500 had toegestaan. Overigens predikte hij toen reeds, op grond zijner verkregen ervaring, langzaamheid ten opzigte der vestiging van het Lager Onderwijs in de Zuidelijke provinciën. „Dat men er," zeide hij, „de sterke begeerte al meer en meer naar opwekke, de ver-„wachting er van al meer en meer spanne, ook door zeer lang-„zaam voort te gaan! Men zorge maar, dat elke stap, dien „men voorwaarts doet, waarlijk goed zij." — Als een groot bezwaar merkte hij aan, dat het ontbrak aan „geschikte Roomsch-„Katholieke onderwijzers, ook onder ons."

Daarin echter vond hij weldra een krachtdadige steun. De Kweekschool te Haarlem leverde hem weldra de eerste geschikte onderwijzers voor België, en naarmate die eerste proeven beter slaagden, vermeerderde ook de behoefte en de aanvraag. Om daarin te voorzien werden er somtijds 15 à 20 Zuid- en Noord-Nederlanders, boven het bepaald getal kweekelingen, bij de school geplaatst, die, na korter of langer verblijf, allen naar de Zuidelijke provinciën werden gezonden. Ook de Kweekschool te Lier, in 1818 opgerigt, ondersteunde hem krachtdadig en bewees wezentlijke diensten.

Intusschen was de Commissaris van den Ende, wegens zijne vermeerderde werkzaamheden, door den Koning, bij een Besluit van 29 Augustus 1817, benoemd tot Hoofdinspecteur van het middelbaar en lager onderwijs, met verhoogd tractement. Toch verklaarde hij: „met een beklemd hart ga ik de nieuwe, zoo

„ uitgebreide, betrekking tegen. Niemand weet beter dan ik, wat „ er aan vast zij."

De invoering onzer schoolinrigting in België geschiedde niet op Wetgevend noch Koninklijk gezag; maar alleen, onder 's Konings magtiging, op ministerieele resolutiën en verordeningen. Daardoor bleef de verantwoordelijkheid op het Ministerie, en werd voor den Koning en den Wetgever de gelegenheid opengehouden, om te herdoen, hetgeen van achteren mogt blijken min goed of gepast gedaan te zijn. Zoo werd de moeijelijke en teedere zaak met de grootste omzigtigheid aangevangen. Zoo schreef ook de Luxemburgsche Commissie van Onderwijs, ten aanzien van het Belgische Schoolwezen in 1829: „ Il n'est „ pas, comme dans les Provinces Septentrionales, consacré par „ une loi; mais il est retracé dans une instruction provisoire, „ arrêtée par le Departement publique etc. le 20 Mai 1821, „ et appliquée successivement aux diverses Provinces Meridi- „ onales."

De Hoofdinspecteur deed twee togten in 1817, en verder jaarlijks een' tot in 1824, dus tien in 't geheel.

„ Met zorg en weêrzin" schreef hij „ werden deze reizen aan- „ gevangen, doch, onder Gods zegen, boven alle verwachting „ volbragt." En in November 1824: „ Met het ten einde bren- „ gen van deze mijne tiende rondreize in de Zuidelijke provin- „ ciën, mag ik deze mijne organisatiereizen voor geheel geëin- „ digd houden. In gansch het Zuidelijk gedeelte van het Rijk is „ nu, op gelijken voet als in het Noordelijke, voor het Lagere „ en Middelbaar Onderwijs een geregeld Schoolopzigt gevestigd, „ zijn gelijke voorschriften deswege in gang gebragt, alsmede „ al verdere grondslagen gelegd, om er de Schoolverbetering „ gaandewegs meer en meer te bevestigen, uit te breiden en „ te volmaken."

Kort nadat de bemoeijingen ter vestiging van dit Lager Schoolwezen waren aangevangen, en men begonnen was de eerste grondslagen te leggen, deed zich onverhoeds iets voor, dat die pogingen grootelijks dreigde te zullen belemmeren. In 1818 was

een blinde vooringenomenheid met, en warme geestdrift voor de Bellsche en Lancastersche schoolinrigting uit Frankrijk naar België overgewaaid. In verschillende steden, ook te Brussel, te Luik en te Antwerpen, werden zulke scholen alras tot stand gebragt, en te Luik en te Brussel zelfs eene *Société d'enseignement mutuel* opgerigt. Bovendien bood de Russisch-Keizerlijke Hofraad Joseph Hamel, die in Engeland met de schoolinrigtingen van Lancaster en Bell was bekend geworden, en daarover een uitvoerig werk geschreven had, den 19 November 1818 te Brussel onzen Koning daarvan een exemplaar aan. Het rapport daarover aan den Koning uitgebragt zette de voordeelen van ons stelsel boven de Bell- en Lancastersche in helder licht, — en Hamel zelf, omtrent het Nederlandsche stelsel ingelicht, verklaarde aan den Minister, „dat wij dwaas zouden doen het onze tegen het Lancastersche „te ruilen."

Daarmede was echter de vooringenomenheid met dit laatste in België nog niet weggenomen; maar die zoo dreigende tegenstand tegen onze betere schoolinrigting werd toch allengskens, schoon niet dan met veel inspanning, ook daar bijna geheel onschadelijk gemaakt.

In 1827 deed van den Ende weder eene inspectiereis door België, en andermaal in 1830. Deze laatste togt, den 23 Augustus aangevangen, werd al aanstonds afgebroken door het begin van den opstand, juist in den avond van den dag, waarop hij te Brussel was aangekomen.

Hoe 't verbeterd onderwijs in België ontloken was, blijkt onder anderen uit het schrijven der Commissie van Onderwijs in Luxemburg in 1829:

„Son but a été complétement atteint. A sa voix paternelle „ce chaos d'antiques habitudes, qui menaçait d'engloutir les sen„timens du bien, s'est ébranlé de toutes parts; une chaleur bien„faisante et féconde a succédé à la froideur de l'indifférence „et de l'apathie; une heureuse émulation s'est emparée d'un „grand nombre de communes, et de nombreuses écoles, qui „étaient dans le néant, ont été mises sur de bases nouvelles. „Ici l'on a restauré les maisons, qui tombaient en ruines; là on

„ en a construit de nouvelles; dans les unes et dans les autres „ on a placé les meubles nécessaires; on y a nommé des insti- „ tuteurs plus capables et mieux rétribués; la jeunesse, à son „ tour, s'est éveillée, s'est empressée d'accourir dans des locaux „ plus salubres et d'assister à des leçons plus méthodiques."

„ Il est vrai que ces grands resultats ne sont pas seulement „ dus aux *dispositions réglémentaires* du Gouvernement, mais „ encore aux *bienfaits* qu'il a repandus sur les entreprises de ce „ genre. Ces entreprises venaient-elles des communes? Il leur „ décernait des *subsides*, soit pour mettre les maisons d'école „ en état, soit pour mieux traiter les instituteurs. Les devait-on „ à des associations philanthropiques? Il leur accordait sa *pro-* „ *tection* et des *fonds* pour soutenir et propager l'oeuvre, qu'il „ avait lui-même commencée."

Hoe dat pas ontloken Belgisch Schoolwezen onder den schok der revolutie leed, is bekend. Toch ging het niet geheel te gronde, en jaren daarna, waren er nog de gedenkteekenen van te vinden in schoolinrigtingen, die behouden bleven; jaren daarna vond men er nog de onderwijzers, die hunne opleiding te Haarlem ontvangen hadden, en wier scholen nog bloeijende waren en naar waarde werden geschat.

Nog in den zomer van 1843 is van den Ende in België geweest, en vond er genoegen in, er zijne oude bekenden weêr te zien, en in zijne brieven te vermelden, wat er van zijnen arbeid in het Zuiden was overgebleven. Hij bezocht Luik en Namen, doch werd te Brussel ongesteld, en keerde (hij was toen in zijn 75e jaar) langs den kortsten weg naar huis.

NEGENDE HOOFDSTUK.

HET BEGIN VAN HET EINDE.

Aan 't vallen was ik lang.
HOOFT.

Menschen en wetten hebben zoo tamelijk veel overeenkomst, — niet alleen wat onvolmaaktheid en zoo menig andere eigenschap betreft, maar ook wat geboorte en sterflot aangaat; en wij dachten op 't oogenblik alleen aan 't laatste.

Hoe menig wordt plotseling weggerukt, bloeijend en krachtvol, onverwacht afgesneden, juist wanneer zijne werkzaamheid rijke vruchten beloofde! Wetten vaak even zoo; herinner u slechts onze Schoolwet van 1801, die juist heenging, toen wij alles van haar hoopten.

Anderen ziet men jaren lang kwijnen zonder te willen sterven; jaren lang sterven, zonder dood te willen zijn; in hunne langzame tering geven ze een permanente voorstelling van een strijd op leven en dood; en 't is alsof ze bestemd zijn, om een voorbeeld te leveren van de zonderlinge eigenschappen der *levenskracht*, die vaak in kwijnenden toestand de verwonderlijkste taaiheid aan den dag legt. Zulken dwingen ons weleens een onwillekeurige, zij 't dan ook onbescheidene, verwondering af, „omdat zij 't zoo lang uithouden."

Wetten vaak even zoo; althans zoo ging 't onze Schoolwet van 1806. Reeds in 1821 leed zij aan *verval van krachten*, en mogt ze ook nog eens kunnen worden „opgelapt," toch moest „het eindje de dood" zijn. Wie zou haar toen nog dertig jaren

levens hebben voorspeld, verouderd en teringachtig als zij was? Toch werd ze met Koninklijke Besluiten nog lang op de been gehouden, en onder alle kwalen des ouderdoms hield zij 't nog dubbel zoo lang uit, als zij er reeds geweest was.

Daarom is de Wet van 1806 eigentlijk niet gevallen in 1848, — in dat jaar *kwam zij neêr*, maar *vallende* was zij al sedert lang. Reeds in 1821 bespeurde men „le commencement du fin." En daarom mogt men wel die Wet van zich zelve laten zeggen hetgeen de Muiderdrost in zijn *Geeraardt van Velzen* Graaf Floris in den mond lei:

„Mijn scheut begon veeleer,
„Aan 't vallen was ik lang, maar gist'ren quam ik neêr."

Het tijdperk, waarover we in de beide voorgaande hoofdstukken den blik lieten gaan — de eerste helft der regeringsjaren van Koning Willem I — werd meermalen aangemerkt en geroemd als de schoonste bloeitijd van ons Schoolwezen onder de Wet van 1806. En zeker niet geheel ten onregte, als men 't oog heeft op al de maatregelen tot uitbreiding en uitwendige ontwikkeling van ons Schoolwezen; — niet ten onregte, als men 't beschouwt, als een tijd van betrekkelijke rust, in tegenstelling van den daarna gevolgden tijd van twist en strijd om en tegen de bestaande Schoolwet; — niet ten onregte, als men daar overal in België en tot in Luxemburg toe onze instellingen ziet overbrengen en overplanten. Maar geheel ten onregte, wanneer men den inwendigen welstand van ons Schoolwezen naauwkeurig gadeslaat; — en daarop komt het toch hoofdzakelijk, ja wel uitsluitend aan, wanneer men wil spreken van den schoonsten bloeitijd van dat Schoolwezen.

En hoe gaarne wij nu ook met den loftoon zouden instemmen, die zoo vaak en zoo luide werd aangeheven, — de waarheid verpligt ons het tegendeel te zeggen, — ons Schoolwezen kwijnde. Bij allen uitwendigen bloei, bij alle uitbreiding en schijnbare vooruitgang leed het inwendig aan verslapping en verachtering.

Het jaar 1821 ligt ongeveer in het midden van het tijdperk,

dat wij bedoelen, en de echte stukken van dien tijd leeren ons, dat de wezentlijke toestand toen alles behalve gunstig was.

Ik heb voor mij liggen een schrijven van den Hoofdinspecteur aan den Minister van Onderwijs van 17 Februarij 1821, en eene circulaire van den Minister aan de Gouverneurs in de Noordelijke provinciën van 18 April 1821, nadat deze bij Koninklijk Besluit van 13 Maart waren benoemd tot presidenten van de Provinciale Commissiën van Onderwijs.

De Hoofdinspecteur zegt met zoovele woorden, dat bij al den goeden voortgang, die het Schoolwezen over 't geheel vertoonde, hij, „bij naauwkeuriger bekendheid met hetzelve" eene *verslapping en verachtering* bespeurde, die 't geheel dreigde te *ondermijnen* en het *ten val zou doen neigen*. Ons Lager Schoolwezen, zeide hij, draagt al „velerlei bewijzen" dat het „*veroudert*," dat het „zijn bloei, klem en veerkracht verliest." Hij vond die blijken allereerst bij het Schoolopzigt. De Commissiën van Onderwijs vergaderden wel, maar „met eene overhaasting en „inkorting, welke belette, dat de noodige werkzaamheden naar „behooren werden behandeld." De examens waren geenszins „wat zij zouden moeten wezen." 't Ontbrak aan „eendragtigheid „en eenstemmigheid in beginselen en ijver." Van opgaven en verslagen werd „naauwelijks meer eenigerhande notitie geno„men," enz. — Schoolopzieners verwaarloosden het bezoeken der scholen, of deden het „op eene wijze, dat er oneer door „gebragt werd over het Schoolbestuur. Bij de Plaatselijke school„commissiën was 't nog erger;" zij hadden „meer en meer op„gehouden te voldoen aan hunne verpligting," waren „op zeer „vele plaatsen geheel werkeloos geworden," anderen betoonden hunne werkzaamheid alleen „in tegenstand met den Distrikts-Schoolopziener." En 't zelfde werd gezegd van de Plaatselijke toevoorzigten, en van de bijzondere Collegiën, die 't opzigt over scholen hadden. De schuld van al die „abuizen" rustte echter niet geheel „op de leden van het Schooltoezigt," ook de gewestelijke en plaatselijke regeringen droegen er een goed deel van. Het resultaat van dat alles was, dat in vele scholen „de schoolverbetering tot nu toe weinig of geene voortgangen gemaakt had." Maar de onderwijzers dan? Bij deze was „*veel verslapping in ijver, met alles wat daaruit volgen moet*, blijkbaar," zoo

zelfs, dat op vele plaatsen de zaken achteruit gingen. En van welke zijde de Hoofdinspecteur zich den toenmaligen toestand van het Schoolwezen voorstelde, hij moest tot het besluit komen, dat er een veelvermogende maatregel noodig was, om zooveel „ insluipend en meer en meer ontkiemend kwaad af te weren."

De Minister zeide in zijne circulaire ongeveer hetzelfde, maar hij verzachtte en bemantelde 't een weinig; „wilde hiermede geenszins te kennen geven, dat dit reeds werkelijk de gesteldheid van ons Lager schoolwezen was, veelmin dat dit toepasselijk zijn zou" enz., maar zag toch „eene groote reden van „vreeze en bezorgdheid voor het toekomende." De Hoofdinspecteur had mogelijk wel wat onverwacht de naakte waarheid doen kennen, en die *naakte* waarheid schijnt bij de *kieschheid* onzer eeuw niet zoo voegzaam! Hoe 't zij, het waren al zeer treurige verschijnselen in een tijd, dien men zich later weleens als *den goeden tijd* voorstelde!

Evenwel, 't was 't natuurlijk gevolg van den toestand, waarin men zich ten opzigte der Schoolwetgeving geplaatst had. Men behielp zich met eene Wet, die, voortreffelijk voor den tijd, waarvoor ze bestemd was geweest, en zelfs genoeg goede elementen bevattende, om nog bruikbaar te *schijnen*, echter inderdaad niet meer paste in den geheel veranderden toestand, en niet meer voldeed aan de behoefte der maatschappij. De tijd was vooruitgegaan, de Wet was verouderd; en de Minister zeide wel naar waarheid: „*Oudere wetten en voorschriften verzwakken.*" Die verzwakking bewees, dat de Schoolwet der Bataafsche Republiek met haar omslagtig raderwerk van algemeene en bijzondere reglementen, reeds toen niet meer had moeten zijn de Schoolwet van het Koningrijk der Nederlanden. Een nieuwe Schoolwetgeving, gebouwd op de beginselen der Wet van 1806, maar gewijzigd en ontwikkeld, vermeerderd en verbeterd naar de lessen der ondervinding, en in overeenstemming met de eischen des tijds, ware reeds toen eene behoefte geweest, en had welligt veel onaangenaams in later jaren kunnen voorkomen, — zeker althans den bloei en de ontwikkeling van ons Nationaal Onderwijs krachtiger kunnen bevorderen dan het eindeloos vasthouden aan „ Hun Hoog Mogende, vertegenwoordigende het Bataafsche ge„ meenebest."

Toch werd, ondanks de verzwakking en verachtering, die men bespeurde, ondanks dreigend „*ondermijnen*" en gevreesden „*val*," geen nieuwe Schoolwetgeving ondernomen, maar om het kwaad te verhelpen werden de Gouverneurs der provinciën aan 't hoofd der Commissiën van Onderwijs geplaatst als „vaste voorzitters," om door hun gezag „bloei, klem en veerkracht" terug te roepen.

De Koning had, zoo schreef de Minister, in dezen stand van het Schoolwezen „geheel zijne verwachting" op de Gouverneurs gevestigd, en hunne. „bekende gezindheden en bedoelingen" waren „tot zekeren waarborg" dat Z. M. in zijne verwachting niet zou worden teleurgesteld. De Minister wenschte „het lager „Schoolwezen en Onderwijs geluk met deze zoo belangrijke uit„breiding aan het Schooltoezigt gegeven!" En ieder achtte zich gelukkig, reeds in het volgende jaar in het verslag aan de Staten-Generaal te mogen lezen, dat het „gunstig" gewerkt had.

Inderdaad mogt Nederland zich ook gelukkig achten, wanneer 't zich bij andere natiën vergeleek; — hier rust en vrede en betrekkelijke voorspoed, — daar, in Duitschland en Frankrijk, in Spanje en Italië, woeling en tweespalt, oproer en revolutiegeest; — en gaarne dankte men dit aan de wijsheid en braafheid des Konings, aan 's Lands goede en liberale instellingen, en vooral ook aan zijn „verbeterd onderwijs." En wie zou ook in Noord-Nederland hebben kunnen beweren, dat men behoefte had aan een nieuwe Wet op 't Onderwijs, op hetzelfde oogenblik, dat de liberalen van 't Zuiden 't als een gunst en weldaad roemden, daar met onze instellingen begiftigd te worden?

Koning Willem I werd toen algemeen als de liberaalste Vorst van Europa geprezen, als de Vader zijns volks bemind. Noord-Nederland was liberaal, en had den Koning lief, niet alleen omdat hij ook liberaal, maar omdat hij Willem van Oranje was. In België werd hij ook door velen bemind, door allen geacht, — hier om zijne minzaamheid, daar om zijne bekwaamheid, ginds omdat hij de nijverheid mild ondersteunde. De partij der liberalen was nog hoogelijk met zijne regering ingenomen, omdat zij er steun bij vond; de partij der geestelijkheid was wel niet met hem verzoend, maar toch rustig. De regering gebruikte veel oogluiking omtrent het onderwijs, en zag de bemoeijenissen

der geestelijken met het Schoolwezen, het onderwijs geven door onbevoegde onderwijzers en 't gebruiken van boeken, die kerkelijke leerstellingen bevatten, zooveel 't kon door de vingers.

Maar toen in Frankrijk Karel X den troon beklommen had, en daar de Geestelijkheid het hoofd opstak, toen vreesde Willem I niet zonder reden, dat ook in België dezelfde partij zich krachtiger zou verheffen, en hem welligt te magtig zou kunnen worden. Daarom was hij op maatregelen bedacht, om dat te voorkomen. Het liberaal stelsel moest daar nu geheel den boventoon voeren, en alle onderwijs, zelfs de opleiding der geestelijken onder 't beheer der regering gebragt worden. Men herinnert zich de oprigting van het *Collegium Philosophicum* te Leuven, en de klagten, die daartegen opgingen van de kerkelijke partij, terwijl de liberalen het luide toejuichten. Maar reeds in het volgende aar keerden ook deze de Regering den rug toe. De revolutiegeest was uit Frankrijk overgewaaid; de Belgische liberalen eischten meer dan Koning Willem wilde toestaan, en van nu af aan werd „de liberaalste Vorst van Europa" door hen als despotiek en illiberaal uitgekreten. Wat men vroeger naauwelijks denkbaar had geacht, gebeurde, — de liberalen vereenigden zich met de partij der Geestelijkheid. De tijd der *grieven* en der *petitiën* brak aan, en onder de kreten, die het Zuiden al luider en luider deed hooren, klonk niet het minst luide die om *vrijheid van Onderwijs!*

In Noord-Nederland vond die kreet toen nog geen weêrklank; bij de onaangename verhouding tusschen de beide afdeelingen des Rijks was het genoeg, dat het Zuiden een kreet deed hooren, om dien in 't Noorden af te keuren. Ook wist men te goed, *waarom* die vrijheid van Onderwijs begeerd werd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken van Gobbelschroy (zelf een Belg) verzekerde in zijn verslag van Februarij 1829, dat de klagten en grieven de verbodsmaatregelen van 1825, en niet het Lager Onderwijs betroffen. „Ten aanzien van dit laatste," zeide de Minister, „zijn er *in 't geheel geene klagten* aange„heven. Men weet den voortgang van dit onderwijs en de gun„stige gevolgen daarvan te waarderen. Ook is inderdaad daar„omtrent zoo vele vrijheid gelaten, dat aan niemand, *redelijker*

„*wijze, iets te wenschen kan overblijven.*" Die verklaring van den Minister is zeker wel geschikt, om eenige verwondering op te wekken: „*in het geheel geen klagten aangeheven ten aanzien „van het Lager Onderwijs*!" En zulks in België in 1829! — Toch rigtte de Minister den 26 Mei aan de Gedeputeerde Staten en aan de Commissiën van Onderwijs in alle gewesten zoo Noordelijke als Zuidelijke de vraag: „Of het met het belang van „een behoorlijk onderwijs strookte toe te laten, dat lieden, voor„zien van certificaten van bekwaamheid, zich naar willekeur „vestigen als particuliere onderwijzers, in welke plaats zij zou„den verkiezen? — Of dat het dienstiger is, het getal onder„wijzers te bepalen naar de behoefte der bevolking."

In slechts ééne provincie was de Commissie van Onderwijs, en in *drie* provinciën waren de Gedeputeerde Staten vóór de vrijheid van Onderwijs; — alle andere beantwoordden het tweede gedeelte der vraag bevestigend, sommigen alleen met voorstel van eenige wijzigingen.

Toch werd, bij Koninklijke boodschap van 26 November 1829, een ontwerp van wet op het onderwijs aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden, „ten einde door gemeen over„leg meerdere vastheid te geven aan de milde beginselen, naar „welke met opzigt tot dit gewigtig onderwerp moet gehandeld „worden." Maar wat de regering *milde beginselen* noemde, heette thans in België „*wettelijke tirannij*," — en dit wetsontwerp, dat *bijna* vrijheid van onderwijs gaf, voldeed niemand. Het werd ingetrokken, en in de plaats der wet kwam een Koninklijk Besluit van 27 Mei 1830, waarbij de autorisatie tot het oprigten van lagere scholen werd overgelaten aan de gemeente-besturen, — met gelijke bepaling ten opzigte van scholen voor middelbaar en hooger onderwijs; — „eene verordening, waardoor „de Geestelijkheid in een groot deel der Zuidelijke gewesten, „de overhand in het schoolwezen verkreeg." En mogt deze inwilliging voor een oogenblik eene schijnbare tevredenheid opwekken, — hoe weinig vrucht zij droeg, „heeft de Belgische „opstand weinige maanden later geleerd."

Dit Koninklijk Besluit gaf bij velen nog al aanleiding tot misverstand. Vooreerst rezen verschillen tusschen de plaatselijke en

gewestelijke autoriteiten omtrent de toelating of vervulling van bijzondere scholen der 2de klasse, zoodat er een tweede Koninklijk Besluit (13 Augustus 1831) verscheen tot regt verstand van het eerste. Ten andere waren velen, en zelfs regtbanken, in de meening, dat de Wet van 1806 „door de bepalingen van „Z. M. besluit van den 27 Mei 1830 was ingetrokken en ver„vangen." De Minister van Justitie raadpleegde deswege den Procureur-Generaal bij het Hoog Geregtshof, en deze verklaarde als zijn gevoelen: „dat de Wet van 3 April 1806 geenzints geheel was ingetrokken bij Z. M. besluit van den 27 Mei 1830, maar daaraan veeleer uitdrukkelijk geïntraereerd; en dat de bepalingen der Wet van den 3 April 1806, welke niet expresselijk waren gewijzigd, daarbij waren gelaten en gebleven in volle werking." De Minister van Justitie vereenigde zich met dat gevoelen, en het werd bij Circulaire van 29 Maart 1834 ter kennis gebragt van de Procureurs-crimineel en Officieren bij de Regtbanken van eersten aanleg.

Doch inmiddels was ook in 't beheer en het toezigt over het Schoolwezen eene belangrijke verandering gekomen, die wel niet de Schoolwetgeving betrof, maar die wij toch niet onvermeld mogen laten, omdat zij den man betrof, wiens naam aan de geschiedenis onzer Schoolwetgeving onafscheidelijk verbonden is. Bij Koninklijk Besluit van 8 Augustus 1832 was bepaald, dat met den aanvang des volgenden jaars de post van Hoofd-inspecteur van het Middelbaar en Lager Onderwijs zou worden opgeheven, en vereenigd met dien van Inspecteur der Latijnsche Scholen. Aan den Hoofd-inspecteur van den Ende werd een eervol ontslag verleend, „onder dankzegging voor de langdurige en gewigtige diensten aan den Lande bewezen," en hem een pensioen toegelegd van drieduizend gulden. Zoo hield van den Ende, met 1e Januarij 1833, op, aan 't hoofd van 't Lager Schoolwezen en Onderwijs te staan.

Welke redenen den Koning bewogen tot het opheffen der betrekking van Hoofd-inspecteur, en tot het ontslag van van den Ende, wordt in het Besluit niet opgegeven. Alleen wordt daarin gesproken van de rapporten der Ministers van Binnenlandsche

Zaken en van Financiën, welker inhoud ons onbekend is. Maar dit weten wij, dat van den Ende zijn ontslag niet gevraagd, en ook de opheffing der betrekking niet verwacht had. Hij was 64 jaren oud, en had 27 jaren lang, onder allerlei regeringsvorm, onder afwisselenden titel, aan 't hoofd van het Lager Schoolwezen gestaan. „Verre het grootste deel dier jaren werd besteed aan organiseren of voorbereidende werkzaamheden daartoe, deels met, deels zonder gevolg."

Reeds in 1799 was hij begonnen onder het Agentschap van van der Palm ten nutte der Schoolverbetering werkzaam te zijn. Sedert 1 Oct. 1800 was hij in algemeene betrekking ter zake van het Lager Onderwijs aan het Agentschap verbonden, en werd den 13 Sept. 1803 tot Amanuensis bij de jaarlijksche algemeene Schoolvergadering aangesteld. Den 29 October 1805 tot Commissaris voor de Zaken van het Lager Schoolwezen en Onderwijs benoemd, verwierf hij den 23 Febr. 1808 den titel van Inspecteur, en den 18 Januarij 1809 dien van Inspecteur-Generaal en Chef de Bureau. Den 30 April 1812 werd hij benoemd tot Inspecteur-Generaal van de Keizerlijke Universiteit. Na de omwenteling van 1813 benoemde het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden hem den 9 Dec. weder tot Commissaris voor de Zaken van het Publiek Onderwijs; en den 22 April 1814 werd hij door den Souvereinen Vorst benoemd tot Commissaris voor de Zaken van het Middelbaar en Lager Onderwijs, welke titel den 29 Augustus 1817 werd veranderd in dien van Hoofd-inspecteur.

Na zijn eervol ontslag (16 Julij 1833) vereerde de Provinciale commissie van Onderwijs in Noord-Holland hem als blijk van „dankbaarheid, achting en vriendschap" eenen fraaijen zilveren inktkoker met toepasselijk opschrift. Van den Ende bleef tot in het voorjaar van 1836 te Haarlem wonen, doch toen weduwenaar geworden, verliet hij die stad, en vestigde zich op den huize *Geessink* bij het dorp Warnsveld, waar hij den 28 Junij 1846 overleed.

Nog twee jaren vóór zijnen dood had het Nederlandsch-Onderwijzers- Genootschap, dat toen pas kortelings was opgerigt, hem als blijk van vereering, het Lidmaatschap van Verdiensten opgedragen. En hij zag met innige vreugde en belangstelling

dat Genootschap toenemen en zich meer en meer uitbreiden. „Mogen onze Onderwijzers" zoo schreef hij nog in zijn laatste levensjaar, „*die zoo gelukkiglijk zich meer en meer vereenigen „en aaneensluiten*, daarin het voedsel vinden en daaruit de „kracht ontleenen, om zich te verheffen tot dat hooge standpunt „hunner onvergelijkelijke roeping, te weten: naar waarheid te „kunnen worden genoemd de hope des Vaderlands, met opzigt tot „toenemende beschaving en opleiding in het zedelijke en gods-„dienstige!"

Onvergetelijk blijven zijne hooge verdiensten omtrent het Vaderlandsch Schoolwezen, en in de geschiedenis van onze Nationale Schoolwetgeving zal zijn naam steeds een eervolle plaats innemen.

TIENDE HOOFDSTUK.

BESLUIT.

> En wie niet strijden mogt of waken,
> Hij pleegt, in 't schandlijk pligtverzaken,
> Verraad aan 't lieve Vaderland.
>
> W. H. Warnsinck, Bz.

Ja, er is gestreden — en er is gewaakt! — Heftig gestreden om de vrijheid van Onderwijs, vinnig gekampt op het oude slagveld der godsdienstige begrippen, zoodat menigeen zich weleens verbeeldde weder in de 16e of 17e eeuw te zijn! Maar ook is er gewaakt, trouw gewaakt, zoo zelfs, dat de Wet van 1806, ondanks strijd en aanval, nog meer dan twintig, ja vijf en twintig jaren, Wet bleef.

Dien strijd in zijn' oorsprong en voortgang te beschrijven, behoort gelukkig niet tot ons onderwerp, — 't is genoeg, dat wij hem als feit vermelden. En wie nog heden lust mogt gevoelen, hem in al zijne bijzonderheden na te sporen en voor zijnen geest te verlevendigen, die moge zich verschansen achter bergen van boeken en blaadjes, waar hij de echte gedenkstukken vinden zal. En hij moge er bij schreijen of lagchen, 't is ons tamelijk onverschillig; maar zeker zal hij zich verwonderen, dat ten laatste een Maartsche bui meer uitwerkte dan alle

twisten en aanvallen, dan al 't geschreeuw der kampioenen en de hartstogt der partijen.

't Is inderdaad een treurig verschijnsel, waarvan onze geschiedenis, helaas! te menig voorbeeld oplevert, dat als de twisten met buitenlandsche vijanden eindigen, de inwendige twisten een begin nemen. Zoo ging 't ook nadat men de wapens tegen België had nedergelegd. Het twistvuur werd toen aangeblazen in den boezem van de Noord-Nederlandsche bevolking zelve, en wel niet het minste op 't godsdienstig terrein, niet alleen tusschen Roomschen en Protestanten, maar ook tusschen deze laatste onderling. Natuurlijk kon daarbij het onderwijs niet onaangeroerd blijven, en de oude Schoolwet leverde ongelukkig al te veel zwakke punten op. Wat men vroeger uit het Zuiden had vernomen, en waaraan toen het Noorden zich geërgerd had, werd nu ook in dat Noorden zelf aangeheven.

Warm werd er gestreden voor en tegen de Schoolwet van 1806. Van de eene zijde ging de kreet op om *vrijheid van Onderwijs*, en werd de Wet verfoeid als een bron van alle kwaad. Van de andere zijde klonk het:

> 't Palladium, waar we ons om scharen,
> Meer waard dan goud of flonkersteen,
> Het kleinood, dat we trouw bewaren,
> Het is de Wet — de Wet alleen!

De *grieven* en *petitiën* van weleer verschenen andermaal, maar nu onder den naam van *bezwaren* en *adressen*. En naauwelijks had Koning Willem II den troon beklommen, of hij zag die bezwaren en adressen voor zijne voeten nedergelegd. Men wist, dat de Vorst reeds vroeger meer naar die bezwaren had willen hooren dan Willem I; — en Willem II herinnerde zich ook, (en 't was hem juist geene aangename herinnering) hoe de grief tegen het onderwijs in België meê tot een wapen had gediend, om 't Koningrijk der Nederlanden in tweeën te splijten; — de Koning wenschte dus niets liever, dan die bezwaren uit den weg geruimd te zien.

Bij Besluit van 12 November 1840 werd eene Commissie benoemd tot onderzoek. De Koning wilde, zoo zeide het Besluit,

zich „doen voorlichten door het gevoelen van *bekwame en der zake kundige mannen*." Zes Heeren werden daartoe benoemd: een Secretaris van Staat, een Bisschop, een Staatsraad, een lid van de Eerste kamer en twee Hoogleeraars. Waarlijk, een *hooge* eer voor ons *lager* onderwijs zóó door *der zake kundigen* vertegenwoordigd te worden! — Wat de vrucht van hunne *voorlichting* geweest is, bleek den 2 Januarij 1842!!

Reeds in Januarij 1841 had de Koning het rapport der Commissie ontvangen, en daaruit gezien, dat er ééne meerderheid was tegen over *twee* minderheden, en dat ze alle *drie* scherp tegen over elkander stonden. Lang duurde het eer er een Besluit kwam. Eindelijk verscheen het Koninklijk Besluit van 2 Januarij 1842. Wij bewijzen aan dat stuk de meeste eer, wanneer wij den inhoud onaangeroerd laten. Ieder gevoelde, dat nu het einde der „*bestaande wettelijke bepalingen*" nabij was, en ook de tegenstanders der vrijheid van onderwijs begonnen zich van lieverlede te gewennen aan het denkbeeld, dat die vrijheid voor ons in aantogt was.

Met de grondwetherziening van 1848 eindigt dan ook het eerste tijdvak der Geschiedenis onzer Nationale Schoolwetgeving.

In de nieuwe Grondwet werd geschreven: „HET GEVEN VAN ONDERWIJS IS VRIJ," en daarmeê was het lot der Wet van 1806 beslist.

En hoe verschillend nu ook het oordeel zijn mogt over de *vrijheid van onderwijs*, — hierover kon wel geen verschil zijn, dat het waarlijk reeds lang tijd was geweest, om eenmaal aan het Koningrijk der Nederlanden een eigen schoolwet te geven, en niemand kon het te vroeg vinden, om eindelijk eens de Bataafsche wet af te schaffen.

Toch moest zij nog, niet minder dan negen jaren lang, voorloopig in dienst blijven, omdat het, bij den strijd der meeningen, voor de Regering een uiterst moeijelijke taak was, een Schoolwet te ontwerpen, die de goedkeuring der Volksvertegenwoordiging kon verwerven.

In September 1849 werd een Wetsontwerp op het lager onderwijs ingediend, doch niet aangenomen. Eerst volle vijf jaren

daarna verscheen een tweede ontwerp van Wet, dat zoowel het middelbaar als lager onderwijs omvatte. Ook dit werd weder ingetrokken, en in December 1855 vervangen door een gewijzigd ontwerp van Wet, alleen op het lager onderwijs. De aftreding van den Minister in 't volgende jaar brak de verdere behandeling van dit ontwerp weder af. Eindelijk gelukte het aan den vijfden Minister van Binnenlandsche Zaken sedert de grondwetherziening, een Wet op het Lager onderwijs tot stand te zien komen. Zij werd als WET VAN DEN 13 AUGUSTUS 1857 in het Staatsblad N° 103 door den Koning uitgevaardigd.

Op die Wet rust thans de hope des Vaderlands, — want de tegenwoordige jeugd wordt eenmaal het Nederlandsche volk.

Hoe zij die hope zal vervullen? dit ligt nog in de toekomst verborgen, en wij profeteren niet. Wij aanschouwden slechts haar eerste optreden

„Met wanklende, ongelijke schreden."

En leider! 't is ook een moeijelijk pad, dat ze te betreden heeft!

Het einde van 't oude schijnt niet altijd 't begin van 't nieuwe te kunnen zijn; en die zoogenaamde *overgangs*-paden zijn doorgaans de hobbeligste en glibberigste.

Toch hebben wij hope in de toekomst, — wat daar nog, als overblijfselen van 't oude, den weg verspert of bemoeijelijkt, zal worden weggeruimd; opdat eenmaal — zij 't spoedig! — het Nederlandsch Schoolwezen, in vrije ontwikkeling, krachtig bloeije, en 't weldra volle waarheid worde, wat eens, in den aanvang dezer eeuw, met zoo vurigen ijver werd aangekondigd: *Volksgeluk door volksverlichting!*

Hoe de nieuwe Schoolwet die hope zal hebben vervuld, moge eens, in latere jaren, de geschiedschrijver vermelden!

Veel zal daarbij afhangen van de onbekrompen zorg der Overheid, — nog meer van de wijsheid van het wettig Schooltoezigt; — maar allermeest van U, Onderwijzers van Nederland! die de edele roeping hebt, de opvoeders te zijn van de kinderen uws volks.

Aan zulk een roeping wilt ge u wijden!" zoo sprak eens de Dichter met wiens woorden we dit Hoofdstuk openden, in eene vergadering van onderwijzers:

Aan zulk een roeping wilt ge U wijden,
Gij, vormers van een nieuw geslacht!
Voor zulk een heilge zaak te strijden,
Is wat het schoonste U tegenlacht.
Neen, 't zal der dweepzucht nooit gelukken,
Aan U de zegepraal te ontrukken,
Hoe moeilijk soms de zege ook schijn';
Waakt, werkt en bidt! vereent Uw krachten!
Dan zal, wat weêrstand U moog' wachten,
De God, die 't licht schiep, met U zijn!

201463_033

gouw002bekn01

Beknopt historisch overzigt van onze nationale schoolwetgeving